

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1828 – 1829 OSMANLI-RUS SAVAŞI DOĞU CEPHESİ'NDE
İNSAN KAYNAKLARI SEFERBERLİĞİ

Niyazi Kayahan BOYACI

2501150865

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. Gültekin YILDIZ

İSTANBUL 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : NİYAZI KAYAHAN BOYACI Numarası : 2501150865
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / YAKINÇAĞ TARİHİ Danışmanı : DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ
Tez Savunma Tarihi : 15.05.2019 Saati : 16:00
Tez Başlığı : * 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Doğu Cephesi'nde İnsan Kaynakları Seferberliği *

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ YETKİLENTİ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. GÜLTEKİN YILDIZ		KABUL
2- DOÇ. DR. MEHMET BEŞİKÇİ		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TANRIVERDİ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. TUNCAY ZORLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞAMİL MUTLU		

ÖZ

BOYACI, Niyazi Kayahan

1828 – 1829 Osmanlı-Rus Savaşı Doğu Cephesi’nde İnsan Kaynakları Seferberliği

Bu çalışmada 19. Yüzyılda gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşlarından biri olan 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda doğu cephesi özelinde insan kaynakları seferberliği aktarılmaya çalışılmıştır. II. Mahmut dönemi ile birlikte askeri ve idari anlamda köklü bir değişim içerisinde giren Osmanlı Devleti’nin verdiği ilk ciddi sınav 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’dır. Savaştan kısa bir süre önce Yeniçeri teşkilatı lağvedilmiştir. Düzenli ordunun temelini oluşturacak Asâkir-i Mansure ise henüz kurulmuştur. Askeri yapının değişim içerisinde olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti mevcut insan kaynağı çerçevesinde doğu cephesinde bir ordu teşkil edebilmek adına farklı yollara başvurmuştur. Geçmişten bu yana uygulamalarını gördüğümüz ücretli savaşçılık bunlardan biridir. Savaşın Osmanlı topraklarında cereyan etmesinden doğan imkânla merkez, Müslüman tebaasını seferber ederek Nefir-i Âmm askeri toplamıştır. Bunların yanı sıra, Kafkas halkları ve Kürtlerden asker toplayarak orduyu güçlendirme yoluna gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seferberlik, Osmanlı-Rus Savaşı, II. Mahmut, asâkir-i mansure, Yeniçeri, nefir-i âmm, ücretli savaşçı.

ABSTRACT

BOYACI, Niyazi Kayahan

Personal Resources Mobilization in the Eastern Front of 1828-1829 Ottoman-Russo War

This thesis tries to reveal human resources mobilization at eastern front of 1828-1829 Ottoman-Russo War. This war was the first conflict in Ottoman State after fundamental reforms which began with Sultan Mahmut the Second. Just before the war, Janissary troops had been abolished and Asâkir-i Mansure had just been founded in order to be primary foundation of regular army. In the military reform era, Ottoman State tried different ways to build an army at eastern front. Collecting mercenaries which has been seen since before, is the one of these ways. With the possibility of the war occurring in Ottoman lands, government mobilized Muslim population and collect Nefir-i Âmm soldier. Besides these, Caucassian folk and Kurdish tribes has been assambled.

Keywords: Mobilization, Ottoman-Russo War, II. Mahmut, asâkir-i mansure, Janissary, nefir-i âmm (military mobilization), mercenary.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda devletin insan kaynaklarını seferber etmek üzere bulunduğu faaliyetleri ve karşılaştığı sorunları doğu cephesi özelinde aktarmak amaçlanmıştır. Konu alınan savaşın Osmanlı askeri düzeninin yeniden yapılandırıldığı bir döneme denk gelmesi sebebiyle eski ile yeni bir arada barındırması ve yeni düzen ile birlikte karşılaşılabilecek sorunların temelini göstermesi açısından önemli bir çalışma olduğu düşüncesi içerisindeyiz.

Tezimizi oluştururken Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Hatt-ı Hümayun ve Cevdet Askeriye tasnifleri ile Mühimme-i Asâkir Defterleri'nden faydalanılmıştır. Savaşta hangi bölgeden ne kadar asker çıkartıldığı ile ilgili sorulara resmî belge ve defterlerden bulunan bilgiler ışığında cevap verilebilmiştir. Savaşı ayrıntısıyla konu alan tek eser olma özelliğine sahip, ayrıca dönemin Osmanlı siyasi durumu hakkında önemli bilgiler veren Ahmet Muhtar Paşa'nın kaleme aldığı eserinden sıklıkla faydalanılmıştır. Dönemin diğer kaynak eserleri ile birlikte yerli ve yabancı seyahatnameler farklı bir bakış açısı oluşturmada oldukça faydalı olmuştur. Bunun yanı sıra modern yazın taranmış ve faydalı görülen eserler çalışmamıza kaynak teşkil etmiştir.

Arşiv ve kaynak tarama çalışmalarım esnasında yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İSAM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür etmek isterim. Değerli görüşlerini esirgemeyerek yeni kaynaklara yönelmem ve farklı bakış açıları oluşturmamda bana yardımcı olan Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR'a teşekkürü borç bilirim. Tez metninin düzenlenmesi, harita ve tabloların hazırlanması yanı sıra bu süreçteki manevi desteği ile sürekli yanımda olan ablam Gizem BOYACI'ya çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, askeri tarih alanını tanıtarak kıymetli bir amaç edinmemi sağlayan, geleceğe dair yol gösteren ve yönlendirmeleri ile bu çalışmanın oluşmasında büyük katkısı olan danışman hocam Doç. Dr. Gültekin YILDIZ'a saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
HARİTALAR LİSTESİ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

SAVAŞ ÖNCESİNDE OSMANLI ASKERİ DÜZENİNİN GENEL DURUMU

A. 1 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı.....	10
B. Harekât Alanının Topografyası ve Kullanılan Yollar.....	13
C. Savaş Öncesindeki Seferberlik Çalışmaları.....	21

II. BÖLÜM

ZORUNLU ASKERLİK

A. Yeni Düzen: Asâkir-i Mansure-i Muhammediye.....	32
1. Doğu Cephesi'nde Kurulan Mansure Taburları.....	35
B. Nefir-i Âmm İstihdamı.....	41
1. 1828 Yılında Toplanan Nefir-i Âmm Askeri.....	44
1. 1828 Yılında Toplanan Nefir-i Âmm Askeri.....	50

III. BÖLÜM

GÖNÜLLÜ ASKERLİK

A. Harekât Alanının Beşerî Coğrafyası.....	58
B. Ücretli Savaşçı İstihdâmı.....	67
1. 1828 Yılında Toplanan Ücretli Savaşçılar.....	70
2. 1829 Yılında Toplanan Ücretli Savaşçılar.....	71
C. Kabile Savaşçıları.....	79
1. Kürt Aşiretler.....	80
2. Kafkas Kabileleri.....	89
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	103

Haritalar Listesi:

Harita-1 : Sınırları ve Geçitleri Gösteren Doğu Cephesi Fiziki Haritası.....15

Harita-2 : Erzurum’a Yaklaşma İstikametlerini Gösteren Harita.....17

Harita-3 : Kafkasya Beşerî Coğrafyası.....61

Harita-4 : Muharebe ve Yığınak Noktalarını Gösteren Harita.....97

Harita-5 : Güncel Türkiye İdari Haritası Üzerinde Nitelik ve Niceliklerine Göre Toplanan Askerler.....98

Tablolar Listesi

Tablo-1	: Asâkir-i Mansure Taburu Personel Sayısı ve Maaşları.....	36
Tablo-2	: Canik, Trabzon, Ordu, Rize, Gümüşhane ve Karahisarşarki Mahallerinden Toplanan Nefir-i Âmm Askeri.....	45
Tablo-3	: Salih Paşa'nın 1828 Yılında Topladığı Nefir-i Âmm Askeri.....	55
Tablo-4	: Lazistan'dan Toplanması Planlanan Nefir-i Âmm Askeri.....	48
Tablo-5	: Sivas'a Bağlı Kaza ve Nahiyeleiden Çıkan Nefir-i Âmm Askeri.....	51
Tablo-6	: Salih Paşa'nın 1829 Yılında Topladığı Nefir-i Âmm Askeri.....	52
Tablo-7	: Harekât Alanı ve Çevresinde meskûn Kürt Aşiretleri.....	64
Tablo-8	: Galip Paşa'nın 1828 Yılında Topladığı Ücretli Savaşçılar.....	71
Tablo-9	: Bedel-i Askerî Alınacak Bölgeler.....	73
Tablo-10	: Salih Paşa'nın 1829 Yılında Topladığı Ücretli Asker.....	75
Tablo-11	: 1828 Nisan Ayında Ordunun Mali Durumunu Gösteren Cetvel.....	78
Tablo-12	: Kürt Aşiretlerinden Toplanan Asker Sayısı ve Bölgeleri.....	88

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVNS.ASK.MHM.	: Mühimme-i Asakir Defterleri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
C.AS.	: Cevdet Askeriye
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HAT.	: Hatt-ı Humayun
haz.	: Hazırlayan
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları

GİRİŞ

Devletler, şiddeti uygulayacak insanları bir araya getirerek “ordular” kurmuştur ve tarih boyunca insan savaşın temel faktörü olagelmıştır. Savaşta somut gücü oluşturan insan olduğu gibi savaş için gerekli kaynakları yaratan da yine insandır ve devlet bu organizasyonu gerçekleştiren öznedir. Yani devletler, mevcut insan ve maddi kaynağını kullanabildiği ölçüde savaşa gücüne sahip olacaktır. Bu durum, toplulukları savaşmak adına silahlandırıp bir araya getirmek ve bir savaşı düşmanın iradesini kırana kadar sürdürebilmek adına¹, tümüyle devlet organizasyonunun bu amaca yönelik şekillenmesi gerekliliğini ortaya çıkarır.

Devletin elindeki kaynakları savaşı kazanma adına kullanması ise “seferberlik” kavramını oluşturur. Bu kaynaklar içerisinde devletin elindeki akla gelebilecek bütün maddi kaynaklar ve insan yer alır. Bizim bu çalışmadaki odağımız insan kaynakları seferberliği üzerinedir.

İnsan kaynağı seferberliği ilk çağlardan bu yana devletlerin azami ölçüde çaba sarf ettiği bir uygulamadır ve iktisadi şartların gelişmesine paralel olarak daha büyük kalabalıklar seferber edilmiş ve savaşa yönlendirilmiştir. Devletler savaşlarda ellerindeki imkân doğrultusunda en iyi verimi alabilecekleri şekilde örgütlenmiş ve yöntemler geliştirmiştir. Örneğin doğu medeniyetlerinde insan sayısının avantajlarından yararlanmak üzere stratejiler geliştirilirken, batı medeniyetlerinde ise daha az insan kaynağının getirdiği mahrumiyetleri gidermek için teknolojiye ve disipline önem daha çok verilmiştir.²

Coğrafya her konuda olduğu gibi insan kaynaklarının kullanımında da etkisini göstermektedir. Tarım kültürü ve yerleşik düzenin hâkim olduğu bölgelerde vergi gelirleri ile, “Roma Lejyonları” örneğindeki gibi, düzenli orduların kurulduğunu ve böylece savaş için gerekli insan kaynağı sağlanırken

¹ Carl von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, Eriş Yay., 2003, s. 14.

² Geoffrey Parker, **Cambridge Savaş Tarihi**, çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, İş Bankası Yay. 2006, s. 2.; Yazar bu kısımda tüm savaş teknolojilerinin batı kaynaklı ortaya çıkmadığını belirtmekle beraber tarihin genelinde ve özellikle modern çağlarda batının teknoloji ve disiplin ile askeri başarıya ulaştığını vurgular.

ekonomik düzenin korunmuş olduğunu görmekteyiz.³ Ancak bu durum göçebe yaşamın hâkim olduğu coğrafya için farklıydı. Topluluklar topraktan bağımsızdı ve savaş durumunda savaşabilir her erkek devlet için faydalanılabilir insan kaynağı idi.

Clausewitz eserinde seferberliği şöyle açıklar: “*Düşmanın direnme gücünü aşacağı yukarı doğru bir şekilde değerlendirdiğimizi varsayacak olursak, o zaman kendi olanak ve çabalarımızı, buna göre ayarlayabilir, yani ya bunları üstünlüğümüzü sağlayacak surette arttırır, ya da bunu yapamadığımız takdirde, bu yolda elimizden geleni yapmaya çalışırız*” Clausewitz meşhur eserini kaleme alırken Napolyon Savaşları’ndan yola çıkmıştır. Seferberlik kelimesinin yeniden anlam kazandığı bu savaşlarda, yukarıda alıntılандığı üzere devletler artık savaş durumunda ellerindeki tüm kaynakları seferber etme yoluna gitmiştir. Daha da önemlisi devletler, Napolyon savaşlarında olduğu gibi geçmişteki örneklerinden daha büyük ordular kurmak adına teşkilatlanmasını yeniden gözden geçirmiş ve buna göre şekil almıştır.⁴ Bunu yapan devlet fitili ateşlemiş olur ve düşmanına da savaşı kazanma adına başka bir yol bırakmadığından sonu gelmeyen seferberlik yarışları başlamıştır ki bu durum dünya savaşlarında örneğini gördüğümüz topyekûn harbe giden yolun başlangıcı olmuştur.

“*Seferberlikten Devrime*” (*From Mobilization to Revolution*) adlı eserinde Charles Tilly’ye göre seferberlik; herhangi bir grubun ortak amaçları doğrultusunda belirlediği aksiyonları hayata geçirebilmek için ulaşılabilir bir kaynak havuzu oluşturması, ve bu kaynakları kontrol etme sürecidir. Seferberlik kolektif bir harekettir. Tilly’nin oluşturduğu seferberlik modeline göre dört ana bileşen mevcuttur. Bunlar ortak amaç, organizasyon, kaynak havuzu oluşturma ve kolektif hareket etme yetisidir. Yani, toplulukları tetikleyen belli bir tehdit veya fırsat algısının ardından topluluk içindeki bireylerin ortak bir amaç oluşturmalarıyla süreç başlar. Organizasyon ise bireylerin tek bir kimlik altında bütünleştirilmesidir. Ortak amaçlar barındıran ve varoluşunu belirlediği kimlikle

³ Paul Erdkamp, **A Companion to the Roman Army**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007, s. 115-116.

⁴ Von Der Goltz Paşa bu durum hakkında şöyle der: “*İdare-i harp ve tensikat-ı askeriye memleketin ahvâl-i umumiyesine tabidir.*”: Colmer Von Der Goltz, **Millet-i Müselleha**, Çankırı, 2013, s.36.

ifade eden aktif toplulukların sıradaki adımı eldeki kaynakları bütünleştirme ve amaca uygun hale getirmektir. Tüm bunların ardından hareketin kendisi gerçekleşir.⁵ Burada seferberlik için kuramsal bir çerçeve oluşturulmak istenirken isyanlar ve devrimlerden yola çıkılmış, genelde sivil hareketlerin belli bir amaç doğrultusundaki seferberliklerinden örnekler verilmiştir. Ancak, oluşturulan modelleme “savaş” olgusu üzerinde de incelenebilir çünkü savaş – tıpkı göçler gibi – en büyük kolektif hareketlerden biridir. Yani, çoğunlukla bir devlet ve ordu organizasyonu altında birleşmiş, “savaşı kazanma” ortak amacını barındıran toplulukların mümkün olan kaynakların kullanımıyla beraber harekete geçmesi askeri seferberliğin belirtilen model çerçevesindeki açıklaması olarak gösterilebilir.

Seferberliğin adımlarını askeri manada incelersek şunları söyleyebiliriz: Seferberlik haline geçildiğinde sırasıyla meydana getirilen icraatlar mevcuttur. Bunların ilki elde olan kaynakların toplanmasıdır ki bunlar personel, silah ve cephane başta olmak üzere savaş için gerekli olan tüm malzemeleri içerir. Diğer önemli husus, toplanılan personel ve malzemenin savaşın icra edileceği harekât alanına ulaştırmaktır. Son olarak, seferberliğin kapsadığı diğer kavram harekât planıdır. Askeri mevcudiyet göz önünde bulundurularak yığınak noktaları kararlaştırılır ve harbin nasıl icra edileceğine karar verilir.⁶

Yukarıda bahsettiğimiz genel seferberliğin bir alt konusu olan insan kaynakları seferberliği ve devletlerin bu uğurda geliştirdiği yöntem ve uygulamalara değinerek genel bir çerçeve oluşturmak istedik. İncelenen dönemde her ne kadar önceden belirlenmiş bir seferberlik planı bulunmasa da bu çalışmada izleyeceğimiz yol, yukarıda açıklamaya çalıştığımız genel kavramlar çerçevesi içerisinde değerlendirerek, “1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin o dönemin şartlarında mevcut insan kaynağı ile doğu cephesinde nasıl bir seferberlik çalışması yürüttüğünü ortaya koymaktır. İncelemeyi yaparken yukarıda değinilen seferberlik ile ilgili genel kavramlara vurgu yapılmakla

⁵ Charles Tilly, **From Mobilization to Revolution**, Michigan, University of Michigan Press, 1977.

⁶ Serkan Er, **Osmanlı Ordusu’nda Seferberlik Planı: Balkan Harbi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

beraber, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin değişim gösteren askerî yapısına değinilerek dönemin şartlarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemden itibaren daimî askeri gücünü Kapıkulu Ocakları sağlamış bu grubun içinde olan Yeniçeri Ocağı daha ön plana çıkmıştır. Bu askerlerin masrafları devlet hazinesinden ödenmekteydi. Bir savaşı kazanmaya yetecek sayıda daimî birlik kullanımı askeri-ekonomik dengeyi bozacağından dolayı imkansızdı. Bu sebeple yukarıda bahsettiğimiz askerî-idari organizasyon örneklerinden biri olan “Tımar Sistemi”, uygulanıyor ve savaş için gerekli insan kaynağını sağlarken sosyo-ekonomik düzen devamlılığını koruyordu.⁷ Osmanlı Devleti fethettiği bölgeleri bu sisteme dahil ederek, bölge nüfusunun askeri potansiyelinden faydalanma imkânı buluyordu.⁸

Ancak XVII. Yy. dan itibaren askerî-ekonomik ahengi sağlayan Tımar Sistemi'nin bozulmasıyla eyaletlerden sağlanan asker sayısı azalmıştır. Savaş zamanında düzenli ve teçhizatlı bir şekilde orduya asker sağlayan tımar sistemi yerine iltizam usulü benimsenerek devletin nakit ihtiyacının karşılanması yoluna gidilmiştir.⁹ Diğer bir yandan, hayli genişlemiş imparatorluk topraklarında iç ve dış tehditlerin savunulması için gereken asker ihtiyacı artmıştır. Avrupa savaşlarının hafif ateşli silahlar ve kale kuşatmaları yerine meydan savaşına yönelmesiyle gereken asker sayısının artması da Osmanlı idaresini asker sağlama yönünden zorlamıştır.¹⁰

Oluşan asker ihtiyacını karşılamak adına Osmanlı Devleti farklı asker alım yöntemlerine yönelmiştir. Bunlardan biri daha önceleri varlığını bildiğimiz “ücretli savaşçı” uygulamasını artırmak olmuştur. Klasik Osmanlı döneminde “cerehor” ve “levent” tabirleriyle adlandırıldığı görülen prototip ücretli savaşçı

⁷ Gabor Agoston, “Ottoman Military Organization (up to 1800)” **The Encyclopedia of War**, haz. Gordon Martel, Oxford, 2012.

⁸ Mesut Uyar – Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Yay., 2014, s. 97.

⁹ Virginia H. Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yay., 2011, s. 61.

¹⁰ Tobias Heinzelmann, **Cihattan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yay., 2009, s.26.

uygulaması,¹¹ yakın ve daha sonraki dönemlerde levent, sekban ve XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, arşiv belgelerinde takip edebildiğimiz kadarıyla, aylıklı, mahiyeli, yevmiyeli, şehriyeli, tüfenkçi gibi isimlerle anılmıştır.¹²

Ücretli savaşçı tahsis etmek pragmatik bir uygulama olsa da devletin ekonomisine zarar vermektedir. Daha da önemlisi, bu birlikler ordu kumandanlarının verdiği emirlerden ziyade kendi başbuğlarının emrine itaat etme eğiliminde olduklarından ordu içinde düzensizlik ve firar vakaları sıkça görülmektedir.

Ücretli savaşçıları oluşturan grup, tımar sisteminin bozulmasıyla çiftini bırakan istihdamsız güruhun geçim kaynağı olarak savaşı seçmesi ile oluşuyordu. Ancak bu tarz ücretli savaşçılara ulaşmak adına Osmanlı idaresinin kullandığı diğer bir yöntem bölge âyanlarına başvurmaktır.¹³ Daha önce bahsettiğimiz iltizam sistemi ile birlikte, imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde bölgesel güce sahip olmaya başlayan âyanlar, ordunun asker sağlama açısından önemli bir aracı olmuşlardır. Mevzu bahis Osmanlı-Rus savaşında da görüleceği üzere, savaşa katılmaya isteksiz olan halktan faydalanmak için Osmanlı yönetimi âyanlar ile anlaşarak onların tebaa üzerindeki etkisini kullanmış, böylece ücretli veya gönüllü asker sağlama olanağı elde etmiştir.

Âyanların asker sağlama konusunda bir diğer büyük etkisi ise kendi kapı halkından oluşan kuvvetler ile olmuştur. Şahsi kuvvetlerini oluşturan âyanlar, devlete iç güvenliği sağlama ve asker kaynağı oluşturma konularında yardımcı olsalar bile âyanların bağlılığını yitirmesi durumunda bu uygulamanın zararları da görülmektedir. Öyle ki, Bâbîâli iki durumun arasında dengeyi bulmak zorunda kalarak tavizler vermiştir.

¹¹ Uyar – Erickson, **a.g.e.**, s. 117.

¹² Ayrıca belirtmemiz gerekir ki Düzenli askeri birlikler üzerine kurulan XIX. yüzyıl savaş pratiğinde düzensiz ve öngörülemez savaş pratiklerini sürdüren tüm guruplar bu dönemde “başbozuk” olarak anılmıştır. (Mehmet Beşikçi, “Başıbozuk Savaşçıdan Makbul Tebaaya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2015 (23), s.91.)

¹³ Aksan, **a.g.e.**, s. 10.

Yukarıda Osmanlı özelinde değindiğimiz ücretli savaşçı istihdamı – “*erken modern*” olarak da anılan - XVI ve XVIII Yy. arasında Avrupa ordularında da sıkça görülen bir uygulamaydı. Burada iki farklı tipte ücretli askerliğin varlığından söz edebiliriz. Bunlardan ilki Alman “*reiter*” (atlılar) ve Arnavut tüfekli süvarileri ile örneklendirebileceğimiz askerlik konusunda belli ölçüde daha profesyonel “*elit*” birliklerin ücret karşılığında istihdamıdır. Diğeri ise özellikle devrim öncesi Fransız ordularında örnekleri görülen ve askerliği bir ekmek kapısı olarak gören kesimin yine ücret karşılığında askere alınmasıdır.¹⁴ Şüphesiz ki ikinci bahsettiğimiz tip ilkinde göre daha az savaşçılık melekeleri taşısa da Avrupalı devletlerin artan asker ihtiyacını karşılamada elini rahatlatmaktaydı. Zürcher’in derlediği eserde askerliğe bir “*iş kolu*” şeklinde yaklaşılmaktadır ve bu durumda ücretli askerlik bağlamında devletler “*iş veren*” askerler ise istihdam edilen halk konumunda yer almaktadır. Konuya bu bakış açısıyla yaklaşıldığında yukarıda değindiğimiz Tımar sistemi sonrası Osmanlı askeri düzenindeki değişim, Osmanlı’nın ortaya çıkan askeri personel ihtiyacını karşılama isteği ve halkın hayatını idame ettirmek adına askerliğe yönelmesi gibi hususlar daha iyi anlaşılmaktadır. Keza, incelediğimiz savaşta ücretli savaşçı konusunu ele alırken bu yaklaşımı benimsemiş bulunmaktayız.

Avrupa savaşlarında giderek artan asker alımı Napolyon Savaşları döneminde farklı bir boyuta ulaştı. Fransız İhtilali’nin getirdiği “yurttaş asker” fikri ve ulusların bir bütün olarak askerlik yükümlülüğü altına girmesi gibi uygulamalar,¹⁵ “genel seferberlik” kavramı ile açıklanır oldu ve XX. Yüzyılın “topyekûn savaşlarına” giden yolda bir kilometre taşı oluşturdu.¹⁶

Modern dönemdeki kullanımından farklı olsa da Osmanlı Devleti’nde genel seferberliğin yerini “nefir-i âmm” uygulaması doldurmaktadır. Kelimenin sözlük anlamına bakar isek “nefir” kelimesinin: “Asker toplamak için çalınan büyük boru” ve “âmm” kelimesinin ise “umuma yani herkese ait” manasına

¹⁴ Frank Tallet, “*Batı Avrupa’da Askerler 1500’ler – 1790*”, **Askerlik İş**i, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim yay., 2017 s.141.

¹⁵ Ludendorff, **Topyekûn Harp**, çev. Hikmet Tuna, Ankara, Ulus Yay., 1936, s. 10.

¹⁶ Mehmet Beşikçi, “Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 198, Haziran 2010, s. 3.

geldiğini görmekteyiz.¹⁷ Nefir-i âmm İslam fıkında “cihat” bağlamında kullanılmış olsa da ikisinin ifade ettiği manada küçük bir fark vardır. Cihat çağrısı yapıldığında fetih için gereken asker sağlanırsa kalan tebaanın askere gitme yükümlülüğü ortadan kalkar. Ancak yapılan savaş İslam topraklarında ise her Müslüman erkek savaşa katılmak zorundadır ki bu “nefir-i âmm” olarak açıklanır.¹⁸

Nefir-i âmm uygulamasının, XIV. ve XV. yüzyıllarda Avrupa haçlı ittifakı ile yapılan savaşlarda kullanılmış olması¹⁹ Osmanlı klasik dönemindeki örnekler olarak karşımıza çıkar. Ancak yukarıda bahsettiğimiz üzere, savaşlarda artan asker ihtiyacını ve Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyıldan itibaren savunma savaşları verdiğini göz önünde bulundurursak, nefir-i âmm askerinin Osmanlı ordularında daha fazla yer almaya başladığını söyleyebiliriz.

İleride bahsedeceğimiz üzere nefir-i âmm askerleri, tıpkı ücretli savaşçılar gibi nizamdan uzak ve zorda kaldığı zaman firar eden askerler sınıfındaydı. Bu tip kuvvetlere “aşiret askerlerini” de ekleyebiliriz. İncelememize konu olan Osmanlı doğu sınırında bulunan, Çerkez, Abhaz, Gürcü, Laz ve Kürt aşiretleri ve etnik grupları ordu için bir başka asker kaynağıydı. Ancak otonom hareket eden bu topluluklar ile Osmanlı idaresinin iş birliği her zaman mümkün olmuyordu.²⁰ İmparatorluğun tebaasıyla olan kopukluğunu gösteren aşiretler, cereyan eden savaşlarda tarafsız kalmayı seçebiliyor veya düşman safına geçebiliyordu.²¹ Devlet bu grupları itaat altına almak için ağaları veya liderleri ile pazarlık etmek durumunda kalıyordu. Kendi akıbetleri açısından bakıldığında, savaşın cereyan ettiği uç bölgelerde yaşayan kabile ve aşiretlerin taraflarını belli etmekte çekingen davranışları normal karşılanmalıdır.

¹⁷ Şemsettin Sami, **Kamus-ı Türki**, İstanbul, Çağrı Yay., 2003.

¹⁸ Heinzemann, **a.g.e.**, s.28.

¹⁹ Murat Tuğluca, “Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”, **Belleten**, Cilt LXXX, Ankara, TTK, 2016, s. 775. Ayrıca bkz. Murat Tuğluca, Kutsal İttifaka Karşı Kutsal Çağrı: Osmanlı’da Cihat ve Nefir-i Âmm İlanı (1686), **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı I, Haziran 2016, s. 299-318.

²⁰ İleride aşiret kuvvetlerinin kullanımına ayrıca değinilecek ve mevzu bahis savaşta uygulaması örneklendirilecektir.

²¹ Ahmet Muhtar Paşa, eserinde bazı Kürt gruplarının Rusya ordusu içerisinde yer aldığından bahseder. (Ahmet Muhtar, **1828-1829 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi Vakitsiz Seferin İbret ve İntibah Dersleri**, İstanbul, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Matbaası, 1928, s. 215.)

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, insan kaynakları konusunda yaşadığı nicel ve nitel sorunlarla hiç olmadığı kadar çok karşılaşmaya başladı. Bunda son dönemlerde Rusya ile girişilen amansız mücadelenin etkisi de şüphesiz ki büyüktür.²² Yukarıda bahsettiğimiz asker alım yöntemleri, erken modern dönemdeki Osmanlı savaşlarını idare etmekle beraber XVIII. yüzyıl Osmanlı Padişahları ve devlet ricali, gelecek adına bazı ıslahatların yapılması gerektiğinin farkına varmıştır. Islahatı, elde olan kurumların yeniden düzenlenmesi ve modernleştirilmesi olarak düşünürsek, asker alımı adına değindiğimiz sorunların bu yolla çözülemeyeceği anlaşılır. Şöyle ki; Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan yurttaşlık ve yurttaş asker olguları Avrupalı devletlerin nicel bakımdan daha üstün ordular kurmasını sağlarken, Osmanlı Devleti içindeki topluluklar devletlerine, son elli senede gelişen manasıyla, yurttaşlık (veya vatandaşlık) bağı ile bağlı değildi. İmparatorluğun çeşitli yerlerinden asker toplamak, bu askerlere modern savaş tarzına göre talim vermek ve askerliği belli grupların yaptığı bir faaliyet olarak değil de tüm halkın genel bir yükümlüğü haline getirmek, Avrupa örneğinde olduğu gibi devlete karşı duyulan bir aidiyet duygusu ile mümkündü. Bu durumda devlete düşen en büyük rol merkezileşerek varlığını topluma hissettirmektir. Osmanlı Devleti özelinde baktığımızda devletin hakimiyet anlayışını değiştirmesi, siyasi, idari, askeri, iktisadi ve toplumsal alanlardaki evrimi ile paralel yürüyor yeni sistem kendi asker tipini oluşturmuyordu. Yani modern ordu modern devlet anlayışının bir ürünü olarak karşımıza çıkıyordu.²³

III. Selim'in Nizam-ı Cedit'i (1793) ve II. Mahmut'un Asakir-i Mansure-i Muhammediye projeleri, bahsettiğimiz radikal değişimler için atılmış adımlardır. Bilindiği üzere Nizam-ı Cedit uzun süreli değişimi sağlayamamıştır. Ancak ilerisi için bir örnek teşkil ettiği aşîkârdır. 1826 yılında Yeniçerilerin lağvedilmesinden sonra oluşturulan Mansure askeri bu temeller üzerine kurulmuş ve II. Mahmut'un

²² 1735-1739, 1768-1774, 1787-1792 ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları bahsedilen siyasi mücadele adına verilmiş savaşlardır.

²³ Harp tarihini, askerlik odaklı tekdüze bir bakış açısından çıkartarak, harbin bir bütün olarak devlete ve insana etkisini de incelemek şeklinde gelişen “yeni askeri tarih” (new military history) anlayışı, ele aldığımız konuyu incelerken, yukarıda uygulamaya çalıştığımız gibi, kullandığımız yöntem ve baktığımız perspektifi oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: haz. Cevat Sayın-Gültekin Yıldız, **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2012.)

saltanatı döneminde gerçekleştirmek istediği yeni devlet organizasyonun en etkili aracı olmuştur.²⁴

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hikayesi, değişmekte olan Osmanlı askeri düzeninin bir anda içine düştüğü savaşta verdiği sınavdır. İleride göreceğimiz üzere henüz teşkilatlanması tamamlanmamış yeni düzendeki devletin karşılaştığı bu zor durumda insan kaynaklarını seferber etmedeki uygulamaları ve çoğu zaman bocalayışı, geçmişin izlerini taşımakla birlikte gelecek için ders alınması gereken bir örnek teşkil edecektir.

²⁴ Önce askeri yapının değişimine gidilmesi, “modern ordu için, modern devlet” söylemine ters düşmektedir. Bunun sebebi Osmanlı merkezi gücünün zayıf olmasıdır. Planlanan doktrinsel ve teşkilatsal değişimleri gerçekleştirmek için fiziki gücün elde edilmesi ilk şarttı. Gültekin Yıldız eserinde bu konuda “... *Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve onun yerine yeni bir merkez ordusu kurulması şeklinde algılanan süreç, siyasi-ideolojik bir hegemonyanın inşası için ve inşasına karşı verilen mücadele olarak gözükmektedir.*” ifadesini kullanmıştır. (Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839)**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2009.

I. BÖLÜM

SAVAŞ ÖNCESİNDE OSMANLI ASKERÎ DÜZENİNİN GENEL DURUMU

A. 1 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı

Osmanlı Devleti, bir yandan Mora isyanı ve batılı devletlerin baskıları ile uğraşırken, doğuda İran, Ruslara karşı kaybettiği topraklarını tazmin etmek üzere batıdaki komşusuna saldırmak gibi bir politika izlemekteydi. İki devlet arasındaki ihtilafın sebeplerinden biri Osmanlı valilerinin İranlı hacılara zorbalık yoluyla uyguladığı vergilerdi. Diğeri ise, Kürt aşiretlerinin devletlerden bağımsız hareket etmeleri idi. Duruma göre Osmanlı'ya veya İran'a biat etmeyi seçen aşiretler, çoğu zaman bağlı oldukları devletin haberi olmadan sınır ihlalleri ve yağmacılık yapmaktaydılar.²⁵

Savaş, Rusların da teşvikiyle İran'ın Osmanlı doğu sınırını iki ordu ile geçmesiyle başladı. Bunlardan biri Bağdat üzerine hareket ederken diğeri Van üzerinden Erzurum'a ulaşmayı planlıyordu.²⁶

Osmanlı düzenli orduları batıda Mora isyanı ile uğraşmakta olduğundan doğu sınırındaki bu savaş yerel kuvvetler ve halktan toplanan askerler ile sürdürülecekti. Aşağıda örneklerine değineceğimiz bu durum, 1828-1829 Savaşı'nda doğu cephesinde yürütülen savaş ile benzerlik göstermektedir.

Alınan ilk önlem, savaşı yürütebilecek güvenilir ve tecrübeli devlet adamlarını doğu eyaletleri valiliklerine atamak oldu. Trabzon valisi Salih Paşa azledilerek Hüsrev Paşa vali olarak atanmış, ondan boşalan Erzurum Valiliği ve Şark Seraskerliği görevine daha önce sadrazamlık yapmış olan Mehmet Emin Rauf Paşa getirilmişti. Valilerin her birine emri altında bulunan sancaklardan

²⁵ Aziz Tekdemir, "XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı", **Karadeniz**, Cilt I, Sayı 4, Ankara, 2009, s. 81.

²⁶ Standford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt 2, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yay., 2010, s. 43.

asker toplaması ile ilgili emirleri gönderilmiştir.²⁷ Diğer tarafta, Halep ve Bağdat'ta asker toplanmaktaydı. Halep'ten 1000 süvari Van-Beyazıt tarafındaki ordunun emrine verilmiş ve yine Halep'ten çıkan 3000 asker ise Bağdat'a gönderilmiştir. Bu askerlerin çoğu yolda firar etmiş, yakalananlar idama mahkûm olmuştur. Bağdat Valisi Davut Paşa Halep askeri için: "... *bu makuleler hayta taifesinden olup, fırsat buldukça firar etmiş olmakla, bunların yerine beherine 15'er kuruştan mahiyeli asker celp idilür ise...*" diyerek sadareti uyarıyordu.²⁸ Doğu cephesi muharip ögelerinin genellikle firarda gözü olan nefir-i âmm birliklerinden oluşması valileri, bu askerler yerine biraz daha güvenilir olan ücretli savaşçılar kullanmaya sevk ediyordu. Ücretli savaşçıların aylık masraflarını çıkarmak için halktan askerlik *yükümlülüğü* yerine geçen "*bedel-i askeri*" adı altında bir vergi toplanıyordu. Bedel-i askeri haricinde, ordu masraflarını karşılamak üzere eyaletler her ay belli miktar akçeyi şark ordusu hazinesine göndermekle yükümlüydü. İhtiyaç duyulan miktar ordu defterdarınca belirlenir ve eyaletlere taksim edilirdi. Her eyaletin payına düşen miktar yine halktan toplanarak sağlanırdı.²⁹ Osmanlı-Rus Savaşı'nda da bu uygulama sıkça görülecektir.

Savaşın ikinci senesinde, Kars muhafızı Osman Paşa sadarete yazarak, olası bir saldırıya karşı Kars'ın savunmasını sağlayabilmek için asker talep etmiş, Divriği ve Tercan sancaklarından bir kısmı ücretli olmak üzere celp edilen 2000 asker Kars muhafazasına gönderilmiştir. Ayrıca, ihtiyaç duyulan toplar, topçu birlikleri ve top ustaları ise İstanbul'dan talep edilmiştir.³⁰

²⁷ Tekdemir, **a.g.m.**, s. 83.

²⁸ BOA, HAT., nr. 821/3783 C.

²⁹ Halktan alınacak vergilerin miktarı şahısların mal varlıklarına göre şerî mahkemeler tarafından belirlenen miktara göre toplanıyordu. (İlyas Gökhan, "1821-1823 Osmanlı İran Savaşları ve Kayseri'ye Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 113, İstanbul, 1998, s. 173.) Ancak buna rağmen adaletsiz vergi alımları görülmekteydi. Örneğin, 5 Rebiyülahir 1244'te Erzurum Valisi Salih Paşa'nın yazdığı tahriratta, selefi Galip Paşa tarafından Erzurum ve Karahisarşarkî sancakları halkından ordu masrafları için istenen toplam 1000 kese akçenin, "*cebren toplanmak istense dahi fukaradan alınıp, zenginler bir para vermeyecekleri*" dolayısı ile affolunması gerektiğini bildirmiştir. (BOA, HAT., nr. 1011/42437 B)

³⁰ BOA, HAT., nr. 770/36177 A. İleride 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı bahsinde görüleceği üzere, şark cephesinin top ve topçu ihtiyacının çoğu İstanbul'dan karşılanmıştır.

Gerekli olan ücretli savaşı birlikleri Anadolu üzerinden karşılanmakta olsa da bu savaşta Rumeli'den ücretli savaşı talep edildiğini görmekteyiz. Ancak, Rumeli askerlerinin çoğu Mora'ya gönderildiğinden ve Erzurum'un uzak olup mevcut askerlerin ise doğu cephesine alışık olmamasından dolayı bu talep karşılanamamıştır.³¹

Kayseri sancağı asker talep edilen bir başka bölge idi. Kayseri aynı zamanda Mora isyanı için asker çıkartmaktaydı. Bu sebeple oradan istenilen sayıda asker çıkarmak mümkün olmayarak celp edilen asker sayısı ancak 500'e ulaşmıştır.³²

1822 yazında İran orduları muharebe kaybetmeksizin Kars'a doğru ilerlemekteydi. Bayezid, Toprakkale, Muş, Bitlis ve Erciş yağmaya uğradı. Erzurum'da dahi kale savunmaları için önlem alınmıştı ancak düşman daha fazla ilerleyemedi. Onları durduran Osmanlı güçleri değil ordu içerisinde çıkan kolera salgınıydı. Salgında Bağdat kuşatmasını yöneten Mehmet Ali Mirza koleradan ölmüştü.³³ İran barış istemek durumunda kaldı ve 1823'te Erzurum Antlaşması imzalandı.³⁴

Görüleceği üzere Osmanlı askeri İran'a karşı iyi bir sınav vermemiştir. O dönem görünürde Osmanlı'nın daimî düzenli kuvveti hala Yeniçeriler olsa bile doğu cephesinde adı dahi geçmemiştir. Osmanlı idaresi ordusunu nefir-i âmm, ücretli savaşı ve türevi birliklerle kurmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın elindeki mevcut insan kaynağından azamî ölçüde yararlanabileceği bir askeri-idari sistem ile modern, daimî, düzenli ve talimli bir orduya ihtiyaç duyduğu apaçık ortadadır. Bir sonraki sınav ise İran ordusu yerine, Napolyon Savaşları'nda dahi başarı elde etmiş tecrübeli, modern Rus ordusuna karşı verilecektir. Bu savaşta şark ordusunun 1821-1823 İran Savaşı'ndakinden tek farkı yeni kurulmuş az sayıdaki düzenli Asakir-i Mansure-i Muhammediye birliklerini barındırması olacaktır.

³¹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 104.

³² Gökhan, **a.g.m.**, s. 172.

³³ Sadık Müfit Bilge, **Osmanlı Çağında Kafkasya 1454 – 1829 (Tarih – Toplum – Ekonomi)**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2012, s. 339.

³⁴ Tekdemir, **a.g.m.**, s. 85.

B. Harekât Alanının Topografyası ve Kullanılan Yollar

Savaş öncesinde doğuda iki ülke arasındaki sınırın büyük bölümü 1812 Bükreş Antlaşması ile şekillenmişti ayrıca 1828’de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Rusya İran sınırı tekrar şekillenmişti. Bulara göre en doğuda Ağrı Dağı Osmanlı-Rusya-İran sınırının birleştiği yerdir. Bugünkü Iğdır’ı Rusya tarafında bırakacak şekilde kuzeybatıya doğru ilerleyen sınır hattı Aras Nehri’ne ulaşır. Aras’ın bir kolu olan Arpaçay boyunca kuzeye doğru ilerler. Arpaçay’ı geçip Ahılkelek’e ulaştıktan sonra tekrar kuzeybatı istikametine yönelir ve Ahıska’yı Osmanlı tarafında bırakacak şekilde Kura Nehri’ni dik bir açıyla kesip Rioni Nehri’ne (Faş Nehri) kadar ulaşır. Buradan sonra batıya doğru yönelen hat Rioni Nehri’ni takip ederek Faş Kalesi’nin (Poti’nin) bulunduğu Karadeniz sahilinde sona erer. Bunun haricinde kuzeybatı Kafkasya’da bulunan Kuban Nehri ağzından güneyde Bzıb Nehri ağzına kadar olan Karadeniz sahili hattı da Osmanlı kontrolü altındadır. Kuban Nehri ağzının 30 km. güneyinde yer alan Anapa Kalesi sahil hattının en önemli askerî dayanak noktasıdır.³⁵ Sınır bu şekilde olmakla birlikte savaş boyunca görülen harekâtlar Osmanlı tarafında doğu Anadolu ile Rusya tarafında kuzey Kafkas ve büyük Kafkas dağlarının kuzeyinde Dağıstan bölgesini içine alan bölge içerisinde gerçekleşecektir. Rusya’nın savaşın ilk senesinde Kars ve Ahıska’yı kontrol etmesinin ardından ise harekât alanı güneybatı doğrultusunda genişleyerek önce Erzurum’u içine alacak sonrasında Bayburt ve Gümüşhane’ye kadar batıya doğru devam edecektir.

Harekât alanının çok büyük bir kısmı dağlık ve engebeli araziden oluşmaktadır. Dağları delerek geçen nehirlerin oluşturduğu vadiler bu coğrafyanın diğer bir karakteristik özelliğidir. Bu vadiler harekât boyunca geçit olarak kullanılmış, Osmanlı’nın oluşturduğu savunma, kaleler haricinde geçitlerde konuşlanmıştır. Kafkas dağ silsileleri ile çevrili Anadolu ve İran platoları üzerinde gerçekleşen muharebeleri tam bir dağ muharebesi özelliğini taşır. Vadi dipleri ve dağlar arasında dar geçitlerdeki muharebeleri, nehir yollarının her iki ucunda

³⁵ Celal Erkin, “1828-1829 Türk-Rus Harbi Kafkas Cephesi”, *Askerî Mecmua*, Sayı: 117, Ankara, 1940, s. 12.

tahkim edilmiş bölgelerden yapılan saldırılar takip ederdi. Bir kuvvetin böyle bir coğrafyadaki nakliyesi ve gerekli savaş teçhizatının nakliyesi zor olacağından daha çok bölgeyi bilen küçük birliklerin kullanılması yoluna gidilmiştir. Bu coğrafyada yapılan birçok savaşta görüldüğü üzere, geçitlerdeki üstünlük kaybedildiğinde, ağır topların nakli ile teçhizat ve birlik ikmali zorlaşacağından, uzun süreli kuşatmalar yürütmek oldukça güçleşmektedir. Bu coğrafyada gerçekleşen Türk-Rus savaşlarında görüldüğü üzere, geçit ve vadilerdeki müstahkem mevkiileri tutan birlikler ikmal ve iâşe zorluğundan kıtlıklar dahi yaşamış, zorlu iklim şartları altında mevkiilerini korumaya çalışmışlardır.³⁶

Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde 160 km. boyunca uzanan Kafkas Dağları çetin bir doğal savunma hattı oluştursa da bu hatta bulunacak orduların ikmal ve iâşesini sağlamak aynı derecede zor olacağı için Osmanlı tarafından tercih edilmiyordu.³⁷ Kafkas silsilesi boyunca ulaşımı sağlayan iki önemli geçit mevcuttu. Bunlardan ilki Hazar Denizi ile bu denize paralel uzanan dağlar arasında kalan, genişliği 2-30 km. arasında değişen “Derbent/Demirkapı Geçidi”, ikincisi ise Orta Kafkaslarda yer alan Daryal Boğazı üzerinden Terek vadisine uzanan ve “Gürcü Askeri Yolu” da denen “Daryal Geçidi” idi.³⁸ kuzeydoğu Anadolu tarafında ise Allahuekber Dağları ve Sarıkamış’ın bulunduğu Soğanlı Dağ savaş boyunca verilen muharebelerin (özellikle 1828 yılı harekâtlarında) gerçekleştiği yer olmuştur. Bu bölgenin nehirlerinin çetin arazide tabii istikametler açtığı görülür. Bunlardan en önemlisi Kızılırmak başı – Fırat – Aras – Kars Çayı (Arpa Çay) şeklinde oluşan yoldur. Savaşta bu istikamet ve çevre arazisi yine harekâtın çoğuna sahne olmuştur.³⁹ İleride görüleceği üzere Rus ordusu kollarından biri Gümrü üzerinden Kars Çayı boyunca ilerleyerek Kars’a ulaşmayı amaçlamıştır. Yine aynı şekilde Aras Nehri boyunca ilerleyen kollar Erzurum’a doğru hareket etmiştir. Tiflis ve Gori taraflarındaki Rus kolları ise Kura Nehri vasıtası ile önce Ahıska’ya sonrasında ise Ardahan’a ulaşarak Erzurum ve Kars’ı tehdit etmiştir.

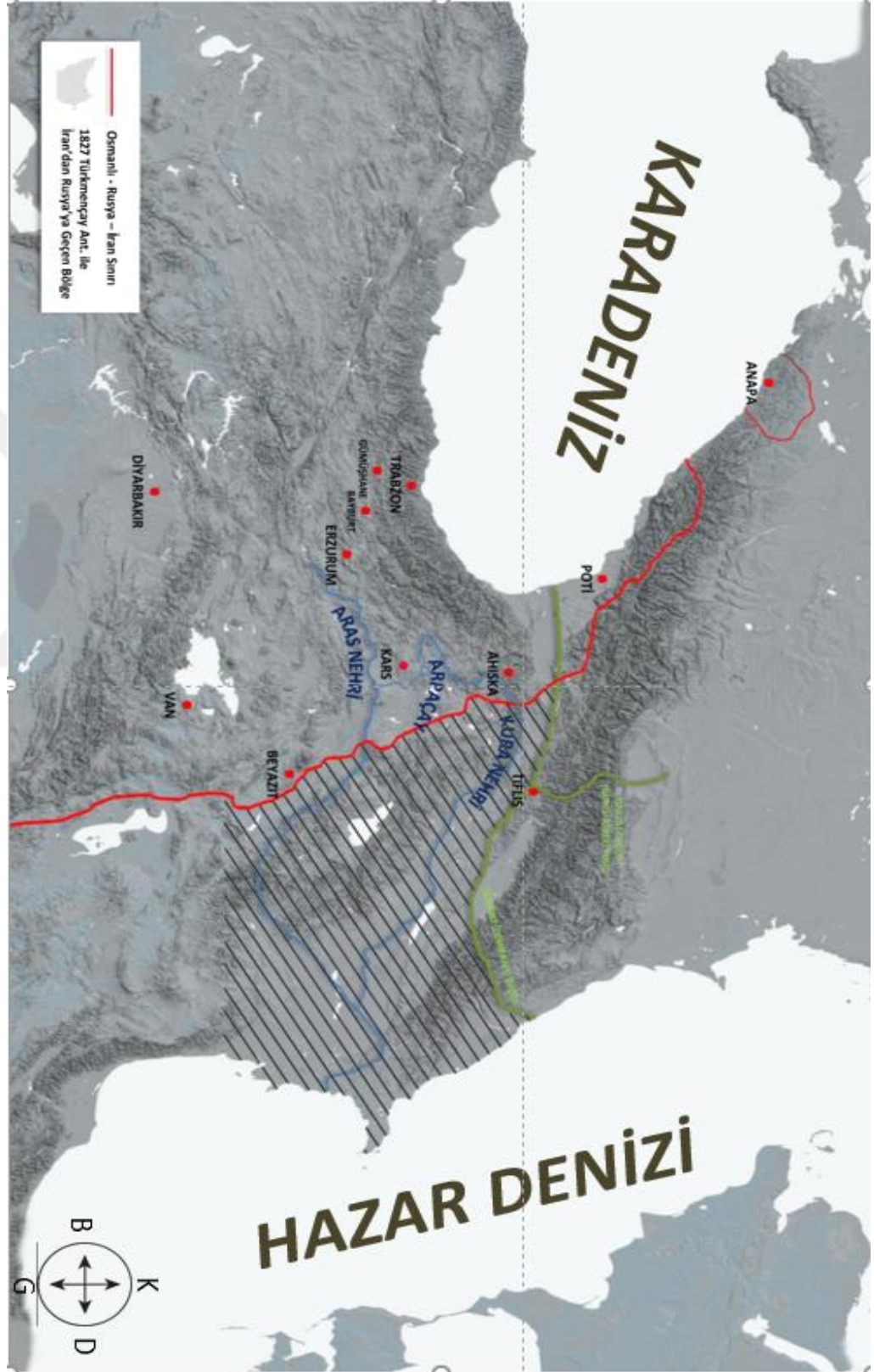
³⁶ Allen Muratoff, **Caucasian Battlefields**, Cambridge University Press, Cambridge, 1953, s. 7.

³⁷ İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958, s. 4.

³⁸ M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, İstanbul, Eren Yay., 2005, s. 14.

³⁹ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 56.

Harita-1: Sınırları ve Geçitleri Gösteren Doğu Cephesi Fiziki Haritası

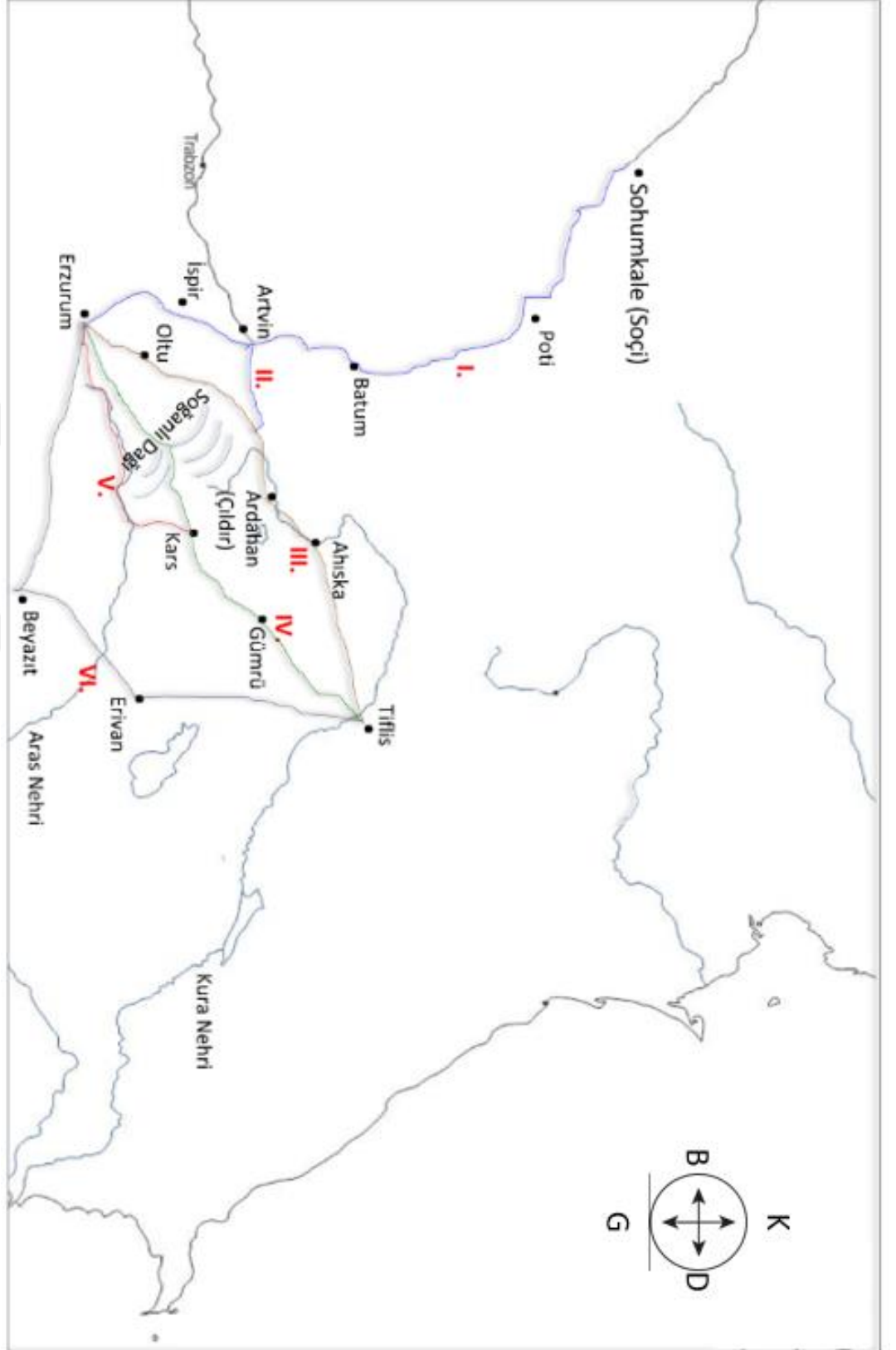
Rus ordusunun doğu cephesindeki ana hedefi olan Erzurum'a Kafkaslar üzerinden giden altı farklı yaklaşma istikameti mevcuttu. Bunlar:

- 1) Sohumkale – Poti (Faş) – Batum – Çoruh vadisi üzerinden Erzurum⁴⁰
- 2) Tiflis – Ahıska – Ardahan – Artvin – İspir – Erzurum
- 3) Tiflis – Ahıska – Ardahan – Oltu – Erzurum
- 4) Tiflis – Gümrü – Kars – Soğanlı Dağ – Erzurum
- 5) Tiflis – Gümrü – Aras Nehri – Erzurum
- 6) Tiflis – Erivan – Beyazıt – Karaköse – Erzurum⁴¹

⁴⁰ Rus ordusu Sohumkale ve Faş taraflarını kontrol ettikten sonra bu istikamet üzerindeki ilerleyişini durdurmuş olsa da Çürüksu (bugün Gürcistan dahilinde olan Kobuleti) ve Batum taraflarında birlikler bırakarak, Osmanlı ordusunu burayı savunmak üzere asker göndermeye zorlamıştır. Trabzon muhafızı Hasan Paşa Canik ve Gümüşhane'den celp edilen askerleri bu bölgeye sevk etmiştir. (BOA, HAT., nr. 1017/42522)

⁴¹ Erkin, **a.g.e.**, s. 12.

Harita-2: Erzurum'a Yaklaşma İstikametlerini Gösteren Harita

Seferber edilen insan kaynaklarının ve orduların ihtiyaç duyduğu her nevi maddiyatın harekât alanı ve cephe arkası boyunca ulaşımı hayati önem taşımaktadır. Bu kaynaklar belirli bölgelerde toplanır ve ihtiyaca göre taksim edilirdi. Tiflis ve Erivan şehri, bu savaşta Rusya'nın harekâtını ikmal ve iaşe yönünden destekleyen başlıca yığınak noktası olmuştur. Osmanlı tarafında ise bu görevi Erzurum üstlenir. XIV. Yy. dan itibaren İran ile olan mücadelelerde Erzurum her daim bir ordu merkezi konumunda olmuştur.⁴² Bulunduğu coğrafi konum Anadolu'nun savunmasını üstlenmeye müsaitti. Erzurum şehri ve kalesi askeri kışla olma özelliğini taşımaktadır. Doğu bölgesinde Yeniçeri nüfusunun en yoğun olduğu şehirdi. İleride de değinileceği üzere, Yeniçeriler kaldırıldıktan sonra Mansure taburunun ilk olarak Erzurum'da kurulmasının da nedeni budur. Bundan önceki Osmanlı-Rus ve İran savaşlarında karargâh olarak Erzurum kullanılmış, ordu seraskerleri seferberliği ve savaşı buradan organize etmiştir. Erzurum kalesinde bulunan tophane buranın önemini daha da artırmaktadır. Kars, Ardahan, Ahılkelek, Ahıska gibi çevre şehir ve kalelerdeki top ve bir kısım topçu ihtiyacı Erzurum'dan karşılanmaktadır. Tüm bu özelliklerinden dolayı Rus askeri harekâtı başladığında doğu cephesi harekâtından sorumlu Rus General Paskeviç'in hedefi Erzurum'u almaktır.⁴³ Keza ileride görüleceği üzere Erzurum'un düşüşünün ardından Osmanlı'nın direnişi Trabzon üzerinden tekrar organize edilmeye çalışılmış ve ancak milis kuvvetlerin toplanması ile düşman karşısına çıkılabılmıştır.

Erzurum'a gelen ve Erzurum'dan cephelere ve civar kalelere giden yollar önem arz etmektedir. Doğu cephesi için gerekli top ve topçu askerinin bir kısmının İstanbul'dan tedarik edildiğine değinmiştik. Bunun haricinde merkez hazineden Erzurum'a gönderilen parayı ve payitaht ile haberleşmeyi hesaba katarsak İstanbul-Erzurum arasındaki herhangi bir kopukluğun şark ordusunu zayıf düşüreceği aşikârdır. Sefer boyunca, bu şehirlerin birbirleri arasındaki ulaşımını sağlayan iki farklı yolun kullanıldığını görüyoruz. Bunlardan ilki İç

⁴² Murat Küçükuğurlu – Şemsettin Çelik, “**Erzurum Kalesi**” Erzurum Belediyesi yay., Erzurum, 2014.

⁴³ Muratoff, **a.g.e.**, s.27.

Anadolu üzerinden Erzurum'a gelen kara yoludur.⁴⁴ Diğeri ise İstanbul'dan gemilerle Trabzon'a gelen, sonrasında Gümüşhane ve Bayburt üzerinden Erzurum'a ulaşan tariktir.⁴⁵ Bölgenin dağlık arazisi ve iklim şartları göz önünde bulundurulduğunda kara yolu, özellikle kış aylarında ulaşımın zor olmasından dolayı kullanışlı olmayan bir yoldur. Deniz yolu daha tercih edilebilir gözükse de en büyük sakıncası Rus donanmasının bu ikmal yolunu tehdit ediyor oluşudur. Navarin olayında (20 Ekim 1827) Osmanlı donanmasının büyük bir kısmı yandıği için Karadeniz ikmal yollarının tam güvenliği sağlanamıyordu. Şark Ordusu Defterdarı Arif Efendi'nin 10 Kasım 1828'de gönderdiği bir kaimede İstanbul-Erzurum arası mühimmat sevkiyatı için şunları demektedir: “...eğer bu mühimmat maddesi vaktiyle hadd-i layığına iblağ olunmazsa maazallah sene-i cedidede ziyadesiyle ıstırap çekileceği câ-i ıstıbah değildir. Halbuki bahren mühimmat celbinin bir vecihle çaresi olmayıp berren irsalinde dahi envai suhubet derkar ise de işbu mühimmat maslahatının sürat-i icrası farz olarak tez elden...”⁴⁶ Görüleceği üzere Şark Ordusu Defterdarı Arif Efendi, kara yolu ulaşımının imkân dahilinde olmadığını⁴⁷, deniz yolunda birçok zorluk çıkacak ise de bir şekilde halledilmesi gerektiğinin zorunluğundan bahsediyor. İleride göreceğimiz üzere, bu durum ulaşım konusunda yaşanan sorunlardan sadece bir tanesidir.

Savaş boyunca Erzurum'un çevre mahallere gereken çoğu ihtiyacı karşılayan ana merkez olduğunu belirtmiştik. Kars, Ardahan, Ahılkelek, Ahıska, güney Kafkasya'nın bir kısmı, Beyazıt ve Van, Erzurum'un beslediği bölgelerdir. Bu bölgeler arasındaki ulaşım yaz mevsiminde dahi geçilmesi zor yollarla

⁴⁴ Şark Defterdarı Nazif Efendi'nin gönderdiği kaimede İstanbul'dan yola çıkan 1500 kese akçenin Tokat'a vardığı, Sivas ve Erzincan üzerinden Erzurum'a varacağı belirtilir. (BOA, HAT., nr. 1060/43556.)

⁴⁵ Örneğin, Erzurum'daki Mansure taburları için ihtiyaç duyulan çadır, yağmurluk, kıyafet vs. gibi ihtiyaçlar İstanbul'dan Trabzon'a gemilerle gönderilmiş, sonrasında ise Trabzon-Erzurum arasındaki ulaşımın sağlanması için iki şehir arasındaki tüm sancak ve kaza eminlerine emirler gönderilmiştir. (A.DVNS.ASK.MHM, nr. 26, s. 141.); İstanbul'dan gönderilen 20 sürat topu Trabzon'a gemilerle gönderilmiş, kara yolu ile devam edilerek Gümüşhane üzerinden Erzurum'a ulaştırılmıştır. (C.AS, nr. 676/28371.) Ayrıca bkz.: Selahattin Tozlu, “Trabzon-Erzurum Anayolunun Mevsimlik Güzergâhları (Yaz ve Kış Yolları)”, “Tarih Araştırma Merkezi, Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001), İ.Ü.E.F., İstanbul 2002, s. 179-199.

⁴⁶ BOA., HAT., nr. 1050/43273.

⁴⁷ İstanbul'dan şark ordusuna kara yolu ile taşınan yüklerin ulaşması 2-3 ay arasında değişebiliyordu. Kış aylarında ise kapanan yollar süreyi daha da uzatıyor hatta varışı imkânsız kılabilirdi. (Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ankara, Gece Yay., 2014, s. 57.)

sağlanmaktaydı. Ayrıca sefer genelindeki harekât alanının da göbeğini teşkil ettiğinden, çoğu zaman Rus birlikleri bu ulaşımı kesmekteydi. Bu bağlantılar arasında Erzurum-Kars yolu, iki kalenin doğu cephesinin kilit istinatgâhları olmasından dolayı önemlidir. Erzurum ve Kars'ı birleştiren üç yol mevcuttur. Bu üç yol da Erzurum-Kars arasındaki Soğanlı Dağ üzerinden geçer.⁴⁸ Yollardan ilki Yeniköy – Çakırbaba – Hünkârdüzü – Çıpaklı, ikincisi Micingerd – Sarıkamış – Karaorgan, üçüncüsü ise Hamamlı yoludur.⁴⁹ Bu yollar üzerinden Kars'a ulaşan birlikler veya iâşe Ahıska'ya, Çıldır gölü ve Kura Nehri paralelinden geçen yolla aktarılırdı.⁵⁰ “Ahmet Muhtar Paşa eserinde harekât alanının yolları için şöyle der: *“Kars'ın bulunduğu dağ - ki elyevm (Aleksandrapol kalesini teşkil eden Gümrü mevkiinden Soğanlı Dağ namındaki cibal-i meşhur civarına kadar mümtettir - müstesna tutulduğu halde bütün sahne-i harb, müruru müşkül ve yalnız yaya geçilmeye müsait birkaç yolu havi cibal-i müteaddiden teşekkül etmiş araziden ibaret bulunmakla, asker bir mahale teveccüh etmezden mukaddem, mühimmat ve topların nakli için elzem bulunan yolların inşasına mecbur bulunuyordu.”* Bu bilgiler ışığında söylenebilir ki, bu coğrafyada savaşacak bir ordunun düzenli levazım birlikleri mevcut değilse hareket kabiliyeti azalacaktır. Osmanlı ordusunun bu savaşta genel itibarıyla düzensiz birliklerden teşkil edilmiş olmasını göz önünde bulundurursak, ordu sevkiyatı konusunda çekilen sıkıntıların nedenlerinden biri ortaya çıkar.

Osmanlı'nın Kafkasya'daki kalelerine ve birliklerine olan ulaşım ise genellikle Karadeniz sahilinde Samsun, Giresun ve Trabzon gibi merkezlerden çıkan gemiler ve kayıklarla sağlanmaktaydı. Veyahut direkt olarak İstanbul'dan

⁴⁸ Seferin ilk yılında Sivas Valisi Köse Mehmet Paşa, Kars'a ulaşmak için Soğanlı Dağ üzerinden geçmiş, Kars'ın düşüşü ardından ise Erzurum ve Ahıska'yı koruyabilmek için ordusuyla mezkûr dağın Erzurum tarafındaki eteklerine çekilmiştir. (Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 187.)

⁴⁹ Selahattin Tozlu – Yaşar Gök, “*Erzurum-Kars Topyolu*”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt 13, Sayı 20, Ocak 2008, s. 9.

⁵⁰ Gerekli mühimmatın taşınması hayvanların çektiği arabalar ile sağlanırdı. Ordu için gereken ihtiyaçları belirleyip tedarik etme ve ulaşımını sağlamak Ordu Defterdarının görevi idi. Örneğin Ruslar Kars üzerine yürürken, Kars'ın ihtiyaç duyduğu obüs ve kuşatma topları ile fişek ve zahire, Ordu Defterdarı Mehmet Ali Efendi tarafından tedarik edilmiş 400 araba ile Kars'a gönderilmiştir. (BOA, HAT., nr. 1069/43763.); 1829 Haziran'ına ait bir belgede o yılın harekâtı için hazırlanmış öküç arabalarına 100.000, mühimmat ve zahire taşınmak için deve, katır ve beygirlerle ise 150.000 kuruş harcanmıştır. Sonraki dönemde nakliyat için her ay çıkacak masraf ise takriben 90.000 kuruş olarak gösterilmiştir. (BOA, HAT., nr. 1061/43593 A)

çıkan gemiler de bu işlevi görürdü.⁵¹ Bu şehirler arasında Trabzon asıl desteği sağlayan merkezdi. Kafkasya'nın Karadeniz sahil hattında Osmanlı'ya ait olan Anapa ve Faş kalelerine gereken asker ve mühimmatın savaş başlamadan evvel ve savaşın ilk aylarında deniz yoluyla nakledildiğini görüyoruz. Savaş başlamadan evvel Anapa Kalesi'nin tahkimi için Samsun'da toplanan 1700 nefer gemilerle Anapa'ya gönderilmiş, Samsun ambarında bulunan zahire ise gemilerle peyderpey gönderilmesine karar verilmiştir.⁵² Yine Anapa tahkîmi için Şarkî Karahisar'dan çıkan 650 asker Trabzon'da toplanarak gemilere bindirilmiştir. Yolculuk sırasında Rus gemileri saldırırsa da askerleri taşıyan gemi batmadan Anapa yakınlarındaki bir limana ulaşarak askerini indirebilmiştir. Ancak, bu askerlerin yarısı Faş kalesine kara yoluyla gitmek zorunda kalmıştır.⁵³ Faş kalesi ise Günye Sancağı'ndan çıkan 700 asker ile desteklenmiş ulaşım yine deniz yolu ile sağlanmıştır.⁵⁴

C. Savaş Öncesindeki Seferberlik Çalışmaları

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 1821'den itibaren batıda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteklediği Rum isyanı ile uğraşmaktaydı. Doğuda ise İran, Rusya'ya karşı kaybettiği toprakları Osmanlı üzerinden telafiye çalışması Bâbiâli'yi oldukça zor bir duruma sokuyordu. Rum isyanı uzun bir süreç olmakla beraber, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın desteğiyle kontrol altına alınmaya başlandığı zamanda batılı devletlerin müdahalesiyle sekteye uğramış, Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanması neredeyse tamamen yok edilmiştir. Diğer yandan, askeri düzenin sağlanmasını devletin yaşaması için ilk şart olarak gören II. Mahmut ve devlet ricali, bütün bu dış siyasi karışıklığın ortasında mevcut ordusunu dağıtıp devleti her yönden saracak bir reform sürecine girmekten çekinmemiştir. Böylece 1826 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ordusuz ve donanmasız kalmıştı.

⁵¹ Anapa Kaymakamı Osman Paşa tarafından gönderilen şukkada Anapa Kalesi'nin 4 büyük top ve 20 tabya topuna ihtiyaç duyduğu belirtilmiş, tedarik için İstanbul'dan gemi ile getirilmesi şıkkı değerlendirilmiştir. Ancak düşman donanmasının varlığı ulaşımı engellemektedir. (BOA, HAT., nr. 1027/42781.)

⁵² BOA, HAT., nr. 1055/43428.

⁵³ BOA, HAT., nr. 1090/44291 N.

⁵⁴ BOA, HAT., nr. 1090/44291.

Bir süredir Bâbiâli ile çıkarları uyuştugu sürece bir araya gelen ve kendi yönetim sistemi ve ordusuyla bağımsız bir devletmiş gibi hareket eden Mısır, Navarin olayından sonra desteğini çekmiş ve belki de reform sürecinde ordusuz kalan Osmanlı'yı, kendi düzenli ordusunu oluşturma kadar bir süre idare edebilecek askeri güçten mahrum bırakmıştır. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Mısır'dan asker celp edilememiştir.⁵⁵

Rusya ile girilen savaşlarda asıl cephe her zaman batı tarafı olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti payitahtına doğrudan gelecek tehlikeyi önleyebilmek için kaynaklarının büyük kısmını batı cephesi için sevk etmiş, doğu cephesi ikinci planda kalmıştır. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı öncesinde Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurulmuş olsa da yeni birliklerin çoğu batı cephesine sevk edildiğinden doğu cephesi hepten nizamsız askere kalmış, doğu ordusunun kaderini mahalli güçlerin seferberliği belirlemiştir. Rusya'nın, Osmanlı'nın bu dönemdeki zafiyetini iyi tahlil ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki, batıdakine göre az miktarda da olsa doğu cephesine ordu sevk ederek Osmanlı'nın gücünü ikiye bölmüş, böylece İstanbul'a ulaşarak savaşı hızlıca bitirmek emeline daha kolay ulaşmayı amaçlamıştır. Savaşın öncesinde doğu cephesini zor duruma sokan bir başka durum ise Rusların 1827'de İran üzerine yaptığı sefer ve ele geçirdikleri bölgelerdir. Rusların bu savaşta bugünkü Erivan, Nahcivan ve Tebriz taraflarının kontrolünü sağlayarak doğu cephesini batı Kafkasya'da Anapa'dan başlayıp Çürüksu, Faş, Ahıska, Ahılkelek, Kars ve Beyazıt'ı içine alacak şekilde Van'da sona eren bir hat boyunca genişletmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti bu hat boyunca mevcut olan kalelere askerini dağıtmak zorunda kalmış, şark ordusu bu yükü de üstlenmiştir.

Bu ahvâli gören devlet ricâli Rusya'nın Mora, Eflak ve Boğdan ile ilgili bitmek bilmeyen isteklerini kabul etmekle zayıf durumdayken bir savaşa girmek düşünceleri arasında kalmış, toplanan meclislerde bu konu uzun süre tartışılmıştır.

⁵⁵ Ahmet Muhtar Paşa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile Asakir-i Mansure Seraskeri Hüsrev Paşa arasındaki rekabetten bahseder. Hüsrev Paşa'nın Mısır Valisi olduğu dönemde orduda yer alan Mehmet Ali ile (henüz paşa değil) aralarında başlayan ihtilaf, Hüsrev Paşa'nın Yunan isyanı sırasında Mehmet Ali Paşa'nın askerlerini Mora'da yiyeceksiz bırakması gibi olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Mehmet Ali Paşa ile bir şekilde uzlaşılarak idare edilememesinden dolayı kapıdaki savaşta Osmanlı önemli bir askeri güçten daha mahrum kalmıştır. (Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I. s. 144)

Dönemin devlet adamlarından olan Keçecizade İzzet Molla savaş aleyhindeki düşüncelerini yazıya dökerek II. Mahmut'a takdim etmiştir.⁵⁶ Beylikçi Akif Efendi ve Reisülküttap Pertev Efendi ise Rusların istekleri kabul edilse de yakın zamanda savaştan kaçınılamayacağını zira savaşa girilirse Mansure ordusunun Kırım'a kadar gidebileceğini iddia etmiş, İzzet Molla'nın düşüncelerine karşı bir yazı kaleme alarak yine II. Mahmut'a takdim etmişlerdir.

1828 Nisan'ında savaşa girmek konusundaki katî karar verilmeden yedi ay önce 1827 Ekim ayında, eski sadrazam ve deneyimli devlet adamı Erzurum Valisi ve Şark Ordusu Seraskeri Galip Paşa batılı devletlerin Rumlara verdiği desteği göstererek savaşın kapıda olduğunu, bu durumda doğu sınırlarının güçlendirilmesi gerektiğini tahriratında bildirerek Bâbîâli'yi uyarmıştır. Rusların İran'daki harekâtının bittiğini ve kuvvetlerini Osmanlı sınırına kaydıracağı bilgisini tacirlerden elde eden Galip Paşa çevre eyaletlerin valilerini uyararak asker toplamaya başlamalarını emretmiştir. Sivas Valisi Mehmet Paşa seferi ordunun komutanı tayin edilerek Rusya'nın herhangi bir hareketinde Erzurum'a gelmek üzere emir almıştır.⁵⁷

Rusların, Çıldır Eyaleti'nden birkaç saat uzaklıktaki Azgur Kalesi'ne varmalarının ardından seferberlik çalışmalarının arttığını görmekteyiz. Bu süreç içerisinde Şark Seraskeri Galip Paşa gönderdiği tahriratlar ile Bâbîâli'yi sık sık bilgilendirmiştir. Ardahan kalesinde az olan tüfek, top ve mühimmatın sağlanması için İstanbul'a yazılmıştır. Kars ve Van muhafızları ile konuşularak buralara barut gönderilmiş ancak Kars'ta mühimmat, cephane, top ve muhafız piyadenin eksik olduğu ve tedarikine çalışıldığı belirtilmiştir. Gümüşhane kazalarından 6-7 bin piyade tertip edilmesi için kapı halkından memurlar gönderilmiştir. Toplanan askerler Kars'a sevk edilecektir. Beyazıt kalesine daha önce iki bin gülle, barut ve mühimmat gönderilmiştir. Van kalesi için de top, barut ve tüfek yine Erzurum'dan

⁵⁶ Keçecizade layihasında ordunun içinde bulunduğu durum ile ilgili şöyle demektedir: “...Henüz ocağ-ı mülğanın açtığı yara onulmadan ve yerine icat olunan Asâkir-i Mansure teksir olunup düşmana vâfi olacak mertebeye reside olmadan mutlak ocak ref’ oldu diyerek mevad-ı azimeye ictisâr hata değil midir? Ocağın ref’i fi’l-hakika mukaddime-i nusrettir. Lakin hîn-i Nusret olmayıp hemân kaldığı anda mansur olmak neden muktezidir?” (Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, haz. Yücel Demirel – Tamer Erdoğan, İstanbul, 1999, s. 286); Keçecizade İzzet Molla Layihası” ve “Akif Efendi Reddiyesi” için ayrıca bkz. Ahmet Muhtar, a.g.e., Cilt II, 154-170.

⁵⁷ BOA, HAT., nr. 773/36217 A.

sağlanmış ayrıca Erzurum'un Pasin kazasından Van kalesine zahire gönderilmeye çalışılmaktadır. Nefir-i âmm askerinin bir işe yaramadığından bahseden Galip Paşa 50.000'e yakın nüfusu olduğunu belirttiği Erzurum'dan, asker çıkartmanın pek mümkün olmadığını halkın bir yandan salgın hastalık ile uğraştığını söyler.⁵⁸ Görüleceği üzere ordu gerekliliklerinin çoğu Erzurum üzerinden karşılanmaktadır. Bundan dolayıdır ki Galip ve Salih Paşaların valilikleri döneminde Bâbîâli'den sık sık top, tüfek, mühimmat ve özellikle para istendiği görülmektedir. Bunun bir diğer sebebi ise nefir-i âmm askeri yerine ücretli savaşçıların kullanılmak istenmesidir. Galip Paşa kapı kethüdasına: *“Erzurum Eyaleti'nin dokuz kazası ve nahiyesi var, bir miktar asker tertip eyledim lakin iptida-i bahardan beri sirayet eden hastalıktan çok nüfus telef olduğundan gayri bunlar nefir-i âmm ve ihraçları beher hal vakte muhtaç olmaktan nâşi tez elden icap eden mahale îsal için şehriyeli neferât tedarikine muhtaç olup bu dahi külliyetli akçeye muktezi olduğundan...”* diyerek para gönderilmesi hususunda kethüdasının yardımını istemiştir.⁵⁹

İncelediğimiz belgelerde genel olarak Bâbîâli'nin merkez hazineden para gönderimi konusunda eli sıkı davrandığını görüyoruz. Ancak seferberlik sürecinde şark vilayetlerinden ısrarla *“külliyyetli akçeye ihtiyaç vardır”* ifadeleriyle gönderilen yazıların sonucu belli bir miktar para şark ordusuna gönderilmiştir. Emir üzerine darphanede hazırlanan 5.000 kese akçenin 500 kesesi Galip Paşa'ya 200 kesesi ise Sivas Valisi Mehmet Paşa'ya asker harçlığı ve tahkimatlar için kullanılmak üzere taksim edilmiştir.⁶⁰

İhtiyaç duyulan mühimmatın tedariki haricinde kaleler için dikkat edilen diğer bir husus tamirlerinin yapılması ve tahkim edilmesi idi. Çıldır Beylerbeyi, Erzurum Valisi'ne: Ardahan Kalesi'nin 963 (Miladi 1555/1556) tarihinde bina olduğu ve o tarihte Rusların yerine çeteden ibaret *“kızılbaşların”* savunulduğu bugün ise Rus hücumlarına dayanamayarak askerin ve ahalinin perişan olacağını

⁵⁸ BOA, HAT., nr. 773/36217.

⁵⁹ BOA, HAT., nr. 773/36217 B.

⁶⁰ BOA, HAT., nr. 540/26680.

söyler.⁶¹ Buradan anlaşılıyor ki Osmanlı-Rus doğu sınırı kuzey Kafkasya'ya ulaştığı vakitlerden 1828'deki sınırlara çekilene kadar doğu Anadolu'nun olası bir Rus işgaline uğrayacağı ihtimali düşünülmemiş veya bunun hazırlığının yapılmasına imkan bulunamamıştır.

Kalelerin tahkimi konusunda sıkıntılar yaşandığını Galip Paşa yine kapı kethüdasına yazdığı şukkasında dile getirmiştir. Galip Paşa, “eğer savaş durumu olursa şark hududunun layıkıyla tahkim edilmediğini inkâr edemem, Ahıska ve Van'ın tahkimatı ve askerinden eminim ancak Kars ve Beyazıt “perişan” haldedir” der.⁶²

Diğer tarafta, Sivas Valisi Köse Mehmet Paşa ise aldığı emir doğrultusunda Sivas, Bozok, Divriği, Tokat ve Niksar'dan asker celp etmeye başlamıştır. Galip Paşa'nın ikinci kez askeriyle birlikte Erzurum'a gelmesi gerektiği emri üzerine ise daha önce asker toplanmamış nahiye ve köylerden süvari ve piyade celbine çalışılması için Kapıcıbaşı İbrahim Seyit Ağa'yı görevlendirmiştir. Kendisi ise Erzurum'a hareket edecek ve İbrahim Ağa'nın “*toplayabildiği asker*” sonradan Erzurum'a sevk edilecektir.⁶³

Görevi sonrası Erzurum'dan İstanbul'a gelen hassa hasekilerinden Osman Ağa, şark canibindeki seferberlik çalışmalarına dair 20 Mayıs 1828 tarihli raporunda⁶⁴ şu maddeler yer almaktadır:

- 1) Galip Paşa Ramazan'dan önce (1828 Mart/Nisan) Beyazıt Kalesi'ne 500'den fazla piyade askeri göndermiş ve Ramazan'ın ortasında ise 200 süvari göndermiştir.
- 2) Kars kalesi büyük olup çok askere muhtaç olduğundan Galip Paşa tarafından Ramazan sonuna kadar 3000 delil askeri gönderilmiş ve Acaralılardan 1000 nefer piyade dahi mahallerinden hareket etmek üzere olduklarını bildirmiş ve Erzurum'a gelişinde toplanmış olan askerler geldikçe Kars'a sevk edeceğini Galip Paşa şifahen ifade etmiştir.

⁶¹ BOA, HAT., nr. 1088/44264 Ş.

⁶² BOA, HAT., nr. 1088/44264 M.

⁶³ BOA, HAT., nr. 1087/44251.

⁶⁴ BOA, HAT., nr. 685/33266 A.

- 3) Ahıska ahalilerinin şimdilik askere ihtiyaçları yoksa da Ahıska nüfusunda ve kalesinde zahire olmadığından, Galip Paşa zahire satın alınması için yeteri miktarda para göndermiş ve Ahıska Beylerbeyi Ahmet Paşa zahire satın alımına ve kale ambarlarına sevkine ve Ahıska Kalesi'nin ihtiyaç görülen mahallerine dahi hendek kazılması ve Ahıska Eyaleti'nin yine ihtiyaç görülen mahal ve kalelerine asker ikâme etmekte olduğu.
- 4) Haseki Osman Ağa Şevval ayının 13.ve 14. Günü Trabzon'a geldiğinde (28 Nisan 1828) Trabzon valisi Elhac Hasan Paşa Anapa için toplanmış olan askerin yarısından fazlasını götürmüş ve şimdiye değin kalanını da göndermiş olduğu.
- 5) Şevval'in sonlarına doğru (1828 Mayıs ayının ikinci haftası) Samsun'a geldiğinde Canik Muhassılı Vekili Osman Bey, Canik Sancağı'ndan toplanmış askerin tamamını Anapa'ya göndermiş ve hatta götüren gemilerden birkaç kıtası ulaşmıştır. 30.000 kilo miktarı zahire göndermiş ve inşa edilmekte olan korvet tamamlanarak filinkalarının yapımı sürmekte olup Zilkade'nin 20 sine kadar (3 Haziran'a kadar) denize indirileceğini ve bundan sonra Fatsa'da inşa olunan korvetin bir an önce ulaştırılmasına gayret edildiği.

Bu dönemde Anapa, Sohumkale ve Faş gibi Kafkasya'da bulunan bölgelerin tahkimi ile daha çok Trabzon Valisi Hasan Paşa ve Karadeniz'deki merkezlerin görevlileri ilgileniyordu. Anapa, mevkii dolayısıyla Rusların ilk saldıracağı düşünülen kaleydi ve güçlendirilmesine erken tarihlerde başlanmıştı. Hasan Paşa, savaş durumu söz konusu olmasa da ihtiyatlı davranılması gerektiğini söyleyerek emrinde olan Trabzon, Faş, Samsun ve Anapa kaleleri için önlem almaya başlamıştır. Anapa'da az miktarda nöbetçi asker ve kendi dairesinden askerler olduğunu belirtmiş, Ruslar o bölgeye çok yakın olduğundan bir an evvel kalenin korunması için 15.000 asker ile birlikte zahire, mühimmat ve harp malzemesi gerektiğini sadarete iletmiştir. Hasan Paşa'nın bir sene öncesinden Kafkas halkları ile irtibatta olduğunu ve onlardan olası bir Rus saldırısında Osmanlı'nın yanında olacaklarına dair söz aldığından daha önce bahsetmiştik. Hasan Paşa sadarete gönderdiği kaimesinde bu halkları işaret ederek Rusya'nın da onlarla irtibatta olduğunu, para ve imtiyaz teklif ettiğini belirterek sözlerine pek

güvenilemeyeceğini eklemiştir. (5 Kasım 1827)⁶⁵ Hasan Paşa bir ay sonra gönderdiği kaimesinde bu kez 10.000 askerin savunma için yeterli olacağını söylemiş ve yine Kafkas konusuna girerek o tarafın halkından celp edilen askerlerin kale savunması için kullanılmayacağını bunun yerine kale kuşatılırsa Rusları arkadan vurmak üzere süvari olarak hazırlandıklarını söylemiştir. Kale savunması için ise Canik, Şarki Karahisar, Trabzon ve Gümüşhane'den asker çıkarmak isteği vardır. Gerekli mühimmat ve zahire Trabzon'dan karşılanacaktır.⁶⁶ Nisan ayında gönderdiği raporda ise Hasan Paşa, Anapa muhafızlığı görevini Şatırzade Osman Paşa'ya ihale ettiğini söylemektedir. Kış ayları boyunca Anapa'nın bozuk olan siperleri düzeltilmiştir. Abaza kabilelerinden Şabsuğ, Netokaç ve Abazin halkı siper tahkiminde çalışmaya devam etmektedir. Şatırzade Osman Paşa'ya gerekli görünen her şeyi tembih ederek kendisi Trabzon'a geçecek ve asker celbi, zahire ve mühimmat gönderimi gibi hususlarla meşgul olacaktır.⁶⁷

Hasan Paşa'nın Anapa için toplamak istediği askerin bir kısmıyla ilgili bilgileri Canik Muhassılı Osman Bey'in sadarete gönderdiği tahriratından anlıyoruz. Hasan Paşa'dan gelen emir üzerine Canik'ten asker toplamaya başlayan Osman Bey, Kavak'tan (Canik'te bir kaza) Arap Alizade Mehmet Ağa'yı ve Bafra'dan Giritzade Ali Ağa'yı görevlendirerek 1700 asker toplamıştır. Toplanan askerler Samsun limanına getirilmiş, teçhizatları tedarik edilerek Anapa'ya gönderilmiştir. Anapa'dan istenen zahire ise peyderpey gönderilmek üzeredir.⁶⁸

Osmanlı'nın sefer başında daha önceden hazırlanmış bir seferberlik ve harekât planına dair bir bulguya rastlamamış olsak da verilen bilgiler ışığında planlama ile ilgili ortaya çıkan durumu izah edebiliriz. Yeniçeri askerini ilga etmiş ve düzenli ordusunu henüz tesis etmiş olan Osmanlı, Kafkas sınırlarını savunmak için o bölgenin en mühim kalelerinden olan Kars, Ahıska ve Erzurum'u yığınak merkezleri olarak kurmuş, celp edilen askerleri bu bölgelerde toplamıştır. Gerekli hallerde bu kaleler birer dayanak noktası olarak kullanılarak harekât

⁶⁵ BOA, HAT., 734/34824 F.

⁶⁶ BOA, HAT., 1087/44255.

⁶⁷ BOA, HAT., 1088/44267.

⁶⁸ BOA, HAT., 1055/43428.

ordusu ile manevralar yapılması düşünülmüştür. Nefir-i âmm, ücretli savaşçı ve bir miktar düzenli askerle oluşturulmuş, Mehmet Paşa'nın idaresi altındaki seyyar kuvvetler duruma göre açık alanda muharebeler verip kalelerin imdadına yetişmeyi amaçlamaktadır. Kürt ve Kafkas topluluklarından oluşturulmuş aşiret kuvvetleri ise seyyar Rus kuvvetlerine yol boyunca akınlar düzenleyerek yıpratmak ve ilerleyişlerini yavaşlatmak gibi bir görevi üstlenmiştir.⁶⁹ Anapa tarafında ise yine o bölgenin halklarından oluşturulmuş kuvvetlerin, Ruslar Anapa'yı kuşatırken arkadan vurmaları üzerine bir plan oluşturulduğu görülmektedir.

Buraya kadar aktardığımız bilgilere göre seferberlik çalışmalarının çok büyük sıkıntılar yaşanmadan devam ettiği yönünde bir izlenim olsa da aksini gösteren durumlar mevcuttur. Resmî belgelerde ve özellikle sadarete ve padişah huzuruna yazılmış olanlarda yürütülen çalışmalar ve olumlu gelişmeler uzun uzun anlatılmakta, olumsuz durumlar ise yazıların sonunda kısa bir şekilde bahsedilerek çözüme ulaşılacağına dair ifadeler kullanılmakta bu da haliyle olumsuz durumların tespitini ve değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. Ancak yine Galip Paşa'nın tafsilatlı bir şekilde yazdığı tahriratında⁷⁰ asker alımı ve kale tahkimleri konularının ardından kısa bir cümleyle bahsettiği “Yeniçeri” mevzusu seferberlik sürecinde karşılaşılan zorluklar konusunda önemli bir noktaya ışık tutmaktadır. Galip Paşa, halkın bir kesiminin “ocağ-ı mülga”⁷¹ tarafında yer aldığını ve seferberlik için çaba harcamaktan uzak ve isteksiz olduklarını belirtmiştir. Bâbîâlî'nin yeni askeri düzende halkın desteğini alma konusundaki çekinceleri hususuna değinirken, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulmasıyla beraber yeni bir söylem geliştirdiğini belirtmiştik. Sosyal yapıyla da kuvvetli bağları olan kadim ocağın kaldırılmasının ardından durum Bâbîâlî'nin çekinceleri doğrultusunda ilerlemiş, yeni söylemin tebaa nezdinde anlam ifade etmesi ve de devletin her alanda gücünü hissettirebilecek şekilde merkezileşmesine fırsat

⁶⁹ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 54.

⁷⁰ BOA, HAT., nr. 1051/43286.

⁷¹ Yeniçerilerin ilgasının ardından bu ismin kullanımı yasaklandığından Yeniçeriler “ocağ-ı mülga” şeklinde anılmıştır.

olmadan savaşa girilmesi Galip Paşa'nın zikrettiği gibi sorunların çıkmasına neden olmuştur.⁷²

Galip Paşa, 1828 yılı seferinin sonunda Kars ve Ahıska'nın elden çıkmasının ardından savaşın kazanılmasına dair umut kalmadığını belirterek Bâbiâli'ye Ruslarla barış istenmesi yönünde görüş bildirdiği için azledilmişti.⁷³ Galip Paşa'nın savaşın kazanılamayacağına yönelik düşüncelerinin daha savaş başlamadan önce oluştuğunu, doğu cephesinin seferberliğindeki imkansızlıkları, biraderi olan Baruthane Nazırı Necip Efendi'ye yazması dolayısıyla, diğer yazılarından çok farklı bir üslup kullanarak dile getirdiğini fark ettiğimiz bir şukkasından⁷⁴ anlıyoruz. Seferberlikle ilgili buraya kadar aktardıklarımızı çok iyi özetlediğini düşündüğümüz bu belge aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz “resmi üsluptan” ârî olduğu için doğu cephesinin durumunu çok sarih bir biçimde anlamamızı sağlamaktadır. Oldukça önemli bulduğumuz bu belgenin uzunca bir kısmını olduğu gibi aktarıp sonrasında üzerinde değerlendirmelerde bulunmayı uygun görüyoruz:

Mürrüvvetlü Biraderim Hazretleri

Bu defa çend maruzatımız gönderilmekle keyfiyet-i haliye ve düşmanın Kars hududuna tecavüzü ve askerimizin miktarı malum olup içtima-i asâkir-i terekkiüp üzereyim ve akçeden ve hususa topçu fıkdanından çektiğimi tarif edemem. Âsitâne topçuları güya takarrüp etmiş ise de henüz vasıl olmamıştır. Vürudunda Kars'a ve Ahıska'ya ve Ardahan'a ve Beyazıt'a ve Asâkir-i Mansure'ye ve Erzurum'a kangısına kifayet ettirelim? Ve humbaracıların ihracı dahi Bâbiâli'den işar buyrulmuş olup ne zaman gelebilirler ne malum? Serhadat-ı şarkiyenin derecesi çoktan defaatle yazıldı. Kangı birine bakılsın? Allah ehl-i

⁷² Aksan bu konuda: “II. Mahmut muazzam bir riski göze alarak kendi toplumunun içini oymuştu ve eylemlerinin sonuçlarını görmek için bekliyordu” der. (Aksan, a.g.e., s. 359)

⁷³ Ahmet Muhtar, a.g.e., Cilt I, s. 197.; Kars ve Ahıska'nın düşmesinin ardından Galip Paşa gönderdiği kaimesinde şöyle demiştir: “Rusyalının bu gidişle tecavüzü müşkülâtı mucip ve esbab-ı mukavemet ise mefkut bulunduğundan vesait-i münasebe tedarikiyle müsalahaya teşebbüsün lüzumunu ihtar ederim.” Bâbiâli meclisinde ise bu ihtar şöyle yorumlanmıştı: “Galip Paşa'nın bu yazısı cebanetinden ve iş bilmediğindendir. Ahıska gitmekle kıyamet mi koptu? Böyle mağrurane harbe mübaderet eden düşmana sulh teklifi ne kadar vehameti mucip bulunacağına mütalaa etmeyip de yabis şeyler yazması mucib-i taaccüp değil midir?”

⁷⁴ BOA, HAT., nr. 1050/43274 M.

İslam'a kuvvet ve nusretler ihsan eyleye âmin. Mukaddemki Rusya Seferi'ni ve hususa İran Muharebesini bu tarafta görenler dahi istiğrap suretlerini bahisten hâli değil. Evvelkilerde böyle her taraflı gaile yoğidi. Beyhude feryad u tasdi etmem bilirsin. Şark tarafı pek muzırdır. Aman birader mümkün mertebe bu semte iane-i âliye istidalarım müsaade ve hususa külliyetli meblağ istihsaline mübaderet buyurmanızı pek niyaz ederim. Elzemi verip lazımı te'hir ediyorum. Evamir-i aliye ile eyaletlerden mürettep asâkirin (nefir-i âmm) külliyetli harcırahları başka, yirmişer kuruş şehriyeye rapt olunmuş neferatın aylıkları başka... Ez cümle Kayseriye'nin bin neferi altı aylığına 1500 keseye baliğ oluyor mahaza ekseri silahsız gelip cebren Erzurum'da esliha tedarik ettirildi. Sairleri dahi bu taraftan esnafa silah satmağa başladıkları haber alınıp maniine ve çarşıya tembihe dikkat olundu. İşte nefir-i âmm hali böyle... Şu akçeliler Lazistan ve Çıldır Eyaletlerinden külliyetli piyade tedarik olunsu şimdiye dek bari çok iş görülür ve tainat mesarifi dahi hafif olur idi. Her ne ise mevlam mansur eyleye ve âdaya fırsat vermeye âmin...

Galip Paşa'nın düşüncelerini çekinmeden dile getirdiği bu belgeden anlaşılıyor ki:

1) Doğu cephesi savaşı layıkıyla idame ettirecek ekonomik güçten yoksundur.

2) Nefir-i âmm askeri orduya teçhizatsız bir şekilde katıldığından bu askerlerin ihtiyaç duyduğu silah, cephane, zahire ve türlü ihtiyacını karşılamak aylık maaş alan ücretli savaşçılardan daha pahalıya mal oluyordu. Bu askerlerin bir kısmının muharebe alanına sevk sırasında bir kısmının ise muharebe esnasında sıklıkla firar etmesini de göz önünde bulundurursak, nefir-i âmm uygulamasının devlete faydadan çok zarar getirdiğini söyleyebiliriz.

3) Seferberlik konusunda ağır davranılmaktadır, İstanbul'dan gelmesi beklenen topçular hala Erzurum'a ulaşmamıştır. Topçu birlikleri gelse dahi mevcut kalelere yetecek şekilde taksim edilmesi mümkün değildir. Bu sıkıntılar Ruslar Kars'a doğru hareket ediyorken dahi devam ediyordu. Seferi ordunun başında olan Sivas Valisi Mehmet Paşa, Rusların Kars'a yöneldiğini haber

aldığında Erzurum'da bulunuyordu. (17 Haziran 1828) Bir an evvel ordusunu hareket ettirmek isteyen ordu komutanı topçu yoksunluğundan dolayı çareyi İstanbul'dan topçular geldiğinde iade olunmak üzere Erzurum kalesi topçularından ve Asakir-i Mansure'den top fenni bilenlerden 30 asker seçip yola çıkmakta bulmuştur. Bu kadar asker var olan 8 toptan ancak 3 tanesini taşıyıp kurabileceğinden kalan 5 top Erzurum'da bırakılmış, kalanların Mehmet Paşa ordusuna ulaştırılması İstanbul topçularının gelişinden sonraya bırakılarak harekete geçilmiştir.⁷⁵ İşin daha ilginç tarafı, İstanbul'dan beklenen topçu takımından 50 tanesinin Erzurum yolunda firar etmiş olmasıdır. Galip Paşa'nın topçu askeri için İstanbul'a feryatları devam etmiştir.⁷⁶

4) Daha önceki İran Savaşı'nı tecrübe edenlerin bu savaştaki durumu gördüğünde şaşkınlıklarını saklayamıyor olması doğu cephesinin ne kadar kötü durumda olduğunu gözler önüne serer.

Buraya kadarki kısımda savaş öncesinde doğu cephesinde sürdürülen genel seferberlik durumuna değinmiş olduk. 1828 Haziran'ında başlayan muharebeler kış aylarına kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde seferberlik çalışmaları sürdürülmüş, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden celp edilen askerler doğu cephesine sevk edilmiştir. İlk sefer yılında Anapa, Kars ve Ahıska gibi önemli kaleleriyle birlikte eldeki ordusunu da kaybeden Osmanlı Devleti, ikinci sefer yılına girerken doğu cephesi kurmaylarının çoğunu değiştirmiştir. Yeni düzene göre; Trabzon'da Osman Paşa, Sivas'ta Hakkı Paşa, Erzurum'da ise Şark Ordusu Seraskerliği göreviyle beraber Salih Paşa vali olmuştur. 1829 kışında yeni valiler ellerindeki kaynaklar doğrultusunda yeni bir seferberlik hareketi başlatmış, yine çoğunluğu Anadolu coğrafyasından toplanan askerler ile yeni bir ordu kurulmuştur. 1829 yılı seferi daha iyi planlanmış olsa da Galip Paşa'nın feryatlarının sebebi olan asıl sorunlar ortadan kalkmış değildir.

⁷⁵ BOA, HAT., nr. 1069/43763 K.

⁷⁶ BOA, HAT., nr. 1071/43848 G.

II. BÖLÜM

ZORUNLU ASKERLİK

A. Yeni Düzen: Asâkir-i Mansure-i Muhammediye

Devleti yeniden yapılandırma sürecinde, hali hazırdaki sosyo-ekonomik düzenin askeri ürünü olan Yeniçeriler, 1826 yılında ortadan kaldırılmıştır. Ancak Yeniçeriyi yaratan düzen var oldukça Osmanlı'nın modern bir orduya sahip olması mümkün değildi. Devletin, insan kaynaklarını daha verimli kullanmasına olanak veren ve “işe yarar” asker olarak dönüt sağlayabilecek yeni bir politik, sosyo-ekonomik ve askeri-idari düzene ihtiyacı vardı. Vaka-i Hayriye'nin hemen ardından Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulduğu ilan edilmiştir. (17 Haziran 1826)⁷⁷ Takip eden süreçte ilk birlikler merkezde ve Bâbîâli'nin sözünün geçtiği eyaletlerde oluşturulmuş olsa da imparatorluğun genelinde aynı durum görülmemektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için biri diğerinin önünü açacak adımların atılması gerekliydi.

Devlet kurumlarını oluşturan ve yaşatan yine o devletin halkıdır. Osmanlı'nın bir kurum olarak resmiyete döktüğü Asâkir-i Mansure'nin varoluşu, tebaasının bu kurumu özümseyişi ölçüsünde mümkün olacaktı. Fakat tebaanın yeni düzeni çabucak içselleştirdiğini söyleyemeyiz. Mansure alaylarının geçit yaptığı sırada bir köylünün ağzından çıkan sözler şu şekildedir: “*Bunlar da yeni askerler... Güya Osmanlı'yı kâfirlerden bunlar koruyacakmış. Allah aşkına padişah bu sakalsız, çelimsiz, parlak tüfekli oğlanlardan ne bekliyor? Bunların elinde neden “yatağan” yok? Osmanlı kâfir diyarlarını yatağanla fethetti. Muhammet'in ve ümmetinin silahı yatağandır, bunların tüfeklerinin ucundaki kısa çubuk değil. Maşallah! Bi de şunların kıyafetlerine ne demeli? Bunlar Osmanlıya*

⁷⁷ Veli Şirin, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002, s. 45; Veli Şirin makalesinde Asakir-i Mansure'nin kuruluşuyla ilgili karar yazısının 17 Haziran 1826'da hazırlanması ve Ağa Hüseyin Paşa'ya “seraskerlik” unvanının yine aynı günde verilmesi dolayısı ile kuruluş gününün 17 Haziran olarak kabul edilebileceğini söylemektedir.

benzemiyor!”⁷⁸ Köylünün sözleri şahsi bir örnek olarak görülebilir. Yeniçerilerin kaldırılmasından rahatsız olan, sosyal ve ekonomik statülerini kaybetmiş Boşnak halkının Mansure içerisinde yer almayı reddetmesi ise toplum nezdindeki örneğidir. Ahmet Muhtar Paşa eserinde durumu şöyle açıklamıştır: “*Boşnaklar’ın bulunduğu Bosna eyaleti esasen muharip ve fevkalade şecii ve bahadır ve diyanetperver bulunan ahalisi o vakit her neden ise teşkilat ve tensikat-ı cedideye ısnanamamış onun menafi’-i fevkaladesini anlayamamış bulunduklarından, bütün sefer esnasında darü’l-harpte hiçbir Boşnak görülmemiştir.*”⁷⁹ Bu örneklerle söyleyebiliriz ki Bâbiâli’nin atması gereken ilk adım tebaasına “*tensikat-ı cedidenin menafi’-i fevkaladesini*” (yeni düzenlemelerin sınırsız faydalarını) anlatmaktır. Bunun için ise II. Mahmut döneminde, din vurgusuna dayalı bir söylem retoriği oluşturularak “tebaayı-vatandaşa”, “savaşçıyı-askere” dönüştürecek bir toplumsal inşa sürecine girilmiştir. Yeni ordunun isminin “*Muhammed’in muzaffer askerleri*” manasına gelmesinin altındaki sebep budur. Yine söylemlerde öne çıkan “*din düşmanlarına misli ile karşılık vermek*” gibi kullanımlar yeni düzeni halk gözünde meşrulaştırmaya yöneliktir.⁸⁰

Osmanlı’nın elinde uzun süreden beri ücretli savaşçıları ve aşiret askerlerini oluşturacak insan kaynağının mevcut olduğundan bahsetmiştik. Eldeki bu kaynağı oluşturan kitleleri, yukarıda bahsettiğimiz söylem ve benzerleri ile, yeni düzene ayak uydurmalarını sağlayacak motivasyon verildiği takdirde, devletin merkezden en ücra köşelerine kadar her yerde gücünü hissettirebileceği bir kuvveti olacak⁸¹ ve böylece devlet ile insan kaynakları arasına giren âyanlar ve taşra ileri gelenleri ortadan kalkmış olacaktı.⁸² Bunun yanı sıra, zorunlu askerliğe geçiş söylemi devlete toplum nezdinde yeni hükmetme hakları doğuruyor devlete

⁷⁸ Charles MacFarlane, **Constantinople in 1828: A Residence of Sixteenth Months in the Turkish Capital and Provinces with an account of the present state of the naval and military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire**, c. I, Londra, 1829 (2. Baskı), s. 59.

⁷⁹ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 30

⁸⁰ Yıldız, **a.g.e.**, s. 84; Virginia Aksan ise bu konuda: “*II. Mahmut gibi reformcu padişahlar, meşruiyete yönelik hem Müslüman hem de gayrimüslim tehditler karşısında, yeniden bir Sünnilik yaratmak zorunda kaldılar*” demiştir. (Virginia Aksan, “Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1750-1850”, **Askerlik İş**, İstanbul, 2017 s. 5)

⁸¹ Yıldız, **a.g.e.**, s. 100.

⁸² **a.e.**, s. 102

merkeziyetçiliğini pekiştirme şansı tanıyordu.⁸³ Devletin toplumda varlığını hissettirmesi ve şekillendirmesi kurulmak istenen yeni askeri düzenin toplumsal temelini oluşturacaktır. Keza görülmektedir ki modern ordunun tam anlamıyla varlığı Tanzimat Devri ile birlikte tekrar şekillenen toplumsal ve sosyo-ekonomik düzenle mümkün olabilmıştır.

Ordunun modernizasyonu konusunda acı deneyimleri olan Osmanlı yönetimi Asâkir-i Mansure ordusu kurulurken bu deneyimleri göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Nizam-ı Cedit örneğinden hatırlanacağı üzere, kadim içtimai düzen ve bu düzenin askeri ürünü olan Yeniçeri askeri henüz varlığını korurken ortaya konan Nizam-ı Cedit yeni kurulacak birliğin ismini ifade etmiyor topyekûn bir reform projesini de temsil ediyordu.⁸⁴ Ancak devlet idaresinin ve toplumun her köşesinde varlığını gösteren, sadece bir askeri birlik olmaktan çıkmış Yeniçeri Ocağı'nın varlığı devam ederken girişilen köklü reform hareketi III. Selim'i tahtından eden bir ihtilalle başarısızlığa uğramıştır. Bu sebeptendir ki II. Mahmut'un reform projesi hayata geçirilmeden önce uzun süre beklenmiş ve Yeniçeri Ocağı'nın toplum ve devlet kademelerinde olan organik bağı ortadan kaldırılmış ve ancak bundan sonra ocağın varlığına son verilebilmiştir. Bu durum her ne kadar Mansure projesinin hayata geçirilmesine olanak sağlasa da henüz sadece ismi konmuş ancak niyet edildiği gibi modern bir asker tipini ortaya çıkaracak kurumların, asker alım sisteminin ve devletin tüm coğrafyasında sözünü geçirmesini sağlayacak merkezi bir otoritenin var olmaması yeni sistemin vaat ettiklerinin sadece kağıt üzerinde kalmasına yol açmış⁸⁵, savaşlarla dolu gaili bir dönemde olan devlet reformlarının sonucunu alana kadar “eski düzen yeni bir isimle” varlığını sürdürmüştür. Örneğin; İsmi konan ordunun insan kaynağı tabii olarak bir anda değişmemiştir. Bundan önce Yeniçeri Ocağı'na kaydolan, ücretli savaşçı olarak çağrılan veya ayanların kapı halkı

⁸³ Mehmet Beşikçi, “*Topyekûn Savaş Çağında Askeri İşgücünü Seferber Etmek, Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti*”, **Askerlik İşi**, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim yay., 2017. s. 523.

⁸⁴ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807**, Ankara, 1988, s.44.

⁸⁵ Yücel Karadaş, **Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918**, İstanbul, 2016, s. 111.

arasında “*silahşörân – sergerde*” olarak anılan kişiler kimse Mansure ordusuna alınacak askerler de bu insanlar olacaktı.⁸⁶

1. Doğu Cephesi’nde Kurulan Mansure Taburları

Modern ordu kurmak adına belirlenen plana göre atılacak adımları yukarıda teorik olarak açıklamaya çalıştık. Hem uygulama sürecinde karşılaşılan problemleri aksetmek hem de kapıdaki 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda doğu cephesindeki Mansure taburlarının⁸⁷ durumunu anlatmak adına Erzurum örneği incelenebilir. Asâkir-i Mansure ile ilgili ilk kanunname ilan edildikten hemen sonra (1827) ilk taburların kurulacağı eyaletlere ilgili kanunname nüshası ile birlikte gerekli talimatların yer aldığı emirnameler gönderilmiştir.⁸⁸ Erzurum Valisi Mehmet Sait Galip Paşa Bâbîâli’ye gönderdiği bir tahriratta; Rusların İran’a saldırdığı (Rusya-İran Savaşı) ve rahat olunan bu vakitte “*muallem asker*” yetiştirmenin uygun olacağını söyler ve bunun için müsaade ister.⁸⁹

Bunun üzerine gönderilen emirnameye göre Galip Paşa, İstanbul’dan gönderilecek binbaşı ile beraber, kurulacak tertibin rütbelilerini ve neferlerini seçeceklerdir. Erzurum ve civarı bölgelerden yaşları on beşten otuz beşe kadar “genç ve tüvânâ (güçlü, diri)” meşgalesi olmayan bekar erkeklerin alınması istenir. Binbaşının emrinde olacak bir taburda bulunan asker sayısı 1526 olarak belirlenmiştir. Tabur sağ ve sol kol olarak bölünmüş olup, her kolun başında bir “*kol ağası*” bulunacaktır. Kol ağaları ve onların emrinde bulunmak üzere “*yüzbaşılar*”, “*onbaşılar*”, “*topçu, arabacı ve cephanecibaşılar*” ve “*çavuşlar*” Erzurum tarafında uygun görülen kişilerden seçilecektir. Tabur için ayrıca imamlar, mehterhane takımı ve cerrahlar tayin edilecektir. Tertip edilen askerler

⁸⁶ Mehmet Mert Sunar, **Arş İleri Asâkir-i Mansure Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler, İstanbul**, 2016, s. 16.

⁸⁷ Asakir-i Mansure kurulduğunda 1526 kişi ile oluşturulan gruplara “tertîp” adı verilmiş ancak 1827 Temmuz’undan itibaren bu kelime yerine “tabur” kelimesi kullanılmıştır. (Abdülkadir Özcan, “Asakir-i Mansure-i Muhammediye”, **DİA.**, Cilt 3, s. 457.)

⁸⁸ 1826-1827 seneleri arasında hazırlanan askeri kanunnamelerin tamamı için bkz. Ahmet Yaramış – Mehmet Güneş, **Askeri Kanunnameler 1826-1827**, İstanbul, 2007.

⁸⁹ BOA, HAT., nr. 844/37915.

nöbet değişimi usulüyle kışlarında olacak ve sürekli talimle meşgul olacaklardır.⁹⁰

Oluşturulan Mansure tertibi personel sayısı ve aylık maaşları şu şekildedir:⁹¹

Tablo-1: Asâkir-i Mansure Taburu Personel Sayısı ve Maaşları

Rütbe/Görev	Sayı	Aylık Maaş (Kuruş)
Binbaşı	1	750
Topçu Çavuşu	1	100
Arabacı Baş	1	150
Arabacı Çavuşu	1	80
Cephaneci Baş	1	130
Cephaneci Çavuşu	1	60
Mehter Baş	1	140
İmam	12	30
Mehteran Hocas	1	70
Mehteran Mülazımı	1	50
Hekim	1	70
Cerrah	1	70
Kol Ağası	2	400
Kol Mülazımı	2	250
Yüzbaş	12	180
Yüzbaş Mülazımı	24	120
Sancaktar	12	100
Çavuş	12	60
Onbaş	12	20
Nefer	1080	15
Topçu Ustası	12	40

⁹⁰ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 26, s. 81,82.

⁹¹ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 26, s. 84,85,86,87.

Rütbe/Görev	Sayı	Aylık Maaş (Kuruş)
Topçu Mülazımı	12	30
Topçu Neferi	96	15
Arabacı Başı	12	40
Cephaneci Neferi	24	15
Mehter Neferi	48	15
Sakayan	4	60
Arabacı Neferi	48	15

Takip eden süreçte tertibin oluşturulması için çalışmalara başlandığını görüyoruz. 1826 Aralık ayı tarihli belgede Galip Paşa, emrindeki sancaklardan asker toplanması için memurlar gönderdiğini ve o vakte kadar 400 kişinin yazıldığını belirtir. Erzurum kalesinde bulunan 2540 tüfek Mansure askerlerine verilecektir. Askerlerin maaşlarını karşılamak üzere 200.000 kuruşluk ayrı bir bütçe talep edilmiştir.⁹² Bu belgede dikkat çeken nokta ise İstanbul'dan topçu askeri talep edilmesidir.⁹³ Buradan anlıyoruz ki doğu cephesi ordusu en azından kendine yetecek kadar topçu askeri yetiştiremiyor ve İstanbul'a bağlı kalıyordu.

Savaşın kapıda olduğunun anlaşıldığı 1827 senesinin Kasım ayında Galip Paşa sadarete gönderdiği tahriratında Bâbiâli'yi uyarak “*nefir-i âmm askerinden bir fayda gelmeyeceğini*” belirtmiş ve üç tabur Erzurum, ikişer tabur Ahıska, Van ve Kars için olmak üzere toplam dokuz tabur Asâkir-i Mansure talep etmiştir.⁹⁴ Ancak bu miktarda düzenli asker insan bulmak, komutanlar tayin etmek, kışlalar inşa etmek, talimlerini yürütmek vb. birçok meşakkatli icraat ve en önemlisi bu iş için gereken bütçe o dönem merkezin sağlayabileceği imkanlar dahilinde olmadığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı Galip Paşa'nın talep ettiği dokuz

⁹² Erzurum'daki bir tabur Asakir-i Mansure'nin aylık toplam maaşı 34.925 kuruştan yıllık 419.100 kuruş miktarındadır. (BOA, HAT., nr. 302/17946 2.) Askere verilecek erzak ve kıyafetin masrafı ise yıllık 62.150 kuruştur. (C.AS, nr. 40/1840.)

⁹³ BOA, HAT., nr. 302/17946 A 1,2.

⁹⁴ BOA, HAT., nr. 773/36217 A.

taburdan sadece biri kabul görmüştür.⁹⁵ İstanbul'daki 4. Mansure Taburu Sağ Kolağası Topuz Mehmet Ağa Erzurum'da kurulacak 2. Tabura Binbaşı olarak atanmış ve savaşa altı ay kala diğer tabur için çalışmalara başlanmıştır.⁹⁶ Ayrıca ikinci taburun kurulduğu sıralarda, Galip Paşa süvari askeri yetiştirmek üzere Van ve Çıldır'da bulunan çok sayıdaki sipahiyi Erzurum'da toplayıp onlara at üzerinde silah atma, piştov kullanma gibi talimler yaptırmak ister.⁹⁷ Görüleceği üzere Erzurum'daki Mansure taburlarının ilki savaştan bir sene evvel ikincisi ise altı ay evvel oluşturulmuştur. Bu kadar kısa bir süre içerisinde gerekli askerî talimleri tecrübe etmemiş az sayıdaki düzenli ordu mevzu bahis savaşta ancak kısmen bir etki gösterecekti. Osmanlı Devleti, nefir-i âmm ve ücretli savaşçı olarak istihdam ettiği insan kaynaklarını düzenli orduya entegre edecek vakti ve imkânı bulamamıştır. İleride görüleceği üzere doğu cephesindeki muharip unsurların geneli “*başıbozuk*”⁹⁸ kuvvetlerden oluşacaktır.

Erzurum'un haricinde bir başka Mansure taburu Sivas'ta kurulmuştur. Bu taburun kurulması ile ilgili yazışmalara ve emirnamelere rastlamamış olsak da Galip Paşa bir yazışmada, Sivas Valisi Köse Mehmet Paşa'nın maiyetindeki Mansure askeri ile Erzurum'a hareket ettiğini belirttiğinden⁹⁹ Sivas'ta Mansure taburu kurulduğunu anlıyoruz.

Buraya kadar doğu cephesinin merkezini oluşturan Erzurum ve Sivas'ta kurulmuş taburlardan bahsettik. Bu eyaletlerin haricinde doğu cephesini beslemek üzere farklı iki bölgede daha Mansure taburu kurma girişimlerinin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri Osmanlı'nın Kafkasya sınırındaki uç kale olan Anapa, diğeri ise Şam'dır.

⁹⁵ Ahmet Muhtar Paşa eserinde Osmanlı ordusu içerisinde 60.000 Mansure askeri bulunduğunu ve bunlardan sadece 6.000'inin doğu cephesinde yer aldığını zikreder. Buna göre, Bâbîâli düzenli kuvvetlerin çoğunu batı cephesinde konuşlandırmayı tercih ederek doğu cephesinden gelen isteklere cevap vermemiş veya imkânsızlıklardan ötürü verememiştir diyebiliriz. (Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 32)

⁹⁶ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 26 s. 187.

⁹⁷ BOA, HAT., nr. 299/17706.

⁹⁸ Başıbozuk tabiri XIX. yy. da daimî ve düzenli ordunun dışında kalan muharip kuvvetler için kullanılmıştır.

⁹⁹ BOA, HAT., nr. 1017/42538.

Trabzon Valisi ve Anapa Kalesi Muhafızı Hasan Paşa, 1827 Haziran'ında sadarete gönderdiği bir yazısında, Rusların İran üzerine seferde olduğu sırada Osmanlı'ya saldırmayacaklarına dair söz vermiş olmalarına rağmen güvenilemeyeceğini ve şu an bir Rus saldırısı olur ise Osmanlı ordusunun Rus askeri ile başa çıkamayacak halde olduğunu (*gayr-ı kabil-i mukabele*) belirtir. Kafkas Osmanlı-Rus sınırlarını emniyete almak üzere bu bölgede Mansure toplanmasının gerekliliğinden bahseder. Taburlar için gerekli insan kaynağı olarak da Kafkas halklarını işaret eder.¹⁰⁰ Kafkas halklarının 120.000'e ulaşan cengâver ve cesur kişiler olup Ruslara düşmanlık beslediğini ve bu kitleden aylıklı asker çıkarılabileceği gibi 30.000'e yakını Asâkir-i Mansure talimine alınırsa bu mertebeye malik olabilir der.¹⁰¹ Daha önce değindiğimiz üzere, tebaanın düzenli ve daimî askerliğe bakış açısı menfidir. Erzurum ve Sivas gibi halkın devlete olan bağlılığı yüksek olduğu bölgelerde bile Mansure askeri celp etmek zor iken birçok kabileye ayrılmış ve kendi başbuğlarına itaat eden Kafkas halklarından düzenli asker celp etmek hayalci bir yaklaşım gibi durmaktadır. Keza, II. Mahmut bu teklife verdiği cevabında, Mansure askeri çıkarılmasının münasip olduğunu söyler ancak bu halkların düzene sokulması konusunda şüphe duyduğunu belirterek Hasan Paşa'dan bu işi tekrar soruşturmasını ister. Hasan Paşa Padişah'ın bu emri üzerine 1827 Eylül ayında gönderdiği yazısında: "*Çerkez kabilesi taht-ı nizama dahil olmuş ise de Netokaç, Şabsuğ ve Abazin nam Abaza kabileleri yanaşmadığından talim suretine koymak mümkün olmayub...*" der ve yazının devamında Çerkez kabileleri hakkında: "*Bir mahalde on gün karar idemezler*" diyerek bu halkın kışlalara toplanıp düzenli talim görmelerinin imkansızlığını belirtir.¹⁰² Böylelikle Kafkas halklarından Mansure askeri çıkarma planı gerçekleşmemiştir. Bunun yerine, mutabık kalınan kabilelerden çıkan savaşçıların Ruslara karşı mücadele ettiğini göreceğiz.

Şam'a gelecek olursak; Asâkir-i Mansure-i Muhammediye kanunnamesinin ilanından sonra benzer şekilde Şam Valisi'ne de taburlar

¹⁰⁰ Çerkez ve Abaza kabileleri olarak genelleyebileceğimiz Kafkas halkları hakkında daha sonraki başlıklarda ayrıntılı bilgi verilecektir.

¹⁰¹ BOA, HAT., nr. 1071/43831.

¹⁰² BOA, HAT., nr. 1102/44562.

oluşturulması için emir gönderilmiştir. Ancak, 1827 Nisan/Mayıs ayında Şam Valisi'nin sadarete gönderdiği kaimele Araplardan asker yetiştirmenin mümkün olmadığı ve asker celbi için çabalansa da halkın huzursuz olarak karışıklık çıkardığı dile getirilmiştir. Çözüm olarak yine Şam'da talim edilmek üzere Sivas ve Edirne'den tüm ihtiyaçları karşılanmış halde bir buçuk tabur Mansure askeri istenmiştir.¹⁰³ Mühimme-i Asâkir defterlerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Şam Valisi'nin bu isteği Bozok Sancağı Mutasarrıfı ve Maden-i Hümayun Emni Salih Paşa'ya ihale edilmiştir.¹⁰⁴ Salih Paşa'ya 1827 Haziran'ında gönderilen emirde Bozok Sancağından 650 neferin Şam'a gönderilmesi istenir.¹⁰⁵ Sürecin devamında Şam'da oluşturulan Mansure askerleri ile ilgili başka bir malumata rastlayamamış olsak da bu yaşanan zorluklardan dolayı bölgeden savaşa kadar teşekkülünü tamamlamış bir tabur oluşturulamamış olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ileride değineceğimiz üzere Şam, Halep ve Bağdat gibi Arap ve Kürt nüfusun olduğu coğrafyalardan Mansure askeri çıkarmak bir yana ücretli savaşçı ve nefir-i âmm dahi çıkarılamamış, bu bölgelerden asker almak yerine “bedel-i askeri” vergisi toplanmıştır.

Görüleceği üzere Asakir-i Mansure için gerekli insan kaynağını devlete bağlılığı yüksek olan Anadolu coğrafyası oluşturmuştur. Bu konuda önemli olan bir diğer nokta ise devletin merkezi gücüdür. Mısır, Şam ve Bağdat eyaletlerinde ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde devletten bağımsız hareket etme eğiliminde olan valiler yeni sistemde kendi elleri altındaki silahlı gücü kaybetmeye yanaşmamıştır.¹⁰⁶

Mansure askeri belli bir yönetmeliğin doğrultusunda teşkilatlanmış ve disipline edilmiş neferlerden oluşsa da 1828 Seferi başladığında, teşekkülünü ve gerekli talimlerini henüz tamamlamamış bir grup Avrupalı üniformalı askerler konumundaydı. Ayrıca, ordunun içerisindeki zabitanlar modern harp fennine vâkıf

¹⁰³ BOA, HAT., nr. 403/21145.

¹⁰⁴ Salih Paşa savaşın ikinci senesinde Bozok Mutasarrıflığı, Diyarbakır Valiliği ve Maden-i Hümayun Eminliği'ne ek olarak Erzurum Valiliği ve Şark Canibi Seraskerliği görevlerini Galip Paşa'nın azledilişi ardından üstlenerek ordunun başına geçecekti.

¹⁰⁵ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 26 s. 127.

¹⁰⁶ Bu duruma örnek olarak İşkodra Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa gösterilebilir. Şahsi kuvvetleri bulunan Mustafa Paşa savaş sürecinde orduya katılmayı reddetmiştir.

olmayan ve hatta okuma yazma bilmeyen kişilerden oluşuyordu.¹⁰⁷ Kurulan orduyu harp sahasında modern harp çerçevesinde hareket ettirebilecek “*mütefennin zabıt*” grubu henüz oluşmamıştı. Ordunun subay kesimini oluşturan personel, daha önce ücretli askerlik yaparak savaşlarda sivrilmiş “*ağalar, sergerdeler, başbuğlar*” güruhundan veya modern orduya geçiş sürecinde devletle uzlaşmış eski Yeniçeri ağalarından oluşmaktaydı.¹⁰⁸ Toplam Mansure askeri sayısı ise ancak 6.000’e ulaşabilmişti ve tek başına yetersizdi. Bu sebeple 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı’nda doğu cephesi ordusunun büyük bölümü bir önceki İran Savaşı’nda olduğu gibi düzensiz birliklerden oluşacaktı.

B. Nefir-i Âmm İstihdamı

Çalışmamızın giriş kısmında nefir-i âmm uygulamasıyla ilgili açıklamalarda bulunarak kelime manasına ve bu uygulamanın teorik kısmına biraz olsun değinmiştik. 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı’ndan ve savaş öncesindeki seferberlik çalışmalarından bahsettiğimiz kısımlarda ise nefir-i âmm uygulamasının pratiğine az da olsa değinmiş bulunduk. Şimdi ise konuyu daha ayrıntılı şekilde açıklayacağız ve 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı boyunca nefir-i âmm askeri ile ilgili neler yapıldığını göstereceğiz. Bunu yaparken aynı zamanda ulaşabildiğimiz belgelerin bize aktardıkları ölçüde nefir-i âmm askerinin hangi bölgelerden ne kadar sayıda çıkarıldığını (yer yer tablolar halinde sunularak) belirlemek bir diğer amacımız olacaktır.

Hatırlayacağımız üzere nefir-i âmm uygulamasının temeli İslamiyet’teki cihat anlayışına dayanmaktadır. “Cihat” kelimesinin ifade ettiği anlam ile “nefir-i âmm” arasındaki fark şuydu: Cihat ilan edildiğinde İslam ülkesi dahilinde bulunan tüm erkekler savaşa gitmek zorunda olsalar da cihat için yeterli sayıya ulaşılmışsa kalanlar bu yükümlülüğten azat oluyordu. Nefir-i âmm ise İslam ülkesi işgal altındayken ilan edildiğinden ülkenin tüm erkekleri istisnasız olarak din uğruna ülkesini savunmakla yükümlü bulunuyordu.

¹⁰⁷ Ahmet Muhtar, **a.g.e**, Cilt I, s. 206.

¹⁰⁸ Vaka-i Hayriye’nin vuku bulduğu esnada Yeniçeri kışlalarını yağlı paçavra ile yakan “Karacehennem İbrahim Ağa” ile daha önce Yeniçeri ağası olup kurulan Asakir-i Mansure’nin ilk seraskeri olarak atanan “Ağa Hüseyin Paşa” örnek olarak gösterilebilir. (Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, cilt I. s. 223)

Osmanlı Devleti'nin bozulmuş askeri sistemiyle modern ordular kurmaya başlamış devletler ile mücadele ettiği dönemlerde ihtiyaç duyduğu askeri sağlamak için bir süredir nefir-i âmm uygulamasına başvurduğunu belirtmiştik. Ahmet Muhtar Paşa bu konuyla ilgili eserinde şöyle demiştir: *“Düşman ile gaza ve cihat etmek din-i celil-i Muhammedice bir emr-i mukaddes ve bundan hiçbir fert hariç bulunmadığından, icabında bütün Müslümanlar nefir-i âmm suretiyle cihada iştirak ile mükellef bulunduğundan icap ettiğinde tekmil Türkiye sekene-i İslamiyesi taht-ı silaha alınabilir ve bu sebeple Türkiye Devleti'nin asâkir-i nizamiyesi pek kolay takviye kılınabilirdi.”*¹⁰⁹

Bâbîâli'nin hali hazırda silah altında olan düzenli birliği henüz az iken (özellikle doğu cephesinde) savaşa girmesiyle çözüm şüphesiz ki nefir-i âmm ilanında bulunmuş, gerekli asker kısa yoldan sağlanmak istenmiştir. Örneğin, Ruslar Kars'ı zapt ettiğinde Salih Paşa'ya emri altındaki mahallerden asker toplaması için şöyle emrediliyordu: *“...La İlahe İllallah Muhammedün Resulullah diyenlerden eli silah tutan harp u darp erbabı ehl-i İslam'ın cümlesi hemen Şark Seraskeri Galip Paşa maiyetine sevk oluna...”*¹¹⁰ Ancak gerek İran Savaşı'nda Davut Paşa'nın ve mevzu bahis savaşta hazırlık sürecinde Galip Paşa'nın kardeşine söylediği gibi nefir-i âmm askeri savaşıma isteksiz ve disiplinsiz olduğu için orduda nicel olarak yeterlilik sağlansa da nitelik açısından geri kalınıyordu. Nefir-i âmm askerleri celp edildikleri bölgeden¹¹¹ muharebe alanına sevk edilirken firar edebiliyorlardı. Çoğu zaman asker defterlerinde yazan asker sayısı ile ordugâhtaki sayı tutmuyordu. Muharebe alanında ise ilk firar edenler yine nefir-i âmm askeri oluyordu. Dahası nefir-i âmm firarları diğer askerlere sirayet ediyor ve ordu çabucak bozgun durumuna düşebiliyordu. Benzer durumu Ahmet Muhtar şöyle dile getiriyor: *“25 Zilkaade 1243 (8 Haziran 1828) tarihinde Rusyalı Tuna'yı bittecavüz İsakçı civarına çıkardığı asker üzerine Bursa Sergerdesi Kadıbinbaşı “Allahını seven arkam sıra gelsin!” nidasıyla sel-i seyf ederek hücum etmiş ve bazıları dahi onu takip eylemiş bulunduğundan beş on*

¹⁰⁹ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 179.

¹¹⁰ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27 s. 126.

¹¹¹ Belgelerde “asker yatağı” olarak bahsedilip sıkça nefir-i âmm celp edildiğini gördüğümüz eyalet, sancak ve nahiyeler genellikle: Canik, Giresun, Görele, Karahisarşarki, Ordu, Gümüşhane, Bayburt, Divriği, Bozok, Kayseri, Amasya, Çorum, Tokat ve Niksar şeklindeydi.

dakika zarfında Rusya askerini perişan eylemiş ise de bu sırada Rusyalının karşı yakadan beri tarafa askeri geçmekte bulunduğunu metrislerde bulunan nefir-i amm takımı gördükleri gibi firara başlayınca bu keyfiyet sairler dahi sirayetle asâkir akın akın sığılmaya başlamış ve o aralık tabyalardan birisinin cephanesi ez kaza ateş alarak topçular şehit düşmüş bulunduğundan Hüsnü Paşa zaruri kırk nefer adam ile İsakçı kalesine ricat etmiştir.”¹¹²

Nefir-i âmm askerinin yol açtığı sıkıntılar bununla da sınırlı kalmıyordu. Fırârî konumda olan askerlerden bazıları Anadolu yollarında yol kesiciliğe, dağlarda eşkıyalığa sapıyor, savaş içindeki devleti bir de bu sorunla uğraştırıyordu.¹¹³ Eşkıyalık için bir bahane olmasa da nefir-i âmm askerinin orduya katılmak istememesinin altında birkaç sebep vardı. Bunlardan biri nefir-i âmm askerlerinin ordu içerisindeki konumuydu. Kazalara gönderilen asker sorucularının her önüne gelenden toplayabildiği kadar topladığı bu askerlerin muharebe süresince elbise, yiyecek, tütün, harcırah ve benzeri ihtiyaçları düşünülüyor onlardan sadece savaşmaları, yeri geldiğinde canlarını feda etmeleri isteniyordu.¹¹⁴ Ordudaki ücretli savaşçıların paralarını alamayınca orduyu terk etmesi ihtimalinden¹¹⁵ korkan valiler ve komutanlar nefir-i âmm askerinin ihtiyaçlarını erteliyor, ellerindeki kaynakları öncelikle Asâkir-i Mansure’ye ve ücretli savaşçılara yönlendiriyordu. Bir ihtimal, geride bakması gereken ailelerini bırakmış köylü neferlerin cebren muharebe alanına sürülmesi ise nefir-i âmm uygulamasının topluma ve hayatın kendisine olan etkisini gösterip firarların bir diğer sebebini oluşturmuyordu. Bu döneme kadar asker ihtiyacı devletin sadık kulu olup hayatını bu işten kazanan Yeniçeriler ve yine devletle belli bir mutabakata varmış tımar sahipleri tarafından karşılanıyorken bu yükümlülük tebaaya bir anda ihale edildiğinde bir güvencesi olmayan ve “vatandaşlık – yurttaşlık” bağı henüz oluşmamış tebaa, askere gitmeyi reddediyordu.

¹¹² Ahmet Muhtar, **a.g.e.** Cilt I, s. 63.

¹¹³ **a.e.** Cilt II, s. 77.

¹¹⁴ **a.e.** Cilt I, s. 210.

¹¹⁵ Salih Paşa, Hakkı Paşa ve Defterdar Nazif Efendi’nin müştereken sadarete yazdığı tahriratta ordu için gereken para gönderilmezse bir aylık ücretini alamayan askerin huyları gereği firar edecekleri belirtilmektedir. (BOA, HAT., nr. 564/27641.); Galip Paşa’nın daha önce bahsettiğimiz şukkasında parasızlıktan yakılarak “*elzemi verip lazımı te’hir ediyorum*” sözü de ordu ihtiyaçlarının kısmen karşılanabildiğini ve bazı şeylerden feragat edildiğini gösterir. (BOA, HAT., nr. 1050/43274 M.)

Ancak mevzu bahis savaşta görüyoruz ki şark cephesi ricâli sıkça şikâyet etmelerine rağmen asker yokluğundan el mahkûm nefir-i âmm askeri celp etmek durumunda kalmıştır. Özellikle savaşın başında ordusuz yakalanan Şark Seraskeri Galip Paşa döneminde sıklıkla nefir-i âmm askeri celp edildiğini göreceğiz. Savaşın ikinci senesinde görevi devralan Salih Paşa ise nefir-i âmm askeri celp etmek yerine askerleri bedele bağlayarak gelen parayı ücretli savaşçı celbinde kullanmış olduğundan nefir-i âmm askeri orduda daha az yer almıştır. Salih Paşa ve Hakkı Paşa'nın esir düşüp Erzurum'un kaybedildiği dönemden sonra ise Anadolu'nun bağrını savunacak bir ordu kalmadığından tekrar nefir-i âmm çağrılarının yapıldığını göreceğiz.

1. 1828 Yılında Toplanan Nefir-i Âmm Askeri

Savaş kapıda belirlediğinde nefir-i âmm celplerinin Rusların saldıracağı ilk kale olarak düşünülen Anapa için yapıldığını görüyoruz. Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın sadarete gönderdiği 2 Aralık 1827 tarihli kaimesinde, Anapa'nın layıkıyla savunulabilmesi için 10.000 askere ihtiyaç duyulduğu, bölge kabileleri ile anlaşılmış olsa da bunların yetmeyeceğini belirtmiştir. Bundan dolayı işe yarar ve “*asker yatağı*” olarak görülen Canik, Trabzon, Ordu, Rize, Gümüşhane ve Karahisarşarki mahallerinden asker çıkarma niyetleri olduğu ve bu konuyla ilgili padişah emrinin gerektiği belirtilir.¹¹⁶ Takip eden süreçte adı geçen mahallerin naip, ağa, sergerde ve harp erbabı kimselerine gelen emirde “*eli silah tutan ehl-i İslam'dan*” toplanabildiği kadar askerin Anapa'ya sevk edilmesi söylenmiştir.¹¹⁷ Bunun üzerine toplanacak nefir-i âmm askerinin sayıları ve geldikleri bölgeler şu şekildedir¹¹⁸:

¹¹⁶ BOA, HAT., nr. 1087/44255.

¹¹⁷ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27 s. 46.

¹¹⁸ BOA, HAT., nr. 1087/44255 A.

Tablo-2: Canik, Trabzon, Ordu, Rize, Gümüşhane ve Karahisarşarki
Mahallerinden Toplanan Nefir-i Âmm Askeri

Kaza/Sancak	Âyan/Ağa/Bey	Asker Sayısı
Trabzon ve yöresinden	Şatırzâde Osman Ağa	250
Akçaabat Kazası	Hacı Salihzâde Ali Ağa	180
Vakf-ı Kebir Kazası	Fettah oğlu Memiş Ağa	120
Görece Kazası	Kocazâde Ali Bey	150
Giresun Kazası	Dizdarzâde Seymen Bey	200
Sürmene Kazalarından	Çelebioğlu Ali Ağa	400
Rize Kazalarından	Rize Âyanı Tahir Ağa	400
Canik Sancağından	Osman Bey	1000
Karahisarşarki'nin 5 Kazasından	Akşehirabad Muhtarı Mehmet Bey ve İskefsir Âyanı Kara Bey	200
Ordu Kazalarından	Katırcızade İbrahim Ağa	300
Gümüşhane Kazalarından	İbrahim Ağa	60
Torul Kazası	Tütüncüzade Ali Bey	150
Maçuka Kazası	Osman Ağa	150
Yağmurderesi Kazası	Âyan Hafızoğlu Süleyman	50
Kurkay Kazası	Hüsni Ağa	80
Vezirköprü Kazası	Abdülrahman Ağa	100
Kürtün Kazası	İsmail Ağa	40
Tirebolu Kazası	Abdülkadir Ağa	130
Tirebolu Nahiyyelerinden	Emin Ağa	280
Öz ve yöresi	Hacıoğlu İsmail Ağa	30
Milas Kazasından	Ali Çavuş oğlu İbrahim Ağa	200
TOPLAM 6.040		

Daha güneyde, Kars, Ahıska ve Erzurum kalelerin savunması ve bu bölgede olması planlanan hareket ordusunun oluşturulması için Bâbîâlî ve Galip Paşa çevre eyaletlere asker toplamaları için emirler göndermişti. Erzurum'a

gönderilmek üzere nefir-i âmm toplanması istenen bölgeler; Diyarbakır ve Rakka Eyaletlerine bağlı kaza ve sancaklar, Mehmet Paşa'nın emrindeki Sivas Eyaleti ve Trabzon Eyaleti'nin Lazistan bölgesi idi.

Sivas Valisi Mehmet Paşa'nın maiyetiyle Erzurum'a gelen nefir-i âmm askeri ise şöyledir: Kayseri'den 1000, Sivas, Çorum, Amasya ve Divriği'den 1250, Karahisarşarki'den 500, toplamda "1750" nefer.¹¹⁹

1828 Şubat'ında gelen yazı ile Salih Paşa'nın (1829'da doğu cephesinden sorumlu olacak) emri altında olan Diyarbakır ve Rakka Eyaletleri, Gümüşhane kazaları ve Bozok Sancağı'ndan asker toplayarak Galip Paşa'ya göndermesi emredilmiştir. Bu emir doğrultusunda Gümüşhane kazalarından 750, Bozok Sancağı'ndan ise 250 nefer ile toplam "1000" nefir-i âmm askeri Erzurum'a gönderilmiştir.¹²⁰ İlgili asker cetvelinde Diyarbakır'dan çıkan askerler yer almamaktadır. Bunun nedeni o dönemde Diyarbakır ve civarında veba salgının yaşanmasıdır. Salih Paşa sadarete sunduğu kaimede vebadan dolayı bir günde ölenlerin sayısının neredeyse 200'e ulaştığını belirterek bu bölgeden asker toplanması emrinden şimdilik affını istemiştir.¹²¹ Ancak Kars'ın düşüşü ardından 1828 Temmuz'unda Salih Paşa'ya gönderilen başka bir emirde Palu, Mardin, Tercil, Ergani, Beşir, Siverek, Malatya, Çemişgezek ve Besni bölgelerindeki aşiretlerin, ağaların ve harp erbabının toplanması ve bir an evvel Erzurum tarafına yetişmesi istenmiştir.¹²² Emir üzerine adı geçen bölgelerden toplanılacak olan askerin cetveli ise şu şekildedir¹²³:

¹¹⁹ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27, s.19.; Defterde asker cetvelinin verildiği kısımda askerlerin hangi kaza ve nahiyelerden alındığına dair ve askerlerin başındaki kimseler ile ilgili ayrıntılı bilgi yer almadığından Gümüşhane ve Sivas ile ilgili kısımdaki açıklamaları tablo halinde veremedik; Mehmet Paşa'nın Erzurum'a sevk ettiği 1750 nefir-i âmm askerine ek olarak daha önce Hüsrev Paşa'nın izniyle maiyetine kale tımarlarından verilmiş (BOA, HAT, nr. 308/18230) 2300 süvari, 400 miktarı Asâkir-i Mansure ve kendi kapı halkından 1600 asker (BOA, HAT, nr. 1050 43274 L) ve son olarak Antep ve Maraş taraflarından topladığı 2000 Kürt aşiret süvarisi vardır. (BOA, HAT, nr. 1017/42538)

¹²⁰ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27, s.19.

¹²¹ BOA, HAT, nr. 451/22361.

¹²² A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27, s. 112

¹²³ BOA, HAT, nr. 1071/43849 A.; Belgede toplanan aşiret askerleri ile Salih Paşa'nın emrinde olan ücretli savaşçıların sayıları verilmişse de bu bilgiler ilgili başlıklarının altında sunulacaktır.

Tablo-3: Salih Paşa'nın 1828 Yılında Topladığı Nefir-i Âmm Askeri

Kaza	Âyan/Ağa/Bey	Asker Sayısı
Harput	Müftü Efendi ve Hacı Ali Ağa	1000
Besni	Besni Kazası Kaymakamı Murtaza Bey	200
Ekin	Ali Ağa	240
Malatepe	Hacı Abdi oğlu Osman	500
Azidin	Abdülrahman Ağa	450
Ergani	Hacı Mehmed Ağa, Hacı Hasan Ağa	600
Ekil	Süleyman Bey	150
Çermik	Abdülrahman Ağa	100
Çemişgezek	Abdi Ağa	150
Çarınca	Mustafa Ağa	100
Çemnim	Mehme Ağa	60
Hekim Han	Mustafa Ağa	40
Harezmsur	Harezmsur Mütesellimi Bektaş Bey	250
Kemah	Sağır oğlu Ömer Bey	400
Milas	Ali Çavuş oğlu Mehmet Ağa	500
Gürcan	Şehsuvarzâde Hasan Bey	450
		Toplam 5290

Erzurum'a bir an önce yetişmek gerektiğinden Salih Paşa bahsedilen miktar askerin hepsinin toplanmasını beklemeyip hali hazırda maiyetinde olanlarla birlikte hareket etmiş, kalanların toplanıp gönderilmesi işini ise kaymakamı İsmail Ağa'ya bırakmıştır. Lazım olan asker fazla olsa da bu bölgenin asker yatağı olmamasından dolayı eldekiler bu şekildedir. Bunun haricinde yine aynı belgede Diyarbakır'da meskûn birçok aşiretten asker istendiği ancak daha önce bahsedilen veba salgını yüzünden 12.000'e yakın nüfusun telef olduğu cevabı alınmış, teşvik için tekrar yazılsa da bir faydası olmamıştır. Son olarak Rakka tarafından bahseden Salih Paşa buradaki halkın “*serkeşlik içinde*” olduğundan itaat etmediğini, bölgeyi terbiye etmek lazım gelse de savaş halinden

dolayı vakit olmadığından sonra icabına bakılmak üzere hareket edildiğini belirtmiştir.

Galip Paşa yine sadarete sunduğu 26 Haziran 1828 tarihli tahriratında o güne kadar Lazistan bölgesinden hiç asker alınmadığını ancak buranın halkının dindar ve savaşçı olup “ittihad-ı millet-i İslamiye” için Lazistan kazalarının ağaları ve ulemasına Süleyman Efendi ile birlikte asker celbi için emirler gönderildiğini söyler.¹²⁴ Bu girişim sonucunda Lazistan’dan çıkartılması planlanan asker ile ilgili bilgileri yine tablo halinde veriyoruz:

Tablo-4: Lazistan’dan Toplanması Planlanan Nefir-i Âmm Askeri

Kaza	Âyan/Ağa/Bey	Sayı
SÜRMENE	Hasan Çelebizade Ali Ağa	60
	Kibar Mahmud Ağa ve Tahirzade Mehmed Ağa	250
	İsmail Çelebizâde Yakub Ağa	150
	Bezizâde Hasan Ağa	150
	Tulluzâde Mustafa Ağa	50
	Hacıalizâde Fuat Ağa ve Karakaş Mehmed Ağa	40
	Hacı Mustafa Ağa	80
	Küçükâlizâde Salih Ağa	80
	Çehrelizâde Hasan Ağa	80
	Hacıyakubzâde Hacı Yakub Ağa	250
	Hacı Hasan oğlu Mehmed Ağa	80
	İncedere Muhtarı İbrahim Ağa	250
OF	Cansızzâde Halid Ağa, Cafer Ağa, Hacıhasanzâde Mustafa Ağa, Sarıalizâde Ömer Ağa ve Balta Deresi ulemaları ve sair ağalarla iş erleri ilhakıyla	1800

¹²⁴ BOA, HAT, nr. 1072/43876.

RİZE	Tuzcuzâde Tahir, Abdülkadir ve Abdülaziz Ağalar	1000
	Zaimzâde Hüseyin Ağa	500
	Manavzâde Osman Ağa ve Salih Ağa	50
	Bibercizâde Memiş Ağa ve Hasan Ağa	50
	Civelekzâde Genç Ağa	50
	Karamahmutzâde Husi Bey	50
	Sipahizâde Osman Ağa	500
HEMŞİN	Halil Ağa	450
	Eksinöz Deresi Muhtarı Mahmud Ağa	250
	Kabahisarzâde Süleyman Ağa	100
	Karazâde Memiş Ağa	100
GÜNYE	Benekzâde Mustafa Ağa	100
	Mahmutbeyzâde Osman Bey	100
	Çurdanzâde Osman Bey	200
	Kasımzâde Hüseyin Ağa	600
		TOPLAM 8050

Lazistan bölgesinin âyan ve ağalarına emirler gönderilmiş ve buna göre tablosunu verdiğimiz asker cetveli oluşturularak sadarete sunulmuş olsa da Lazistan bölgesinden beklenilenden çok daha az askerin şark ordusuna katıldığı anlaşılmaktadır. Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın kapıkethüdasına gönderdiği mektupta “*mezkûr kazalara on defa dahi mübaşir gönderilmiş ise de*” faydası olmadığını beklenen askerin yarısından daha azının ancak celp edilebildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Lazistan'dan ne kadar asker geldiğini tespit etmek üzere, savaşın başında şark ordusunda bulunan toplam askerin nereden geldiği ve nereye sevk olduğunu gösteren başka bir belge ile karşılaştırma yaptığımızda anlaşılıyor ki, Lazistan içerisinden sadece Sürmene ve Günye'den toplam “1200” asker çıkarılabilmiş, Rize, Of ve Hemşin'den ise hiç asker celp edilememiştir.¹²⁵ Buradan anlaşılıyor ki Lazistan savaşın ilk döneminde seferberlik çağrılarına cevap vermemiştir. İleride göreceğimiz üzere savaşın ikinci yılında Lazistan'dan çok sayıda ücretli savaşçı çıktığını göz önünde bulundurursak bu bölge halkının

¹²⁵ BOA, HAT, nr. 1050/43274 L.

karşılık almadan savaşmak istemedikleri düşünülebilir. Bir diğer sebep ise daha önce bahsettiğimiz 1825 senesinde vuku bulan Tuzcuoğulları'ndan Şatırzâde Osman isyanı olabilir. Şöyle ki, Hüsrev Paşa Trabzon Valisi iken herhangi bir sorun yoksa da onun yerine Hasan Paşa'nın Trabzon Valisi olmasıyla Hasan Paşa ile Şatırzâde Osman arasında bir ihtilaf baş göstermiş ve Hasan Paşa, Şatırzâde'nin Trabzon'dan çıkarılması için Bâbîâli'ye talepte bulunmuştur. İkili arasındaki bu ihtilaf isyan sürecine dönüşmüş Bâbîâli çözümü Şatırzâde'yi Erzurum mübayaacılığına atamakta bulmuştur.¹²⁶ Bu süreç göz önünde bulundurulur ise Lazistan bölgesinde sözü geçen Tuzcuoğullarının savaşta onları askere çağıran Hasan Paşa'nın sözüne itaat etmemiş olmaları ihtimali de savaşın ilk senesinde Lazistan'dan asker çıkmaması durumunu açıklayabilir.

2. 1829 Yılında Toplanan Nefir-i Âmm Askeri

İkinci sefer yılında Salih Paşa komutasıyla tekrar şekillenen orduda daha az nefir-i âmm askeri kullanıldığından bahsetmiştik. Salih Paşa'nın planı genellikle ücretli savaşçı celp etmek üzereydi. Gerekli bütçeyi ise nefir-i âmm askerlerini bedele bağlayarak sağlayacaktı. Bu planla ilgili ilk uygulamanın Halep'ten gelen nefir-i âmm askeri üzerinde uygulandığını görüyoruz. Galip Paşa döneminde Halep Eyaleti'nden istenen 1000 nefir-i âmm askerinin ancak 500'ü Erzurum'a gelmiştir. Salih Paşa'nın tarif ettiği üzere gelen askerlerin çoğu Erzurum iklimine uygun olmayan kıyafetler giymiş olup, yorgun olduklarından bir işe yaramayacaklardır. Bu askerler Erzurum'un soğğundan ve isteksizliklerinden dolayı dağılmaktadır. Silahlarını satanlar dahi olmuştur. Bu sebeple mevzu bahis askerlerin Halep'e geri gönderilmesi ve bedellerine denk gelen 250 kese akçenin verilmesi Halep tarafına bildirilmiştir.¹²⁷

Bu dönemde bedele bağlananlar haricindeki nefir-i âmm askerlerinin bir kısmı yeni Sivas Valisi Hakkı Paşa'nın emrindeki mahallerden çıkmıştır. Anadolu'ya gelen Ruslar ile layıkıyla savaşamadığını söyleyen Hakkı Paşa, Galip ve Mehmet Paşalar her ne kadar uğraşmış iseler de Kars'a vaktinde

¹²⁶ Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 5-6, 1953, s. 43.

¹²⁷ BOA, HAT, nr. 1029/42833 B.

yetişemediklerinden Rusların Kars'ı, ahalden kimselerin ihaneti yardımıyla işgal ettiğini belirtir. Kars'ın ardından Ahıska'nın düşmesi ve Mehmet Paşa'nın hareket ordusunun bozgun durumuna geçmesiyle şark ordusunun askeri azalmıştır. Erzurum'da 15.000'e yakın asker vardır. (22 Ekim 1828) Sivas'tan bir an önce asker tertip edilmesi gerektiğinden Sivas, Amasya, Çorum ve Divriği Sancaklarında bulunan kazalardan çıkabilecek askerler, ağalar, âyanlar ve savaş erbabını düzenlemek için kapı kullarından Abbas Bey görevlendirilmiştir. Celp edilen askerler Sivas'ta toplanacak ve sefer mevsiminde Erzurum'a sevk edilecektir.¹²⁸ Bu rapor doğrultusunda Sivas'a bağı kaza ve nahiyelerden çıkan askerin cetveli şu şekildedir¹²⁹:

Tablo-5: Sivas'a Bağı Kaza ve Nahiyelerden Çıkan Nefir-i Âmm Askeri

Sancak/Kaza/Nahiye	Âyan/Ağa	Sayı
BOZOK	Ahmet Bey	80
	Nazık Mehmet Bey	50
	Battal oğlu Mustafa Efendi	20
	Başçavuş Ahmet Efendi	15
	Hüseyin Efendi	10
	Enderun Çukadarı Recep Efendi	10
	Hasan Efendi	5
	Bozok Âyanı Ahmet Efendi	90
	Emin Bey	15
	İsmail Bey ve biraderleri	15
Kangallı	Subaşı Ali Efendi	15
Sorkun	Âyan Ömer Efendi	120
Boğazlıyan	Âyan Mehmet Efendi	45
Süleymanlı	Âyan Osman Efendi	30
Akdağ	Âyan Mansur Efendi	15
Emlak	Âyan Süleyman Efendi	50
Gedük	Âyan Hacı Salih Efendi	35
Kanakdere	Âyan Mustafa Efendi	40

¹²⁸ BOA, HAT, nr. 1062/43623.

¹²⁹ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27, s. 232-239.

Sancak/Kaza/Nahiye	Âyan/Ağa	Sayı
Çorum ¹³⁰	Belirtilmemiş	550
İskilip	“	500
Tokat	“	850
Divriği	“	320
Amasya	“	840
Arapgir	“	215
TOPLAM 3935		

Hakkı Paşa emri altındaki bölgelerden topladığı nefir-i âmm askeri için daha önceki tecrübeleri göz önünde bulundurarak bazı önlemler almıştır. Bundan önce toplanan nefir-i âmm askerinin sancaklar ve kazalardaki çiftçiler ve derbederlerden tertip olunup âyan ve zabitlerin maiyetinde bulunmadıklarından düşmana karşılık veremediğini söyleyen Hakkı Paşa, bu kez toplanılan askerin daha işe yararlardan seçildiğini ve hepsinin başına ağa, âyan veya zabitan verildiğini sadarete sunduğu kaimesinde belirtmiştir.¹³¹

1829 senesinin sefer mevsimine kadar Salih Paşa'nın toplamış olduğu askeri gösteren başka bir cetvelde ise nefir-i âmm askeri celpleri şu şekildedir¹³²:

Tablo-6: Salih Paşa'nın 1829 Yılında Topladığı Nefir-i Âmm Askeri

Sancak/Kaza/Nahiye	Âyan/Ağa	Sayı
Kayseri	Belirtilmemiş	1000
Bayburt	“	200
Tartum	“	300
İspir	“	500
Erzincan	“	450
Tercan	“	250
TOPLAM 2700		

¹³⁰ Buradan sonra verilecek kısmı Sivas'tan celp edilen asker hakkında bilgi veren başka bir belgeden ekliyoruz. Hakkı Paşa maiyetinde ayrıca 500 Asâkir-i Mansure askeri ve kendi kapı halkından oluşan 2000 asker bulunmaktadır. (BOA, HAT, nr. 1060/43576 B,C)

¹³¹ BOA, HAT, nr. 1060/43576.

¹³² BOA, HAT, nr. 1071/43848 B 1. Bu belgede aynı zamanda, celp edilmiş olan ücretli savaşçı ve aşiret kuvvetleri de yer almaktadır. İlgili başlıklarının altında tekrar değinilecektir.

Bundan sonraki süreçte ise şark cephesi tam bir bozgunluk halinde olacaktır. Rusların Erzurum’a doğru ilerleyişi başladığında Soğanlı Dağ’ı geçip Pasin ovasına inerek Erzurum’a ulaşma niyetlerini engellemek üzere Hakkı Paşa komutasındaki ordu Soğanlı Dağ geçitlerinden biri olan Kayınlı/Zivin/Yeniköy¹³³ mevkiinde Rus ordusu ile karşılaşmış ancak bozguna uğramıştır. (19 Haziran 1828) Hem şark ordusunun durumunu anlamak hem celp edilen askerlerin savaş alanındaki haline örnek göstermek ve ayrıca bundan sonraki süreçte nefir-i âmm uygulamasının hangi şartlar altında devam ettirildiğini aksetmek adına Erzurum Valisi Salih Paşa ve Şark Defterdarı Mustafa Nazif Efendi’nin muharebeyi anlattığı müşterek kaimeyi paylaşmanın faydalı olacağını düşünüyoruz¹³⁴:

“...Zilhicce’nin 24’ü günü Ruslar ordu yeri aramak fikriyle hareket ederken Hakkı Paşa ordusu civarında görülmüştür. Hayta ve sair askerden birtakım Rusların üzerine varmıştır, Ordumuz Zivin civarında bir ordu yeri tertip eylemek niyetiyle Erzurum ahalisiyle sairden bir miktar süvari alarak Zivin’e azimet ve karibde bir münasip mahal tasmin eder iken ileride olan karakolumuzdan “Küffar Geliyor!” diye feryatçı zuhuruyla tedariksiz tez elden muharebeye şürû etmesinler diye haber gönderip bendeleri dahi derhal küffar gelen tarafa doğru varıp muayene eyledikte küffar gelmiş ve karakolumuzla muharebeye şürû etmiş ve bunlar dahi mukabele-i bilmisli usulüne riayet eyleyerek pazar-ı katl kurulmuş olduğundan mukaddemce Zivin’e gönderilmiş olan iki kıta çarha topları celp ve her biri beş on defa atılır atılmaz ilerice bulunan Erzurum ahalisi derhal firar ve delil ordusu dahi küffar topuna dayanıp da sebat edemeyip yüz çevirmekle bu kulları dahi Hasan Kalesi’nde olan orduya avdet ve müşarünileyhin ordusuna aceleten asker ve zahayir ve mühimmat irsaliyle hayli kuvvet verilmiş ve hususıyla iptida-i azimetimizde mevcut olan sekiz bin asker Gümüşhane ve sair mahallerden aylıklı olmak üzere celp olunan 12.000 askerin cümlesi umur-u dinde azim etmiş ve şu kadar top ve mühimmat-ı mukteziye ita kılınmış ve peyderpey levazım-ı sair irsaliyle ianet olunmuş iken

¹³³ Ahmet Muhtar Paşa’nın eserinde bu bölge Kayınlı olarak anılmaktayken arşiv belgelerinde Zivin olarak geçmektedir. Modern literatürdeki kullanımlarda ise Yeniköy adı da zikredilir. Muharebe hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Fatma Yelda Gök, **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2008.

¹³⁴BOA, HAT, nr. 1046/43203.

askerin sebat etmeyecek mütalaasıyla zikrolunan muharebe vukuu bulduğu günün akşamı yanında olan asker başlarını cem edip cümlesine hata ile “yarın küffar geldiğinde muharebe etmez iseniz ben Paskeviç’e tezkere yazarım” diye alenen ifade etmekle efrâd-ı askeri meyanında “Hakkı Paşa sabah firar edecek” havadisi şaî olmakla herkes akşamdan ağırlığını hafifçe geriye göndermiş ve sabah küffarın taburu bir saat mahalde görüldüğü gibi barut yakmayarak bilcümle asker dağılmış ve kendisi bir-iki yüz Asâkir-i Mansure neferatı ve dairesiyle birkaç top atmış ise de asakirin dağıldığını küffar anlamış olduğundan bi-pervâ üzerine yürümüş ve kendisi dahi kurtulmak imkanı var iken yerinden hareket etmemekle derhal kafir erişip müşarünileyh ile cümle top ve mühimmat ve hıyamı beraberce zapt ve esir etmiş olduğunu ferdası nezd-i çakeriye gelen Behram Paşazade Hüseyin Paşa ve Abdullah Paşa ve müşarünileyhin kethüdası ifade edip ba-husus müşarünileyhin ordusundan avdet eden bozgun askerin dahi bir ucu Erzurum’u geçmiş olduğunun haberi vürudıyla bu keyfiyet küffarı tamamıyla şımartmış ve orduya dahi dehşet vermiş ve Hasan Kalesi dedikleri mahal ise tahassun olunur ve dayanılır ve küffar gelir ise mukabele olunabilir mahal olmayıp Erzurum’a avdet tensip eylediklerinden çakerlerinin de Hasan Kalesinde ikameti münasip görülmeyerek bil-zarur bu kulları dahi avdet ve tedbir-i lazımenin Erzurum’da imaline mübaşeret olunmuş ise de bilade beyan olunduğu üzere şu Erzurum ahalisi umumen gayret-i dine ve himmet-i İslamiye’den âri olduklarından bunlara bir vecihle itimat ve itina caiz olmadığı hak-ı pay-i devletlerine ilam kılınmıştı...

Görüleceği üzere ordu, komutanından askerine kadar muharebeyi kazanmayı sağlayacak manevi güçten yoksundur. Nefir-i âmm, ücretli savaşçı ve aşiret askerlerinden müteşekkil askerler açık arazi muharebelerinde silah dahi atmadan firar ediyor ordu için harcanmış onca kaynak bir anda yok oluyordu. Asâkir-i Mansure askeri ise sayıca çok az olduğundan hiçbir etkide bulunmamaktaydı. Normal şartlara göre ordunun temel kuvvetini düzenli ordunun oluşturup diğer askeri unsurların yardımcı kuvvet olarak orduda yer alması gerekirken, imkansızlıklar içinde girilmiş savaşta işin tam tersi uygulanmaktaydı. Savaşın başından bu yana direnmek adına isteksiz olan halk ise kalelerin bir bir

düşüp orduların dağılması ile mukabele etmekten hepten vazgeçmiş hale gelmişti. Keza Anadolu'nun “*Viyana kapısı*” konumundaki Erzurum ahalinin direnmek istememesinden dolayı yine tek kurşun atılmadan düşmana teslim edilecekti.¹³⁵ Sonrasında Ruslar, harekât planları gereğince Hocabey-Trabzon bağlantısını sağlamak için Trabzon'a yöneldi.¹³⁶ İşte durum böyle iken Rus ilerleyişine karşı bir nebze de olsa direnebilmek adına tekrar Anadolu'da elde kalmış tüm bölgelere tekrar nefir-i âmm çağrıları yapıldı.

İlk çağrı, bozgundan sonra şark seraskerliği ile birlikte doğu cephesinde Sivas haricinde elde kalan tüm bölgelerden sorumlu hale getirilmiş olan¹³⁷ Osman Paşa'ya yapıldı. Gelen emirde Rusların Bayburt ve Gümüşhane tarafına yöneldiğinden bütün İslam ahalisi “*a'dâ-yı din*” e karşı mukabele etmeye çağrılıyordu.¹³⁸

Sivas Eyaleti'nde ise Hakkı Paşa yerine El-hac Hasan Paşa vali olmuştu. Hasan Paşa, Erzurum'un tesliminden sonra düşmanın Bayburt üzerinden yol bulup Trabzon'a gelmesi beklenmektedir diyerek; Şiran, Gümüşhane, Erzincan, Tercan, Kemah, Sivas, Çorum, Amasya ve sair kazalar emirler göndererek “*Ümmet-i Muhammet ve namus gayretinde eli ayağı tutan*” herkesi Bayburt'a çağırıştır. Ayrıca elde top ve mühimmattan eser kalmadığından herkesten ne şekilde yardım edebiliyorlarsa yapmalarını söylemiştir.¹³⁹ Bayburt ve Gümüşhane savunmaları için toplanacak olan askerlerin ikmal ve iâşe işlerine bakılması gerektiğini belirterek, Sivas, Karahisarşarkî, Divriği ve Bozok sancaklarındaki tüm ahaliden zahire ve nakil için yük hayvanı ve araba istemiştir.¹⁴⁰

Rusların diğer bir kolordusuna karşı savunmada bulunulan Çürüksu-Batum hattındaki askerler Erzurum'un düştüğü haberinin ardından kısım kısım firar

¹³⁵ Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Cilt III, s. 386; Erzurum içerisinde Salih Paşa kalan askeri ile direnmek adına hazırlık yapıyorken buranın ileri gelenleri Ruslara karşı durmanın bir anlamı olmadığını halka yayarak daha Ruslar gelmeden yağma hareketlerinin ve firarların başlamasına neden olmuşlardır. (BOA, HAT, nr. 1023/42716 E.)

¹³⁶ Ali Rıza Seyfî, Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı (1828-1829 Türk-Rus Harbi) İngiliz Zabiti James Brown'un Hatıratından, İstanbul, Kanaat Yay., 1940, s. 131.

¹³⁷ Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Cilt III, s. 387.

¹³⁸ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27, s. 342.

¹³⁹ BOA, HAT, nr. 1046/43202 C.

¹⁴⁰ BOA, HAT, nr. 1046/43202 E.

etmeye başlamıştır. Çürüksu Serasker Kaymakamı Abdülkadir Ağa, Trabzon Valisi Osman Paşa'ya gönderdiği arizasında buradaki askerlerin “*bütün İslam memleketleri kaybedildi şimdi buraları biz mi koruyacağız, kurtaracağız?*” diyerek silah tutmaktan mecali kalmamış bir halde bezgin durumda olduklarını bildirmiştir.¹⁴¹

Esir düşen Erzurum Valisi Salih Paşa'nın kullarından Vamık Efendi Bayburt'a ve oradan da Gümüşhane'ye geldikten sonra, Osman Paşa'ya 19 Temmuz 1829'da gönderdiği arizasında Erzurum'da 15.000 kadar Rus askeri olduğunu fazlasını zikredenlerin ise abarttığını belirtmiştir. Bayburt ve civarında 3.000 delil ve hayta askeri mevcut ise de bunlar bir işe yaramaz haldedir, âyan ailelerinden Tuzcuzade ve Koçanoğlu askerleri ise ancak 600 kadardır der. Gümüşhane'nin zahire ihtiyacının Bayburt ve Tercan'dan karşılandığını ancak artık oradan da zahire gelmez olduğunu belirten Vamık Efendi, zahire bulmak için çabalamakta olduğunu belirtir.¹⁴²

Ancak Rusların dağınık halde bulunan askerlerin yer aldığı Bayburt'u zapt etmesi zor olmamıştır. Bayburt'un düşmesi ile Trabzon'a giden yolu korumak için bu kez Gümüşhane'ye sığınarak tekrar toparlanmaya çalışılmıştır.¹⁴³ Şatırzade Osman Paşa bir miktar asker ile Gümüşhane'ye gelmiştir. Gümüşhane ağalarına cihat ve gaza gerekliliğini anlatan tahrirler kaleme alınmıştır. Sürmene, Of ve Rize kazalarına mübaşirler gönderilerek cihada teşvik edilmek istenmiştir. Camiler, mescitler, mektepler ve medreseler kapılarında cihat çağrıları yapılmaya başlanmış, İmamlar ve müftüler canla başla çalışarak adı geçen bölgelerin ahalisi umumen ayaklanmış ve 20.000'e yakın nefir-i âmm askeri Gümüşhane'ye yönlendirilmiştir. Bunların tayinat ve cephanelerini sağlamak için Vali Osman Paşa kullarından Ali Bey mühimmat ve zahire ile yine Gümüşhane'ye gönderilmiştir.¹⁴⁴ Hasan Paşa'nın valiliği döneminde din adına savaş çağrılarına kulak asmayan Lazistan ahalisinin, savaş kendi yurtlarının kapısına dayandığından olsa gerek, bu kez çağrıya cevap verdiğini görüyoruz. Uzun süredir

¹⁴¹ BOA, HAT, nr. 1026/42763 F.

¹⁴² BOA, HAT, nr. 1023/42716 F.

¹⁴³ Ali Rıza Seyfi, **a.g.e.**, s. 133.

¹⁴⁴ BOA, HAT, nr. 1026/42763 2.

savaşta olan ve Anadolu içlerine kadar inerek ikmal kollarından iyice uzaklaşan yıpranmış Rus ordusu İslam ahalisinden oluşan kuvvetlerin vur-kaç saldırılarına daha fazla dayanamadığından Trabzon tarafına yönelmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Görüleceği üzere, düzenli bir ordu olmadan girilen savaşı idame etmek üzere her ne kadar Anadolu insanının fedakârlıklarına başvurulmuş olsa da Rusya'nın gibi düzenli ve tecrübeli bir ordu karşısına genç yaşlı eline silah verilmiş köylü halk kitlelerini çıkartmanın sonucu felaket olmuştur. Devletin kendi bağrında yaşanan savaşı sürdürebilecek maddi kaynakları bulunsa da bu kaynakları layıkıyla kullanacak, devleti için savaşacak asker tipi mevcut değildir. Muharebe alanına sürülen halk kitleleri bu dirayeti gösterecek bağlılıktan henüz yoksundur. Osmanlı Devleti ise bu halk kitlelerinden devlete sorgusuz bağlı olan düzenli ve talimli asker tipini ortaya çıkartacak sistemi oluşturmada henüz yolun başında idi.

III. BÖLÜM

GÖNÜLLÜ ASKERLİK

A. Harekât Alanının Beşerî Coğrafyası

Seferber edilecek olan gönüllü askerlerin yaşadığı coğrafyayı ve bununla bağıntılı olarak yaşayış şekillerini aktarırsak konunun daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz. Örneğin; bir Kürt kabilesinin savaşa Osmanlı tarafında katılmasının nedeni veya Kafkas kabilelerinin neden Asakir-i Mansure insan kaynağında yer almadığı gibi sorularına yanıt verecek maddeler beşerî coğrafyayı inceleyerek bulunabilir.

Rusya'nın XVIII. yüzyıldan itibaren izlediği yayılmacı politikanın hedefinde Osmanlı Devleti'nin toprakları vardı. Batıda önce Dinyeper ve Dinyester nehirleri ardından Tuna Nehri iki devlet arasında sınır olmuş, 1828-1829 Osmanlı-Rusya Savaşı'nda batı cephesinin muharebeleri Tuna'nın berisinde Osmanlı Balkan'ında geçmiştir. Rusya'nın yayılmacı politikasının doğudaki hedefini ise Kafkas coğrafyası ve Hazar'ın batısı oluşturmuştur. Ruslar Karadeniz'i kontrol etmek için Kafkasya hakimiyetini sağlamak zorunda idi. 1827 yılında Rusya'nın İran'a karşı yaptığı doğu seferinin ardından bugünkü Azerbaycan topraklarını kontrol altına almıştır. Doğudaki tehdidi gören Osmanlı Devleti, Gürcistan topraklarına hâkim olmaya çalışarak Rus ilerleyişini engellemek istemiştir.¹⁴⁵ Özellikle, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın Ruslar tarafına geçmesinin ardından Rusların doğuya ilerleyişi kolaylaşmıştır. Osmanlı Devleti daha da artan Rus tehdidinin ardından Kafkasya halkları ile ilişkisini artırmıştır. Kafkasya halkları her birinin “Prens” veya “Hanları” olan otonom kabileler halinde yaşamaktaydı. Bâbîâli, bu kabileleri (özellikle Müslüman olanları) kendine çekmek istemiş, en azından olası bir Rusya savaşında tarafsız kalmalarını sağlamayı amaçlamıştır. Mevzu bahis savaşta Kafkas ve kuzeydoğu Anadolu coğrafyaları doğu cephesini oluşturduğu gibi, bu coğrafyanın halkları önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin öz insan kaynağı olarak

¹⁴⁵ Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Askerî Yatırımları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Şubat 2004, s. 17.

sayabileceğimiz Müslüman Anadolu'nun haricinde Kafkas halklarının savaşta istihdamı hayati önem arz etmekteydi. Ayrıca harekât alanın karakteristik coğrafi ve iklimsel özellikleri seferberliğe doğrudan etki ettiğinden bölgenin topografyası ve beşeriyetini incelemekte fayda olduğunu düşünüyoruz.

Harekâtın gerçekleştiği Kafkasya, kuzeydoğu Anadolu ve doğu Anadolu coğrafyaları ile bu coğrafyaların hinterlandını oluşturan bölgelerin halklarının niteliği ve o günkü durumu, insan kaynakları seferberliği üzerinde önemli ölçüde etki etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşta hamlelerinden biri Kafkasya halklarını yanına çekerek Ruslara cephe arkasından saldırılarını sağlamak olduğundan öncelikle bu toplulukların hangileri olduğunu ve Osmanlı ile ilişkilerinin durumunu incelemek faydalı olacaktır.

30 Kasım 1827 tarihli bir belgede, Abaza ve Çerkez kabilelerinin kadıları, ulemaları ve eşrafına hitaben yazıların gönderilmesine dair emirlerin yer aldığı bir listeden Osmanlı Devleti'nin irtibatta olduğu Kafkas kabilelerinin birçoğunu öğrenmiş oluyoruz. Belgede Abazalardan: Netokac, Şabsuğ (Şabsıh), Abazin, Bağ, Berkay, Şekray, Kızılbek, Besbay, Atikesk, Karaşay(Malkarlar)¹⁴⁶ kabileleri listelenmiştir. Çerkezlerden ise: Bezaduğ (Bjedug), Terkuvi, Gerkini, Hatukay, Cane,, Şenaki, Kabartay ve Besni kabileleri yer alır.¹⁴⁷ Bu kabilelerin haricinde Selatin-i Cengiziye adı geçer ki bu tabirin kuzey Kafkasların doğusunda yaşayan Nogay, Karaçay ve Balkar ile Dağıstan'ın doğu kısmında yaşayan Kumuklar ve Avarlar gibi Cengiz Han soyundan gelen Altınordu Devleti bakisi toplulukları kapsadığını görüyoruz¹⁴⁸. Yine aynı listede geçen “İnguş” kabilesi Çerkez olarak anılmıştır. Ancak biliyoruz ki İnguşlar, Çeçenler ile birlikte “Vaynah” adı verilen halkın soyundan gelmekte ve Çeçence ile benzer bir dil konuşmaktadırlar.¹⁴⁹ 12 Ekim 1827 tarihli başka bir belgede ise Anapa Muhafızı Hasan Paşa, “Medazi” adındaki kabilenin İslam'ı kabul ettiğini ve bu halkın lisanının diğer hiçbir

¹⁴⁶ Bu halk Kıpçak Türkleri ile Kafkas unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşmuş, Kıpçak Türkçesi'nin farklı bir lehçesini konuşan Türk halkıdır. (M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 21.)

¹⁴⁷ BOA, HAT., nr. 1104/44590 Y.

¹⁴⁸ Alexandre Grigorianz, **Kafkasya Halkları**, İstanbul, 1998.

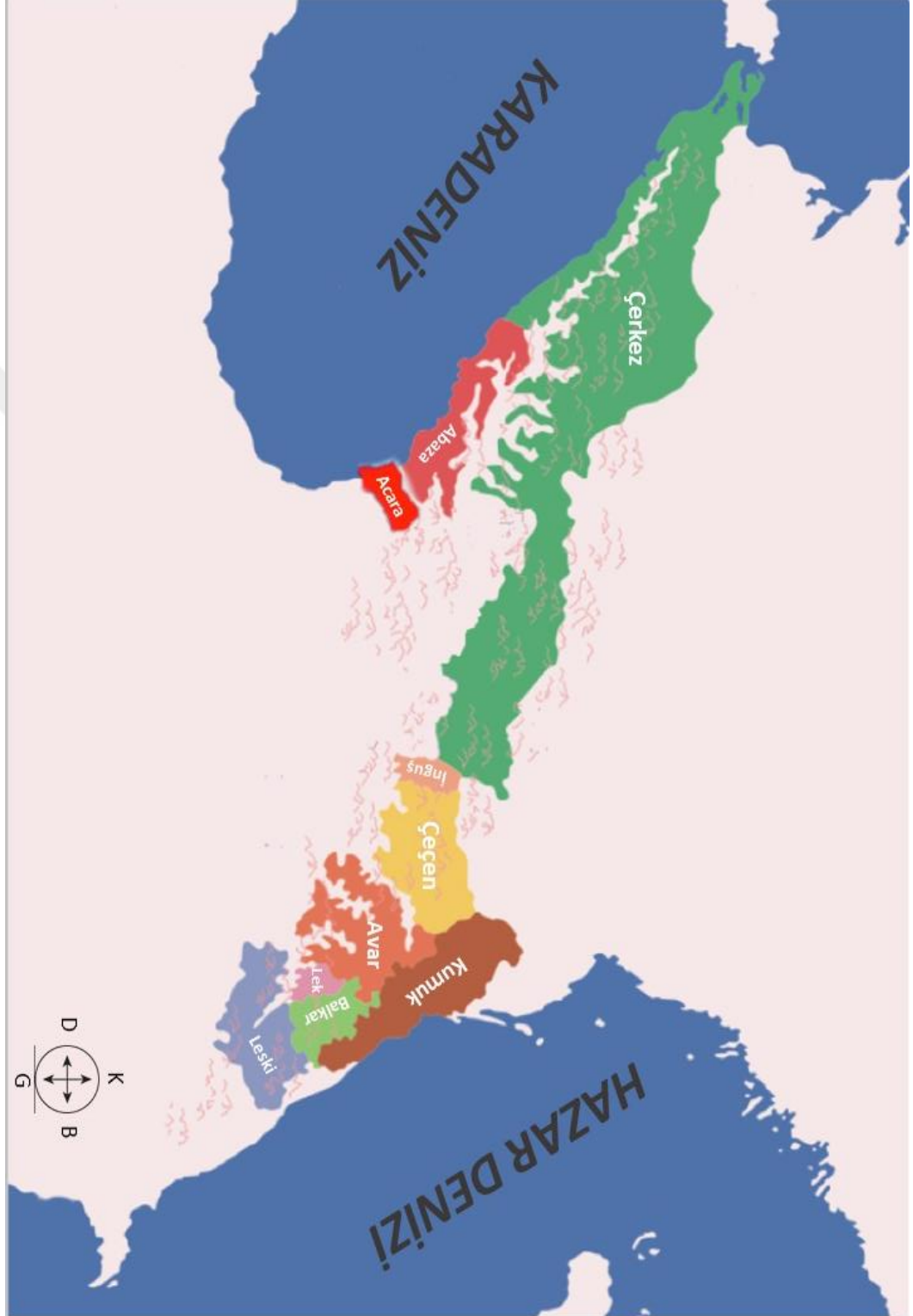
¹⁴⁹ M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 19.

kabileninkine benzemediğini belirtir.¹⁵⁰ Yukarıda adı geçen kabilelerden Şabsuğ, Netokac, Abazin, Bezaduğ, , Kabartay, Temerköy, Nogay, Besni, Hatukay, ve Gerkini kabileleri Anapa ve Osmanlı kontrolünde olan Kuban nehri civarında yaşayan, bazıları Müslüman olan ve bir kısmı ise Anapa Muhafızı Hasan Paşa'nın gönderdiği heyetler sayesinde Müslümanlığı henüz kabul etmiş olan halklardı. Bunların dışında irtibata geçilip biat alınmak istenen kabileler ise Rusya sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuban Nehri'nin öte tarafında yer alan Çeçen ve Dağıstan kabileleri beş yüz bine varan Müslüman nüfusu ile Osmanlı Devleti için önemli bir kaynak oluşturuyordu. Osmanlı Çeçen ve Dağıstan kabilelerinin beyleri ve uleması ile yakın ilişkiler kurmuş, onlara fıkıh kitapları ve hediyeler göndererek bu kabileleri kendi tarafına çekmek istemiştir.¹⁵¹

¹⁵⁰ BOA, HAT., nr. 1104/44586.

¹⁵¹ BOA, HAT., nr. 1102/44564.

Harita-3: Kafkasya Beşerî Coğrafyası¹⁵²

¹⁵² www.edmaps.com/html/caucasus/html

O dönem Osmanlı toprağı içerisinde yer alan Batum, Faş ve Sohumkale civarında meskûn Acaralılar Kafkas halkları içerisinde Osmanlı'ya en yakın devletle bağı en kuvvetli olan halktı. Acaralılar Karadeniz kıyısında bulunan Çürüksu ve Sohumkale müdafaasında yer almış, sefer boyunca şark ordusuna birçok faydaları bulunmuştur. Savaşın başlaması ile beraber Riyon Nehri'ni geçen Rus birliklerini yavaşlatması için Acara Bey'i Ahmet Bey'e emirler gönderilmiş, kendi mahallindeki “*eli silah tutan, işe yarar, cengâverleri*” toplaması istenmiştir.¹⁵³

Osmanlı-Rusya sınırını teşkil eden Kura Nehri'nin hemen kuzeyinden itibaren Gürcü halklarının yer aldığı görülür. Gürcü halkı birçok farklı prenslik çatısı altında yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin savaş öncesinde irtibatta bulunduğu prenslikler¹⁵⁴ ve bölgeler Açıkbaz, Tiflis, Güril ve İmeret'tir. Bunların haricinde incelediğimiz belgelerde birçok farklı Gürcü bey ve han isimlerine rastlanmıştır. Gürcülerin büyük bölümü Hristiyan olsa da Osmanlı savaş öncesinde bu halkla irtibata geçerek kendi tarafına çekmek istemiştir. Erzurum Valisi Galip Paşa, Tiflis Han'ı Aleksandır'ı Erzurum'a davet etmiş, hediyeler ve harcırah için 7500 kuruş vermiştir. Açıkbaz Hanzadeleri'nden ise Osmanlı tarafında yer alacaklarına dair söz almıştır.¹⁵⁵

Daha güneye, harekât alanının merkezine gelindiğinde ise yoğun Türk nüfusuyla beraber farklı bölgelere dağılmış Kürt aşiretleri ve özellikle Kars civarında Ermenilerin yer aldığını görmekteyiz. Ermeniler Hristiyan olmalarından dolayı, olası Rus işgalinde Ruslarla birlikte hareket etmeye başlayacağından Osmanlı önlem olarak Kars civarındaki Ermenilerin bir kısmını Anadolu'nun iç kısımlarına nakletmişti.¹⁵⁶

Bölgedeki Kürt aşiretleri ise doğu cephesi ordusu için oldukça önemli bir insan kaynağı idi. Kendi başlarına hareket etme eğiliminde olan aşiretlerin Osmanlı tarafında yer alması için doğu cephesi paşalarının tıpkı Kafkas

¹⁵³ BOA, HAT., nr. 598/29329 C.

¹⁵⁴ Arşiv belgelerinde “prens” yerine “han” tabiri kullanılmaktadır.

¹⁵⁵ BOA, HAT., nr. 767/36138.

¹⁵⁶ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt: II, s. 52.

kabilelerine uyguladıkları gibi bir yaklaşım içerisinde olduğunu görüyoruz. Erzurum Valisi Galip Paşa, Diyarbakır Valisi Salih Paşa, Beyazıt Muhafızı Behlül Paşa ve Van Muhafızı İshak Paşa bölgedeki Kürt aşiretleri ile irtibatla olmuşlardır.

Galip Paşa şark kalelerini anlattığı 1 Aralık 1827 tarihli bir yazısında Beyazıt Sancağı'nın durumunu aktarırken buranın Rus askeri yığınaklarından dört saat mesafede olduğunu, Müslüman nüfusunun az ve asker celbine elverişsiz kimselerden oluştuğunu belirtir. Nüfusun geri kalanı ise Ermeni ve Kürtlerden ibaret bulunduğunu, Kürt aşiretlerinden ise sadece “Sepki” Aşireti'nin din ve devlet uğruna gayret ettiğini söyler.¹⁵⁷ Yine Galip Paşa'nın sadarete gönderdiği başka bir tahriratında Beyazıt'ta bulunan Kürt aşiretlerini “*küffarla mukabeleye*” ikna etmeye çalıştığını görüyoruz. Kafkas kabileleri beylerine/hanlarına gönderildiği gibi, Beyazıt'ta mukim “Zilanlı” ve “Hiranlı” aşiretlerinin ağalarına kürkler gönderilmiş ve Van Muhafızı Behlül Paşa emrinde Revan tarafında bulunan Ruslar üzerine “*çapulculuk*” için gönderilmek istenmiştir.¹⁵⁸ Beyazıt'ın batısındaki Muş Sancağı'nda yer alan Kürt aşiretleri de benzer şekilde savaş öncesinde ve esnasında orduya celp edilmek istenmiştir. Salih Paşa'nın Şark Seraskeri olduğu dönemde Muş Sancağı'ndaki “Milli” aşiretinden iki bine yakın süvari toplanmıştır.¹⁵⁹ Savaşın sonlarına doğru ise işgal altındaki topraklarında Rusların desteklediği Hristiyan Ermenilerden rahatsız olan Kars ve Muş tarafındaki “Şeyh Hasanlı”, “Ciranlı”, “Balabanlı”, “Fistanlı” ve diğer bazı Müslüman Kürt aşiretlerinin devletin teklifiyle beraber mukavemet için ikna edildiğini görüyoruz.¹⁶⁰

Bir Rus kaynağında geçen Kürt aşiretleri listesi harekât alanı ve çevresinde meskûn Kürt aşiretlerini görmemize yardımcı olacaktır:

¹⁵⁷ BOA, HAT., nr. 773/36217 E.

¹⁵⁸ BOA, HAT., nr. 767/36138.

¹⁵⁹ BOA, HAT., nr. 1071/43848 B.

¹⁶⁰ BOA, HAT., nr. 1033/42894 H.

Tablo-7: Harekât Alanı ve Çevresinde meskûn Kürt Aşiretleri¹⁶¹

Sancaklar	Aşiretler	Aşiret Ağaları	Hane Sayıları
Van Sancağı	Hayderanlı	Kasım Ağa	1.700
	Şikanlı	Hasan Ağa	300
	Tekarlı	Hüseyin Ağa	400
	Halizbeyli	Hüseyin Ağa	1.000
	Yezidi ¹⁶²	Hıdır Ağa	200
	Şirvanlı	Mahmut Ağa	500
	Ardışlı	Osman Ağa	2.100
Muş Sancağı	Şeyh Hasanlı	Ömer Ağa	400
	Cibran	Ali Ağa	200
	Yezidi	Mehmet Ağa	300
	Zılanlı	Hüseyin Ağa	2.000
	Sepki	Süleyman Ağa	1.000
	Cemanlı	Ali Ağa	1.000
	Berazi	Mahmut Ağa	300
	Zirkanlı	Mustafa Ağa	300
Beyazıt Sancağı	Yezidi	Hasan Ağa	230
TOPLAM 11.700			

Tabloda gördüğümüz Şeyh Hasanlı, Zılanlı ve Sepki aşiretlerinin Osmanlı tarafında savaşa katıldığından bahsetmiştik. Tabloda yer alan aşiretlerin isimlerine rastlamamış olsak da bunlar belgelerde zikredilen “*sair Kürt aşiretlerinden*” olabilecekleri gibi Rusların farklı telaffuzundan ötürü belgelerdekiyle eşleşmiyor olabilir. Bunların haricinde Yezidi grupların Rusları desteklediği, ünlü Rus yazar

¹⁶¹ Uşakov Nikolay İvanoviç, “İstoriya Voyennih Deystviy v Aziatskoy Turtsii v 1828-1829”, Petersburg, 1836, I. Cilt, s. 129. Tabloda yer alan aşiretler belli bir coğrafya ile kısıtlı olup Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan birçok Kürt aşiretini dışarıda bırakmaktadır. Tüm Kürt aşiretlerine ve bulundukları coğrafyaya çalışmamızda yer vermemiz mümkün olmamıştır. Ancak bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, İstanbul, 2003. Ayrıca bkz. Mark Sykes, **Darü'l-İslam**, Ankara, 2000.

¹⁶² Farklı bölgelerde yaşayan Yezidilerin aşiret isimleri belirtilmemiş, tek bir grupta toplanmıştır.

Puşkin'in seyahatnamesinde aktarılmaktadır. Puşkin, Beyazıt tarafında yaşayan 300 kadar Yezidi ailesinin Rus hakimiyetini kabul ettiğini ve bu gruptan gelen askerlerin Rus ordugâhında konakladığını belirtmiştir.¹⁶³ Ahmet Muhtar Paşa ise Rusya'ya yardım eden Kürtlerin varlığından bahsederek bu gürhunun Yezidi¹⁶⁴ ve Alevi olabileceğini, Sünni Kürtlerin Osmanlıya kılıç çekeceğine ihtimal vermediğini söylemiştir.¹⁶⁵ Ayrıntısına inmek gerekirse; Savaş arifesindeki seferberlik döneminde orduya katılmayı reddedenler olduğu gibi doğu cephesinin düşüşü ardından Ruslara biat eden veya otorite boşluğundan faydalanıp eşkıyalık yapan bazı Kürt gruplarının olduğunu görüyoruz ve ileride daha ayrıntılı bahsedeceğiz.

Aslında Osmanlı'nın savaşta Kürt topluluklarından verimli bir şekilde yararlanamayacağı Diyarbakır Eyaleti'nin durumundan belli olmaktadır. Diyarbakır Valisi Mehmet Paşa'nın 12 Mayıs 1827 tarihli tahriratına: *"Bir müddetten beri Diyarbakır'da bazı Kürt aşiretleri gün be gün itaatten çıkıp ihanet içinde oldukları malum olduğu üzere..."* şeklinde başlamıştır. Bundan önceki valilerin de bu meseleyi çözemediğini belirten Mehmet Paşa, hali hazırdaki isyanı bastırmak için Halep ve Maraş valilerinden askerî yardım istemiştir.¹⁶⁶ Bu sebepten olsa gerek ki bir sene sonra yeni Diyarbakır Valisi Salih Paşa Siverek'e Kürt aşiretlerinden asker toplamak üzere kethüdasını gönderdiğinde *"muharebe cereyan"* etmiş, küçük çaplı da olsa bir isyan çıkmıştır.¹⁶⁷ Yine Kürt nüfusunun mevcut olduğu Rakka ve Halep taraflarından bahsedilmiş, Halep'ten asker çıkarmak zor olacağından buradan bedel toplanarak faydalanılmışsa da¹⁶⁸ Diyarbakır ve Rakka'da *"asi Kürtlerin"* bulunmasından dolayı ancak az sayıda asker çıkarılabilmektedir.¹⁶⁹

¹⁶³ Aleksandr S. Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, İş Bankası Yay., 2001, s. 43.

¹⁶⁴ Yezidiler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan, **Doğu ve Güneydoğu Kabile – Aşiret Yapısı**, İstanbul, Çizgi 2005.

¹⁶⁵ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt II, s. 64.

¹⁶⁶ BOA, HAT., nr. 291/17402 N.

¹⁶⁷ BOA, HAT., nr. 443/22229 A.

¹⁶⁸ BOA, HAT., nr. 1070/43798.

¹⁶⁹ Salih Paşa'nın Diyarbakır Valiliği döneminde bu eyaletin sancak, kaza ve köylerinden topladığı askerler mevcuttur, ancak bunların aşiret askerleri olmayıp nefir-i âmm usulünde toplandığı anlaşılmaktadır. Toplanan askerler ve mahallerinden ileride bahsedilecektir.

Ahmet Muhtar Paşa işgal edilen Osmanlı topraklarından Rus ordusuna katılımlar ile ilgili şunları söylemiştir:

“Muharebeye devam edebilmek için Paskeviç’in¹⁷⁰ askeri kifayet edecek miktarda değil idi. Hudut ile zapt edilen kalelerin muhafazasına müfrezeler ayrıldıktan sonra General Paskeviç nezdinde ancak on altı on yedi bin askerle 68 kıta top kalmakta idi. Buna mebni Kont Paskeviç kendi ordusunun takviyesi maksadıyla mahalli tedbirlere bittevessül (başvurarak) “Müslüman” Hristiyan ve saireden ve yerli sekene içinde gönüllü “ekrad” kayıt ve cem’ine iptidar eylemişti (başlamıştı). Aynı zamanda Muş eyaleti paşası (derebeyi) ile de müzakerata girişilmekle ayda on iki bin altın mukabilinde Rusya ordusuna yardım edecek on iki bin süvari askeri hazır bulundurmak (!) bunları idare ve terbiye etmeyi taahhüt eylemişti.”¹⁷¹

Eşkîyalık meselesine gelirsek; Sivas Valisi Hakkı Paşa’nın 29 Mart 1829 tarihli arizasından anlaşıldığı üzere Mazgirt, Çemişgezek ve Bingöl’den Sivas ve Erzincan yakınlarına gelen bazı Kürt grupları eşkıyalıkta bulunmuştur. Hakkı Paşa durumu sadarete bildirerek şehrin ve civarının bu eşkıyalardan korunması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷²

Son olarak, Lazistan bölgesine değinmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Trabzon, Sürmene, Of, Rize ve Hemşin bölgelerinde yaşayan Lazlar savaşçı kimlikleriyle ön plana çıkmaktadır. Ücretli savaşçılığı daimî bir meslek olarak icra eden Lazlar Osmanlı tarafından, nizamdan çok daha uzak olan nefir-i âmm askeri yerine savaşlarda sıklıkla tercih ediliyordu. Bu bölgenin âyanı statüsünde yer alan ve bölge halkı üzerinde etkisi olan “Tuzcuoğulları” ailesi her ne kadar son yirmi yıl içinde bazı isyan hareketlerinde bulunmuşlarsa da 1828-1829 Rus

¹⁷⁰ Rus ordusunun doğu cephesi başkomutanı.

¹⁷¹ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt II, s. 63: Burada Ruslar ile anlaşılan Muş paşasından bahsederken isim zikredilmemiştir. Öte yandan arşiv belgelerinde de Muş tarafı ile ilgili böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bir belgede “Hınıs Bey’i İbrahim Bey’in” Ruslara yardımından dolayı cezalandırılması gerektiği geçer. (BOA, HAT., nr. 1033 42894 H.) Hınıs o tarihlerde Erzurum Eyaleti’ne bağlı olsa da Muş’a da oldukça yakındır. (Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.) Yani Ahmet Muhtar Paşa’nın bahsettiği kişinin Hınıs Beyi olması da ihtimal dahilindedir.

¹⁷² BOA, HAT., nr. 1014/42486.

Savaşı öncesinde Bâbüâli ve Tuzcuoğulları uzlaşabilmiştir.¹⁷³ Asker cetvellerinde sıkça göreceğimiz Tuzcuoğullarından ağalar sayesinde Of, Sürmene, Hemşin gibi Lazların bulunduğu bölgelerden çok miktarda ücretli savaşçı çıkarılmıştır.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, savaşın ilk 3-4 ayında Osmanlı'nın Kafkasya halkları ile olan bağının kopmasından, Kürt aşiretlerinin azami düzeyde yararlanılamamasından, Halep, Rakka, Şam, Musul ve civarı mahallerde bulunan Arap ve Kürt nüfusunun orduya katılmak istememesinden ve zaten Hristiyan tebaanın bütünüyle insan kaynağı olarak kullanılamamasından dolayı askerlik yükünün büyük kısmı doğu, kuzey, kuzeydoğu ve İç Anadolu'nun nefir-i âmm olarak çağrılan Müslüman Türk nüfusuna ve Lazistan'ın ücretli savaşçılarına kalmıştır.

B. Ücretli Savaşçı İstihdamı

Osmanlı'da ücretli savaşçı kullanımının tımar sisteminin bozulmasının ardından sıklaşarak uzun süreden beri kullanılageldiğini daha önce belirtmiştik. Ücretli savaşçı kullanımının Osmanlı askerî sisteminde hatırı sayılır bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Gerek daha önceki savaşların ve gerek 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nın ilgili arşiv belgelerini incelediğimizde bu sistemin ayrıntılarını ve devlet için önemini daha net bir şekilde gördük. Ücretli savaşçı geleneğini inceleyerek, bu uygulamanın tarihsel süreçteki değişimini aktarmak, mevzu bahis savaştaki ücretli savaşçı uygulamasını anlamayı kolaylaştıracaktır.

Daha önce bahsettiğimiz üzere ücretli savaşçı, Osmanlı'da farklı dönemlerde farklı isimlerle tabir edilmiştir. Klasik dönemdeki kullanımlara baktığımızda ilk olarak karşımız *“levant”* tabiri çıkar. Bu adın nereden geldiğiyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Eskiden bahriyede kullanılan askerlere verilen bu adın manasını, Venediklilerin doğudan istihdam ettikleri askere İtalyanca şark anlamına gelen *Levantino*'dan aldığı görüşü mevcuttur.¹⁷⁴ Mustafa Cezar'ın

¹⁷³ Münir Aktepe, **a.g.m**, s. 43. Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, “19. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerinde Gözlemler”, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası yay., İstanbul 2008.

¹⁷⁴ Tahir Sevinç, “1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik” İstanbul, 2010, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.66.

Leventler ile ilgili teferruatlı eserinde ise kelime kökenini kestirmenin hayli zor olduğunu belirtir. Zira bu kelime Türkçede “güçlü kuvvetli” manasında kullanılmakla birlikte Osmanlı Tarihi’nin en eski müverrihlerinden biri olan Aşık Paşazade’nin eserinde de geçmektedir.¹⁷⁵ Donanmada görevli askerlerin Levent olarak anıldığını daha sık görmekteyiz. Bunun yanı sıra konumuz olan ücretli savaşçıları anlatmak için ise “*Miri Levent*” tabirinin kullanımıyla karşılaşmaktayız. Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç duyulduğundan eyalet yöneticilerinin kapı halkı ve kapılı leventlerinden istifade edildiği gibi, doğrudan merkezi yönetim tarafından halktan geçici olarak ücretli savaşçı da toplanmaktaydı. Miri leventlerin istihdamı ilk defa XVI. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Miri leventler ihtiyaç anında hizmet vermeleri ve savaş sonunda terhis edilmeleri nedeniyle devlete mali açıdan kolaylık sağlamıştır.¹⁷⁶

Peki, Osmanlı Devleti askeri sisteminde ücreti verilerek asker istihdam etmeye neden ihtiyaç duyuluyordu? Diğer taraftan hayatını savaşarak kazandığı parayla idame etmeye razı olan bir asker tipi ve bunu oluşturan toplumsal sınıf nasıl ortaya çıkmıştı? Bu soruların cevapları Osmanlı Devleti’nin geçirdiği iktisadi ve sosyolojik değişimlerde gizlidir. Tımar sisteminin terk edilişi yaşanan iktisadi ve sosyolojik değişimin başlıca sebebidir diyebiliriz. Şöyle ki: Tımar sistemi ile barış zamanında tarım arazileri işletiliyor, savaş zamanında ise devletin dört bir yanından çokça asker arazilerinin karşılığını hizmet olarak ödemek için savaşa katılıyordu.¹⁷⁷ Tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte, klasik dönem Osmanlı ordusunun sayıca büyük bir bölümünü oluşturan Tımarlı Sipahi askeri azalmıştır. Bozulma, tımarlı arazilerini işleten toplum kesimini ise işsiz bırakmıştır. Duruma pragmatik yaklaşan Osmanlı Devleti ise hem işsiz kalan sınıfı istihdam etmek ve en önemlisi azalan asker kaynağını tatmin etmek adına

¹⁷⁵ Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Leventler**, TTK, Ankara, 2013, s. 6.

¹⁷⁶ Mehmet Yaşar Ertaş, **Sultanın Ordusu**, İstanbul, 2007, s.233.

¹⁷⁷ Erik Jan Zürcher eserinde askerlerin hizmet bedelini üç yolla karşıladığını belirtir. Bunlar: Toprak dağıtmak ya da toprağı işleme hakkı vermek, nakitle ödemek, başta yağmalama olmak üzere çeşitli haklar vermek şeklindedir. (Erik Jan Zürcher, “Askere Alımlarda ve Askeri İstihdamda Dünyadaki Değişiklikleri Anlamak”, **Askerlik İş**, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, 2017 s. 27)

ücretli savaşçı alımına başlamıştır. Bir kez daha görüyoruz ki devletin içtimai düzeninde yaşanan bir değişim doğrudan askeri düzeni etkilemiştir.¹⁷⁸

XVII. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan ücretli askerlik sistemi XIX. yüzyıla gelindiğinde devletin en çok tercih ettiği asker tiplerinden biri olmuştur. Gerek tımar askerinin azalmış olması gerek kalabalık Yeniçerileri gruplarının artık seferber edilemiyor olması ücretli savaşçı kullanımındaki artışı beraberinde getirdi. XVII. ve XIX. yüzyıllar arasında (değişkenlik göstermekle beraber) ortalama 50.000 yeniçeri esamesi olmasına rağmen, savaş zamanında seferber edilebilen Yeniçeri sayısı bundan çok daha azdı. Savaşın gerçekleştiği sınır kalelerindeki Yeniçerilerin savaşa iştiraki söz konusuysa da uzak coğrafyada yer alan Yeniçeriler seferber edilemiyordu.¹⁷⁹

Diğer bir yandan, değişen savaş düzeni ve teknolojisi ücretli savaşçı kullanımına etki etmiştir. Savaşlarda giderek daha hafif ateşli silahların kullanılıyor olması ve taktik açıdan kale kuşatmaları yerine açık sahra savaşlarına yönelim, ateşli silah kullanımında daha maharetli olan ücretli savaşçıları tercih edilir kılmıştır. Piyadenin esas kuvvet olduğu kesintisiz ateş gücü ile dörtgen formasyonda savaşan Avrupa orduları karşısında tımar süvarilerinin klasik dönem savaş sahralarındaki etkinliği kalmamıştır.¹⁸⁰ Ayrıca, ücretli savaşçı olarak celp edilme potansiyeli olan bir toplumsal kitlenin oluştuğunu görmekteyiz. Savaşlardan sonra terhis edilip eyaletlere dönen tımar arazilerinden yoksun bozulan sosyo-ekonomik düzen yüzünden eşkıyalığa yönelmiştir. Giderek daha da bozulan düzen var olan tarım ahalisinin gelirini azaltmaktaydı. Bu sebeptendir ki Osmanlı reayasında gelir kaynağı olarak görülmeye başlanan askerlik devletin ücretli savaşçı potansiyelini bir hayli artırmıştır.¹⁸¹ Birbirleriyle ilintili olan toplumsal ve askeri düzenin bu şekildeki değişimini Halil İnalcık, “Levent”

¹⁷⁸ Virginia Aksan Osmanlı’daki değişen düzeni anlatmak adına makalesinde şöyle demektedir: “İmparatorluğun uzun tarihinde ne yapacağı kestirilemeyen ve genellikle aman vermez savaşçı çeteleri veya yarı özerk birlikler için kullanılan deli, başıbozuk, sekban, sarıca, levent sözcükleri 1650 sonrasında Osmanlı “klasik” askerlik düzenin parçalanmasını özetlemektedir” (Virginia Aksan, **a.g.e** s. 322.)

¹⁷⁹ Gabor Agoston, “*Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya’da Askerî Dönüşüm*”, **Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç**, Timaş, İstanbul, 2012, s. 247.

¹⁸⁰ Fatih Yeşil, **İhtialler Çağında Osmanlı Ordusu**, İstanbul, 2016, s. 13.

¹⁸¹ Heinzelmann, **a.g.e.** s.26

tabirinden yola çıkarak “Levendizasyon” olarak adlandırmaktadır.¹⁸² Osmanlı ordusundaki paralı asker sayısı 1683 Viyana kuşatmasında 10.000, 1711 Prut savaşında 20.000, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nda ise 85.000’e kadar çıkmıştır.¹⁸³

Mevzu bahis savaş özelinde de ücretli savaşçı önemli bir yer tutmaktadır. Düzenli ordu mevcudunun az olduğu doğu cephesinde, Anadolu ve Kafkas coğrafyasında yaşayan ve savaşçılıklarına güvenilen topluluklardan istihdam edilen sözleşmeli ücretli savaşçılar, açık alan savaşlarında az sayıdaki Asâkir-i Mansure birliklerini destekleyen, nefir-i âmm askerinden çok daha nitelikli ve güvenilir olan kuvvetler olarak karşımıza çıkar.

1. 1828 Yılında İstihdam Edilen Ücretli Savaşçılar

Savaşın ilk senesinde ücretli savaşçı istihdamına çok fazla başvurulmadığını görmekteyiz. Ancak Salih Paşa’nın Şark Seraskerliği döneminde Kürt aşiretlerinden ve özellikle Lazistan’dan¹⁸⁴ istihdam edilen ücretli savaşçılarla, orduyu işe yaramayan nefir-i âmm askerinin çıkardığı sorunlardan kurtarmak amaçlanmıştır. Salih Paşa’nın önem verdiği ücretli savaşçı istihdamı beraberinde yüklü bir meblağın harcanması gerekliliğini getiriyordu. Bu parayı sağlamak için ise başvuru yöntemin sair bölgelerden gelecek kaza askerlerini bedele bağlamak olduğunu, ancak bunun da tek başına yeterli olmadığını göreceğiz. Şimdi doğu cephesindeki ücretli savaşçı istihdamını, bedel alım uygulamasını ve ücretli savaşçıların Şark Ordusu’nu mali yönden ne derece zora soktuğunu ayrıntısıyla inceleyeceğiz.

Galip Paşa sefer hazırlıklarında bulunduğu dönemde sıkça Rusların her an Gürcistan üzerinden saldırabileceğini belirtmiş ve çabuk bir şekilde ordu oluşturabilmek için genellikle eyalet kazalarından topladığı nefir-i âmm askerini

¹⁸² Halil İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700,” *Archivum Ottomanicum* 6, 1980, s. 290.

¹⁸³ Veysel Şimşek, **Recruitment**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 13.

¹⁸⁴ Uschakoff Lazlar hakkında şöyle demektedir: “Şark’ın tepe sakinler tarafından her şeyden çok sevilen sükunet ve zevk u safa Lazlara yabancısıdır, onlar tehlike peşinde koşar ve yarı vahşi ve sert hayat tarzlarıyla zaten hazırlanmış oldukları ölümden korkmazlar. Atışçılıktaki meşhur ustalıklarıyla Türklerin en iyi piyadeleri de onlardır”. (Uschakoff’dan aktaran; Yıldız, **a.g.e.**, s. 155.)

bir an evvel Erzurum, Kars ve Ahıska'ya paylaştırmıştır. Belli sebeplerden ötürü nefir-i âmm askerinin toplanamadığı bölgelerde ise bedel alımı yöntemine gitmiştir. Diyarbakır kazalarından alınacak askerlerden Tercil kazasına düşen miktar olan 200 asker veba salgını dolayısıyla toplanamadığından bu askerlerin sekiz aylık bedeli olarak 130 kese akçe alınmıştır.¹⁸⁵ Bunun haricinde Halep ve Şam'dan yüklü miktarda asker bedeli toplandığını görüyoruz. Galip Paşa tahriratında, bu vakitlerde bütün memleketten asker, silah, araba, zahire ve harp levazımı toplanmaktaysa da Şam ve Halep batı ve doğu hudutlarına uzak olduğundan ve buranın askerinin pek işe yaramayan Kürtlerden olduğundan, asker göndermeleri yerine “*masarifat-ı askerîye*” namıyla iki taksitle verilmek üzere 1000'er kese akçe bedel alınmasının uygun olacağını söylemiştir.¹⁸⁶

Galip Paşa döneminde çeşitli bölgelerden doğu cephesi için alınmış ücretli savaşçılar şu şekildedir¹⁸⁷:

Tablo-8: Galip Paşa'nın 1828 Yılında Topladığı Ücretli Savaşçılar

Sancak/Kaza/Nahiye	Âyan/Ağa	Sayı
Rize	Tuzcuzâde Abdülkadir Ağa	750
Livane	Livane Emini Ali Bey	1100
Görece	Belirtilmemiş	950
Canik ¹⁸⁸	“	500
TOPLAM 3300		

2. 1829 Yılında İstihdam Edilen Ücretli Savaşçılar

Bundan sonraki süreçte ise Salih Paşa'nın yeni stratejiler ve düzenlemelerle birlikte bir Lazistan bölgesinden önemli ölçüde ücretli savaşçı istihdam ettiğini göreceğiz. 1828 Kasım'ında Bâbîâli'de toplanan harp meclisi

¹⁸⁵ BOA, HAT, nr. 451/22361 A.

¹⁸⁶ BOA, HAT, nr. 1070/43798; BOA, HAT, nr. 1017/42538.

¹⁸⁷ BOA, HAT, nr. 1050/43274 L.

¹⁸⁸ BOA, HAT, nr. 1090/44291 M; Canik Muhassılı Vekili Osman Bey'e, Trabzon Valisi Hasan Paşa tarafından iade edilmiş mahiyeli piyade.

kötü durumda olan şark tarafının toparlanması için çözümler düşünmekteydi.¹⁸⁹ Meclisten çıkan karar Diyarbakır Valisi, Bozok Sancağı Mutasarrıfı ve Maden-i Hümayun Emmini Salih Paşa'dan yana oldu. II. Mahmut meclisten çıkan karar üzerine Salih Paşa'nın valiliği uygundur demiş ve ilk başta 1000 kese akçe gönderilmesini emretmiştir.¹⁹⁰ Unvanlarına Erzurum Valiliği ve Şark Canibi Seraskerliği'ni de ekleyen Salih Paşa adeta bir "olağanüstü hâl valisi" konumuna gelmişti. Bâbîâli'nin Salih Paşa'dan beklentisi ise ilk sefer yılında kaybedilmiş olan Kars ve Ardahan'ı kurtarması üzerineydi.

Salih Paşa askerî harekâtların başlayacağı yaz mevsimine kadar doğu cephesinde tekrar bir seferberliğe girişmişti. Salih Paşa'nın 22 Ekim 1828'de sadarete sunduğu ve II. Mahmut'un hatt-ı hümayununda: "*Şu asker hususunda müşarünileyhin göstermiş olduğu tedabir pek yolundadır*" dediği tahriratına¹⁹¹ göre seferberlik planları şu şekildeydi:

1) Ahıska vakasından sonra Şark Ordusu'nda olan askerin sayısı azaldığından Mehmet Paşa'nın yerine yeni Sivas Valisi atanana kadar Canik Muhassıl Vekili Osman Paşa, Sivas ve Canik taraflarından asker toplayıp acilen Erzurum tarafına göndermek üzere görevlendirilmiştir.

2) Erzurum, Amasya, Divriği, Çorum, Diyarbakır, Malatya, Adana, Gümüşhane ve Karahisarşarkî sancak ve eyaletlerinde tüm kaza ve yöre âyanlarının gerek mevcut maiyetleri ve gerek kazalardan çıkarabilecekleri miktar askerler Şark Ordusu'na memur buyrulmuşlardır. Ancak zikredilen kaza âyanlarının getireceği asker çoğunlukla nefir-i âmm askerinden ibaret olacağından toplanacak askerlerden işe yarar olanların seçilmesi diğerlerinin ise bedele bağlanması uygun görülmüştür.

¹⁸⁹ O dönem meclis-i vükelada konuşulanlar için bkz. Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s. 197.

¹⁹⁰ BOA, HAT, nr. 1042/43123.

¹⁹¹ BOA, HAT, nr. 1018/42561.

3) Bahsedilen bölgelerden toplanan askerlerin Erzurum'a sevk edilmesi boşuna zahire zayıatına sebep olacağından bu askerlerin bahar aylarına kadar mahallerinde kalması kararlaştırılmıştır.¹⁹²

4) Bedele bağlanan askerlerden gelecek para ile Of, Sürmene, Rize ve Gümüşhane taraflarından her birine 30'ar kuruş aylıktan üç aylığı peşin verilecek şekilde 6.000 piyade, 2.000 süvari olacak şekilde ücretli savaşçı alınması planlanmaktadır.

Bu plana göre bedel-i askerî alınacak yerler ve miktarları şöyledir¹⁹³:

Tablo-9: Bedel-i Askerî Alınacak Bölgeler

Eyalet/Sancak	Asker Sayısı	Bedeli (Kuruş)
Şam	2500	250.000
Halep	2000	500.000
Bağdat	1000	200.000
Maden-i Hümayun	1500	250.000
Diyarbakır	250	62.500
Milli Aşireti	200	50.000
Tercil	200	50.000
Sivas	250	60.000
Divriği	300	70.000
Tokat	250	60.000
Niksar	250	60.000
TOPLAM	8.700	1.612.500

Lazistan'dan toplanması planlanan askerler konusunda Trabzon Valisi Osman Paşa ile Salih Paşa arasında bir anlaşmazlık yaşanmaktadır. Şöyle ki;

¹⁹² Bu konu için ayrıca bkz. BOA, HAT, nr. 1082/44110 H.

¹⁹³ BOA, HAT, nr. 1082/44110 D.; Antep ve Maraş'a bağlanmış 300.000 kuruş bedel Celal Paşa 1000 süvari getireceğinden alınmayacaktır. Bozok'a bağlanmış 170.000 kuruş bedel buradan 3000 süvari ayrıca çıkarılacağından alınmayacaktır. Kayseri'ye bağlanmış 150.000 kuruş bedel buradan 1500 asker çıkarılacağından alınmayacaktır.

Osman Paşa savunmasından sorumlu olduğu Karadeniz sahil hattı¹⁹⁴ ve Çürüksu tarafına asker sağlayabilmek için yine Lazistan'daki ücretli savaşıların istihdamını düşünmüş ve tüm Lazistan askerinin Şark Ordusu'na gitmesinin yanlış olacağını belirtmiştir.¹⁹⁵ Batum ve Çürüksu bölgelerini savunmak için o tarafın yerli unsurlarından celp edilen asker yeterli olmamaktadır. Diğer yandan Kürt aşiretlerinden ve Halep, Şam, Bağdat gibi bölgelerinin nüfuslarından da savaşa çok katılım olmadığını düşünürsek Şark Ordusu'nun asker ihtiyacı tümüyle Anadolu Eyaletlerinden sağlanmak durumunda kalmış, bu durum ise Osman Paşa ile Salih Paşa ihtilafında görüldüğü gibi çıkarılacak olan askerın paylaşılammamasına sebebiyet vermiştir.

¹⁹⁴ Osman Paşa başka bir kaimesinde Rusların Sivastopol ve Hocabey'de mevcut çok sayıdaki gemilerini işaret ederek Karadeniz sahillerinin tehlikede olduğunu belirtir. (BOA, HAT, nr. 789/36780)

¹⁹⁵ BOA, HAT, nr. 1081/44048.

Tablo-10: Salih Paşa'nın 1829 Yılında Topladığı Ücretli Savaşçılar¹⁹⁶

Kaza	Âyan/Ağa/Bey	Sayı
GİRESUN	Dizdarzâde Ahmed Bey ve Süleyman Bey Dizdarzâde Selim Bey	300 200
GÖRELE	Koğuzâde Ali Bey Dedeazâde Emin Ağa Hurşid Ağa Emin oğlu Yusuf Ağa Emin oğlu Mehmed Ağa	200 150 20 10 20
AKÇAABAT	Uzunzâde Ali Ağa Mustafa Ağa Hacıhasanzâde İbrahim Ağa Hacıhasanzâde Emin Ağa Bahadırzâde Memiş Ağa Hacıfettahzâde Memiş Ağa Hacıfettahzâde İsmail Ağa Yusuf Ağa Âyan Mustafa Ağa Hacısalihzâde Ali Ağa Hacıbehlülzâde Mustafa Ağa Hüseyin Ağa Sakazâde Ali Ağa ve Mehmed Ağa	150 80 25 20 50 30 20 30 100 80 40 30 20
TRABZON	Âyan Falcızâde Ömer Bey Falcızâde Mehmed Ağa Şatırzâde Abdülhamid Ağa Hacısalihzâde Ali Ağa Şatırzâde Ahmet Bey Gümrükçüoğlu Osman Ağa	150 30 200 300 50 50
SÜRMENE	Sekbanzâde Hacı Bey Hasanağazade Mehmed Ağa Hasancabi oğlu Ali Ağa Hasanağazâde Ömer Ağa	50 70 100 20

¹⁹⁶ A.DVNS.ASK.MHM, nr. 27, s. 286-288.

SÜRMENE	Eminağazâde Mehmed Ağa	120
	Kulluoğlu Mustafa Ağa	50
	Bekiroğlu Kubad Ağa	150
	İsmailçelebi oğlu Hasan Ağa	160
	Alioğlu Mahmud Ağa	140
	Çehrelizâde Hasan Ağa	150
	Tahirağazâde Mehmed Ağa	90
	Hüseyinağazâde Adnan Ağa	40
	Küçükalizâde Hurşid Ağa	20
	Bulakağazâde Hasan Ağa	90
	Hacı Yusuf Ağa	160
	Mustafağazâde Ahmed Ağa	20
	İsmailağazâde Hurşid Ağa	30
	Mustafağazâde Hasan Ağa	70
	Güneşreli Mustafa Ağa	110
	Hacializâde Yusuf Ağa	20
	Ömerağazâde Ahmed Ağa	15
	İsmail Ağa	30
GÜNYE	Mustafa Ağa	150
	Seyidoğulları	20
	Baltazâde Mehmed Ağa	30
	Hacışahinzâde Ali Bey	250
	Hacışahinzâde Osman Bey	100
	Ağakubatzâde Kubad Ağa	120
	Hüseyin Ağa	150
	Mehmet Ağa	50
	Cebeli Ahmetzâde Hasan Ağa	50
	Ahmet Ağa	50
	Sefer Bey	120
	Osman Ağa	30
	Baddal Ağa	30
	Batum Âyanı Dursun Bey	500
OF	Belirtilmemiş	300
RİZE	Tuzcuzâde Memiş Ağa maiyetinde	2000
HEMŞİN	Tuzcuzâde Abdullah Ağa maiyetinde	650
TOPLAM 8650		

Her ne kadar bedel-i askeri ile birlikte külliyetli miktarda para Şark Ordusu hazinesine geçmiş olsa da aylıklı askerler ve diğer bütün ordu masrafları düşünüldüğünde Şark Ordusu'nun ihtiyaç duyduğu miktar iyiden iyiye artmıştır. Bu durumu Şark Ordusu'nun paraya ihtiyacı olduğu yakınmalarıyla dolu Bâbîâli'ye defalarca gönderilmiş olan tahrirâtlardan görüyoruz. Salih Paşa ve Ordu Defterdarı Arif Efendi'nin¹⁹⁷ gönderdiği 10 Ocak 1829 tarihli müşterek kaimede ordu masraflarıyla ilgili durum şöyle açıklanıyordu¹⁹⁸: Ruslar ele geçirdikleri Ahıska, Kars, Beyazıt ve çevre kalelerde Erzurum'a saldırı için hazırlık yapmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında Erzurum'da bulunan mühimmat ve cephane az olduğundan ve askerin düşmana karşı koymaya yetmediğinden bir an evvel tedarik edilmelidir. Etraftan cephane ve zahire temini sağlanmaya çalışılsa da hazinedeki para tükendiğinden iş görülememektedir. Diyarbakır, Rakka, Maden-i Hümayun, Antep, Sivas ve sair yerlerden para sağlanması ihtimali vardır ancak üç ay içinde harcamalar 5000 kese raddelerine varacaktır. 2500 çadır, 1500 kıta zahire arabası 600-700 top beygirine ihtiyaç vardır. Bunun üzerine Lazistan askeri geldiğinde ise hepten paraya ihtiyaç duyulacaktır. Bu maruzatlar üzerine Padişah'ın hattından çıkan karar darphane-i âmireden 3.000 kese akçe bastırılarak taksitle gönderilmesi şeklinde olduysa da Şark Ordusu ricâline: *"Gözünü açıp vaktiyle davranmaya baksınlar, galiba şimdiye kadar memurlar hakkında şiddet üzere muamele olunmadığından hakkıyla maslahata sarılmayıp yalnız lakırdıyla vakit geçiriyorlar."* diyen II. Mahmut her istenildiğinde para gönderilmeyeceğini anlatıyordu.

Ancak Şark Ordusu'nun para ihtiyacı devam etmiştir.¹⁹⁹ Yeni Şark Ordusu Defterdarı Mustafa Nazif Efendi, 1828 Nisan'ında sadarete gönderdiği yazısında, Şark Ordusu'nun idaresi için çok para gerektiğini belirterek askerlerin üç aydan bu yana verilen aylıklarının haricinde yeni tertip edilecek askerlerin maaşları ve harp için gerekli olan mühimmat, zahire ve bunların dahi nakilleri için gerekli

¹⁹⁷ Salih Paşa, Arif Efendi'nin ordunun ihtiyaç duyduğu zahireyi ve levazımı sağlayamamakta olduğundan ve liyakatsizliğinden şikâyet ederek yerine başkasının görevlendirilmesini istemiş, bunun üzerine Nazif Efendi Şark Ordusu Defterdarlığı'na getirilmiştir. (BOA, HAT, nr. 1082/44110 G,Ğ)

¹⁹⁸ BOA, HAT, nr. 1029/42833.

¹⁹⁹ Salih Paşa döneminde ordu hazinesi ile ilgili yazışmalar için bkz. BOA, HAT, nr. 1061/43593, BOA, HAT, 564/27641; Salih Paşa, Hakkı Paşa ve Nazif Efendi'nin müşterek gönderdikleri bu tahriratta (1828 Mayıs) ordudaki aylıklı süvari ve piyade sayısının 20.000'e ulaştığı söylenmektedir.

olan yük hayvanı ve arabalar ile birlikte ihtiyaç duyulan paraya dikkat çekmiştir. Eldeki paralı askerlerin maaşları verilmez ise bu askerlerin durmayacağı ve nefir-i âmm askerinden bir farkı kalmayacağını aktarır.

Tablo-11: 1828 Nisan Ayında Ordunun Mâli Durumunu Gösteren
Cetvel²⁰⁰

Son 5 Ay İçinde Harcanan	
Delil ve Hayta ve Asâkir-i Sairenin üç Aylık Maaşları İçin	500.000
Yük Hayvanı ve Arabalar İçin	100.000
Humbara Topu Çeken Beygirler İçin	75.000
Mühimmat Nakli İçin Beygir	150.000
Çadırlar İçin	150.000
TOPLAM 975.000 Kuruş	
Bundan Sonra Her Ay Gereken Tahmini Miktar	
Toplanacak Askerlerle Beraber Her Ay Maaş İçin	650.000
Mühimmat ve Zahire Nakli İçin	90.000
Her Ay Satın Alınacak Zahire İçin	400.000
Umur-u Cihadiye'ye Dair Diğer Masraflar	150.000
TOPLAM 1.290.000 Kuruş	

Sonuç olarak, düzenli ordunun bulunmadığı bir dönemde bu işlevi yerine getirebilecek, ordunun kalifiye asker açığını kapatmak üzere uygulamaya konan ücretli askerlik, elde olan az vakitte pragmatik bir çözüm olarak görünmektedir. Özellikle nefir-i âmm askeri yerine bedel alınarak ücretli savaşçılar için kaynak yaratılmış olması şark ordusunun zor anlarında belki de üretilebilecek en iyi çözümdü. Ancak bedel-i askerî vergileriyle kaynak yaratılmış olsa dahi ordunun zahire, mühimmat ve daha nice ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda devam ettirilmesi zor bir sistem olduğu ortaya çıkar.

²⁰⁰ BOA, HAT, nr. 1061/43593 A.

C. Kabile Savaşçıları

Klasik dönemden bu yana Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında yaptığı savaşlarda, asli ordunun yanında bir nevi yardımcı kuvvet olarak yararlandığı aşiret/kabile kuvvetleri 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alışlagelmiş kullanımıyla yine karşımıza çıkmaktadır. Aşiret askerleri taksonomisi altında daha çok otonom Kürt gruplarını kastediyor olsak da Kafkasya'da yer alan halkları da aynı gruba dâhil edebiliriz. Kürt aşiretleri ve Kafkasya'da yer alan halklar - ücretli savaşçı ve nefir-i âmm uygulamasının aksine, devletin memurlarıyla doğrudan köy ve kasabalara gidip asker topladığı pratik yerine - daha çok otonom grupların liderleriyle anlaşarak orduya fayda sağladığı bir yöntemle Osmanlı askeri sistemine dâhil olmuştur. Osmanlı yönetiminin bu yolu tercih etmesinin sebebi şüphesiz ki aşiretlerin devletten çok kendi liderlerine duyduğu bağlılık hissidir. Yavuz Sultan Selim dönemden beri Osmanlı Devleti'nin Kürt gruplarıyla olan hukuku, onların otonom yapısını kabul eden bir şekilde tezahür etmiştir. Devletin Kürt aşiretlerinden en önemli beklentisi ise sadık olmaları, savaşlarda askeri - maddi destekte bulunmaları²⁰¹ ve doğu sınır boylarını korumalarıdır.²⁰² Son madde bizce oldukça önemlidir. Şöyle ki; doğu sınırlarının savunması Kürt aşiret güçlerine emanet edilmesi Osmanlı'yı doğu sınırlarında hazır bir ordu bulundurma külfetinden kurtarmıştır.²⁰³ Bu uygulamanın doğu sınırındaki olası İran tehdidi için yeterli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Rusya'nın 1827 İran seferi ile Tebriz'i alıp Osmanlı'yı doğu sınırından tehdit ettiği bir vakitte ve halde aşiret kuvvetleri sadece yardımcı askeri birlikler statüsünde sayılabilir ve bu da düzenli Rus ordusuna karşı yetersizdir.

Benzer idare anlayışı Kafkas halkları için de geçerlidir. Osmanlı'nın Kafkasya'ya olan ilgisi Rusların yayılmasıyla paralel olarak artmıştır. XVIII. yüzyılda Rusların kuzeyden Kafkasya coğrafyasına doğru Hazar Denizi'ni kontrol

²⁰¹ Kürt aşiretlerine ihale edilen askerî görevlerin ayrıntısı için bkz. Faruk Söylemez, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi – Rişvan Aşireti Örneği** -, İstanbul, 2007.

²⁰² Yavuz Sultan Selim döneminde verilen "yurtluk ve ocaklık" fermanlarıyla bölgede imtiyaza kavuşan Kürt aşiretleri bu yapısını Tanzimat Dönemi'ne kadar korumuştur. (Bayram Kodaman, "**Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 1, 1986, s. 10.

²⁰³ a.e. s. 19.

altına alma amacıyla yayılmacı bir politika izliyor oluşu Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiştir. Bu coğrafyada yer alan Gürcü, Abhaz, Çerkez halklarının liderlerine ve Dağıstan Hanları'na unvanlar verilmiş, hediyeler gönderilmiştir.²⁰⁴ Bölgede yer alan Faş, Anapa ve Sohum Kale gibi mevkiiler tahkim edilmiş, sınır boyları güvenlik altına alınmıştır.²⁰⁵ Keza ileride göreceğimiz üzere mevzu bahis savaşta Kafkas halklarından toplanılan askerler çoğunlukla bu kalelerin savunmasında kullanılmıştır.

1. Kürt Aşiretler

İran üzerine yapılan seferlerde doğu Anadolu'da yer alan Kürt aşiretlerinin süvari birlikleri ve bölgesel lojistik destekleriyle sefere fayda sağladığını bilmekteyiz. Bu savaş özelinde de eskiden olduğu gibi Kürt aşiretlerinden insan kaynağı olarak fayda sağlandığını göreceğiz ancak aşiretlerin yaşadığı coğrafyanın savaşta istila ediliyor oluşu geçmişteki örneklerle arasındaki en belirgin farkı oluşturmaktadır. Bu durum gerek Kürt aşiretleri ve gerek Kafkas kabileleri adına savaşta siyasi konumlarını belirlemelerinde etkili olmuştur. Diğer yandan Ruslar Kürt kabilelerinin bazılarını kendi yanlarına çekmek istemiştir. Osmanlı'nın orduda Kürt nüfusundan faydalanma çabaları bazı Kürt aşiretlerinin isyanı ve Rusya ile olan ilişkileriyle gölgelenmiştir. Hangi aşiretlerin hangi tarafı desteklediği veya tarafsız kaldığını kestirmenin zor olduğu değişken ilişki üçgenlerinde kalan Osmanlı yönetimi, Kürt aşiretlerinden faydalanmak adına ikna yoluyla ve gerektiğinde silaha başvurarak bölgede birliği sağlamaya çalışmıştır.

Kürtlerin sosyolojik yapısı, yaşam tarzları ve bölge coğrafyaları bu gruplardan asker çıkarma meselesini ve asker tiplerini etkilemiştir. Ulaşılması çok güç dağlık bir coğrafyayı mesken tutan Kürtler dışarıya ve birbirleri arasında izole bir toplum yapısına sahipti. Çok az bir kısmının tarımla uğraştığı gruplar genellikle hayvanları ile birlikte göçebe halde yaşarlardı.²⁰⁶ Coğrafyanın zorluğu ve kıtlığından olsa gerek Kürtler savaşlarda dayanıklı ve yağmaya düşkün olarak

²⁰⁴ Zübeyde Güneş Yağcı, **a.g.e.**, s.18.

²⁰⁵ **a.e.** s.19

²⁰⁶ Uşakov, **a.g.e.**, cilt 1. s. 121.

bilinirdi.²⁰⁷ Coğrafyanın bir diğer etkisi onların hayatta kalabilmek için aşiretlerine olan bağlılığını artırmasıdır. Arapların çöl kültüründeki “kabile asabiyetine” benzer şekilde Kürtler her şeyden önce -devlet de dahil- aşiretlerini düşünür aşiretine bağlı kalır buna göre hareket ederdi.²⁰⁸

Kürtlerin izole ve başına buyruk oluşunu bilen Osmanlı yönetimi, yukarıda bahsettiğimiz gibi kendi düzenlerine karışmadan dışarıdan kontrol ettiği bir yönetim prensibi benimsemişti.²⁰⁹ XIX. yüzyıla gelindiğinde Doğu Anadolu ve Kürt aşiretlerinin yönetimi klasik bu yönetim anlayışı ile devam etmekteydi. Tarihsel sürece baktığımızda bu bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin Osmanlı-İran mücadelesinde dönemin konjonktürüne göre taraf aldığını ve Osmanlı merkezi otoritesinin zayıfladığı dönemlerde başına buyruk hareket etme eğiliminde bulunduklarını görmekteyiz.²¹⁰ Burada belirtmemiz gerekir ki, uç bölgelerde yaşayan topluluklar komşu devletlerin tehdidi altında kaldığı dönemlerde kendi akıbetlerini düşünerek oluşan ihtilaflarda tarafsız kalması veya taraf değiştirmesi doğal karşılanmalıdır. Burada da durum böyledir ve bazı Kürt grupları konjonktüre Osmanlı veya Rus tarafında yer almış, aşiretlerin devletle olan ilişkisi birbirlerinden farklı olmuştur. Yüzyılın başında Rusların İran ve Osmanlı Kürtlerine karşı başlayan ilgisi ve Osmanlı’nın içtimai, askeri ve ekonomik yönden yaşadığı çalkantılı süreçlerin etkisi ile yine bazı Kürt aşiretleri ile Babîî’nin ihtilaflar yaşadığını görmekteyiz.

Osmanlı’nın Kürt grupları üzerindeki etkisi 1804-1813 ve 1806-1812 İran savaşlarının ardından zayıflamaya başlamıştı. Mezkûr savaşların ardından başına buyruk davranmaya başlayan bazı Kürt aşiretleri, Erzurum paşalığı tarafından askeri yolla çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır.²¹¹ Erzurum seraskeri, kendi başına buyruk Kürt reislerini silah zoruyla ve cezalarla itaat altına almak zorunda kaldı. Kars paşasının kardeşi ve Kars Kürtleri arasında etkin bir şahsiyet olan Kara Bek

²⁰⁷ Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, İstanbul, 1992, s. 47.

²⁰⁸ Gökalp, **a.e.**, s. 31.

²⁰⁹ Hasan Yıldız, **Aşiretten Ulusallığı Doğru Kürtler**, İstanbul, 1991, s. 37.

²¹⁰ Kodaman, **a.g.e.** s. 12.

²¹¹ Pyotr Ivanoviç Averyanov, **XIX. yy.’da Osmanlı – İran – Rus Savaşlarında Kürtler**, çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta yay., 2010, s.53.

ihtilaf yaratan Kürt reislerinden biriydi.²¹² Erzurum seraskeri 1815’de ise Beyazıt paşasını cezalandırmak için büyük bir ordu ile Beyazıt’a yürümüştü. Bunun üzerine Beyazıt paşası Erivan ve Nahçıvan hanlıkları ile Hoy taşrasında yaşayan göçer Kürt halkını toplayıp 12 bin kişilik bir süvari ordusu kurdu ve Erzurum Seraskerinin karşısına çıkardı. Bunun üzerine Erzurum seraskeri geri çekilmiş ve Erzurum’a dönmek zorunda kalmıştır.²¹³

Osmanlı Devleti’nin Kürt aşiretleri ile olan heterojen ilişkisi bu şekildeyken, 1827’de İran ile imzaladığı Türkmençay Anlaşması ile Rusya bugünkü Ermenistan ve Tebriz civarında kontrol sağlamıştı.²¹⁴ Osmanlı sınırlarını doğudan da tehdit etmeye başlayan Rusların bölgede yayılmak ve kalıcı olmak üzere uyguladığı politikalardan ilki Kürt ve Ermeni gruplarını kendi yanına çekmek şeklinde olmuştur. Ermeni tebaasının Ortodoks Hristiyan inancına sahip oluşu Ruslara bu amaçta kolaylık sağlamıştır. Dindaşlık Kürtler için geçerli olmasa da az önce bahsettiğimiz bazı huzursuz Kürt grupları Rusların çağrılarına cevap vermiştir.²¹⁵ Bir kısım ise ikili oynamayı tercih etmiş, savaşın gidişatına göre iki taraftan birinde yer almış veyahut tarafsız kalmıştır. İran-Osmanlı sınır bölgelerinde Kürt aşiret reisleri ve sancakbeyleri iki devlet arasında dengeli politikalar izleyerek hâkimiyetlerini pekiştirmek istemiştir. İki devletten de imtiyazlar ve hediyeler alan Kürt reisleri uzun zamandan beri zenginliklerini artırmakta ve güçlerini artırmaktaydılar.²¹⁶

Osmanlı Kürt reisleri arasında Rusya ve İran ile irtibatta olanlar arasında en göze çarpan isim, bölge Kürtleri arasında çokça namı olup Beyazıt Sancakbeyi görevinde olan Behlül Paşa’dır. Henüz Ruslar Tebriz ve Erivan civarında Osmanlı üzerine yapacağı sefere hazırlanmakta iken (1828 Şubat) Behlül Paşa Rus Generali Paskeviç’e Ermeni piskoposu aracılığı ile ulaşmaya çalışmıştır. Paskeviç, ordusunun henüz bu sefere hazır olmadığını düşündüğünden Behlül Paşa’nın yardım önerisini cevapsız bırakmıştır. Beyazıt Paşası aynı şekilde General

²¹² Averyanov A.e., s. 54.

²¹³ Fatih Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s. 134.

²¹⁴ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi – Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, TTK, Ankara, 1987, s.323.

²¹⁵ Halfin, **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler**, İstanbul, 1992, s. 39.

²¹⁶ Uşakov cilt 1. s. 127.

Pankratyev ve Knez Çavçavadze ile de irtibatta bulunmuştur ancak bir sonuç alamamıştır. 1828 Nisan'ına gelindiğinde Ruslar asıl saldırı kolunu göndereceği Kars sınırından önce Erivan tarafından daha küçük bir saldırı kolunu Osmanlı sınırlarına sürmüştür. Rus generallerinden cevap alamayan Behlül Paşa Rusların küçük birliklerini gördükten sonra karar değiştirerek Osmanlı tarafında yer almıştır.²¹⁷ Averyanov eserinde Paskeviç'in Beyazıt paşasından gelen teklifi dikkate almamasını yukarıdaki gibi açıklasa da akılda bazı soru işaretleri kalmaktadır. Şöyle ki yine aynı eserde yer alan bilgiye göre Ruslar Muş civarında sakin Kürtlerden ücreti karşılığında on bin kişilik bir Kürt süvari gurubu oluşturmak istemiştir.²¹⁸ Hali hazırda böyle bir planı olan Rus generalinin Behlül Paşa'nın teklifini reddetmesi bunun başka nedenlerden kaynaklandığını akla getirmektedir.

Osmanlı yönetimi ile Kürt tebaanın arasındaki değişkenlik gösteren ilişkiler ve Rusların bu yöndeki çabaları şüphesiz ki Şark ordusuna Kürt tebaadan asker toplama hususunu bir hayli güç duruma getirmiştir. Tekrar savaş öncesinde şark ordusu için yapılan hazırlıklar safhasına dönersek bu durum ile ilgili örnekler görebiliriz.

Örneğin, Diyarbakır valisi tarafından Maraş ve Halep beylerine gönderilen 1827 tarihli bir tahriratta Diyarbakır yöresindeki aşiretlerin bir müddetten beri devlete itaatsizlik içerisinde oldukları ve bundan önceki valilerin bu durumu çözemedikleri belirtilmiştir. Bu durumun çözüme ulaştırılması için valilerden emirlerindeki kullarından asker göndermeleri istenmiştir.²¹⁹ Seferberlik çalışmalarının hızlandığı dönemde dahi bölgedeki itaatsizlik sorunu çözülememiştir. Savaşın ikinci senesinde Şark Ordusu Seraskerliği görevini devralacak olan ancak 1828 senesinde henüz Madeni-i Hümayun Eminliği görevini yürüten Salih Paşa, savaş öncesinde şark ordusu için asker toplamak üzere emrinde bulunan Diyarbakır ve Rakka'dan faydalanmak istemiştir. Ordu defterdarından sadarete gönderilen bir kaimede Diyarbakır ve Rakka'ya aşiret

²¹⁷ Averyanov **a.g.e.** s. 56

²¹⁸ Averyanov **a.g.e.** s. 274.

²¹⁹ BOA, HAT nr. 291/17402 N.

emirleriyle konuşulması ve asker toplaması için memurlar gönderildiği belirtilmiştir. Ancak itaatsizlik eden emirler memurları geri çevirmiştir.²²⁰ Benzer şekilde Bedirhan Aşireti'nden asker talep edilmesinin ardından itiraz edilmiş, bunun üzerine Salih Paşa bir grup kolluk kuvvetiyle birlikte Hacı İbrahim Ağa'yı Siverek'e göndermiş, hatta küçük bir muharebe cereyan etmiş ve asker celbine muvaffak olunamamıştır.²²¹

Bir diğer belgede ise Diyarbakır'da bölgeyi saran bir veba salgını olduğundan söz edilmektedir. Ateşli veba günden güne yayılmakta ve engellenememekte olduğundan ahali dağlara kaçmıştır. Aşiretlerden asker tertip edilse bile çoğu bir hafta sonra şehit olmuştur. Diyarbakır'da Tercil aşireti reisi Recep Bey asker göndermek yerine, toplanacak asker sayısına göre bedelini vermeyi teklif etmiştir.²²²

Suriye'nin kuzeydoğusunda yer alan ve Halep Dağı olarak da bilinen, belgelerde ise Kürt Dağı olarak geçen bölgede yaşayan Kürtlerden asker toplamak üzere memurlarını gönderen Halep valisi, asker vermeye yanaşmayan Kürt Dağı "ser-çeşmesi" Mehmet Ağa'yı azletmiştir. Bunun üzerine bölge ahali tarafından çıkan ufak çaplı bir isyan bastırılmış ancak neticede bu bölgeden asker çıkartılamamıştır.²²³

Buraya kadar aktardıklarımızla Osmanlı yönetiminin Kürt aşiretlerinden asker celp etme konusunda karamsar bir manzara ortaya çıksa da bittabi savaşta Osmanlı tarafında savaşan Kürt aşiretleri yer almış, çeşitli bölgelerden birçok Kürt süvarisi celp edilmiştir. Belirtmemiz gerekir ki Kürt aşiretlerinden ve Kafkas halklarından celp edilen askerlerin bölgeleri ve sayıları hakkında bilgi veren asker cetvellerine arşiv belgelerinde daha az rastlanmaktadır. Ancak arşiv belgelerinde aktarıldığı kadarı ve bazı Rus kaynaklarında yer alan bilgiler ışığında somut bazı verileri aktarmaya çalışacağız.

²²⁰ BOA, HAT nr. 1069 43763 L.

²²¹ BOA, HAT nr. 443 22229 A

²²² BOA, HAT nr. 443 22229. Başka bir belgede veba yüzünden bir günde vefat edenlerin sayısının 200'e kadar vardığı belirtilmiştir. (BOA, HAT nr. 451/22361)

²²³ BOA, HAT nr. 298 17677.

Savaşın öncesinde Galip Paşa tarafından yürütülen seferberlik çalışmalarına baktığımızda Kürt aşiretlerinden alınan askerler ile ilgili bilgiler karşımıza çıkıyor. Sivas Valisi Mehmet Paşa ve Maden-i Hümayun Emmini Salih Paşa'dan gelecek olan asker sayılarını sunduğu kaimesinde Galip Paşa, Maraş ve Antep'ten gelecek olan iki bin süvarilik bir aşiret kuvvetinden bahseder. Kışın bitimine kadar bölgelerinde kalacak olan aşiret kuvvetleri sonrasında Beyazıt'a hareket edecektir.²²⁴ Salih Paşa ise Diyarbakır civarında bulunan Milli Aşireti'nden asker celp etmek üzere memurlarını göndermiştir.²²⁵

1828 Nisan ayında Kars muhafızı Mehmet Emin Paşa Rusların Ahıska sınırına yaklaşması ile birlikte bölgedeki biat etmeyen Kürt ve Ermeni nüfusunu Erzurum Soğanlı Dağ taraflarına naklettiğini belirtir. Kendi emrinde savaşmayı kabul eden Kürt aşiretleri arasından ise 2000 süvari askerinin çıkartılacağını söyler.²²⁶

Kars'ın kaybedilişinin ardından Galip Paşa'nın sadarete yazdığı 1828 Temmuz tarihli kaimede Keskanlı, Bozcalı ve Cemadinli aşiretlerine bağlı askerlerin Soğanlı Dağı'na kaçtıkları ve eşkıyalığa başladığı belirtilmektedir. Hala sadık olan Zılanlı ve Hiranlı aşiret askerleri ise Zivin mevkiinde yer alan Sivas Valisi Mehmet Paşa maiyetine verilmiş olup, paşanın emri ile Kars civarında bulunan Rus birliklerine yol üzerinde vur kaç harekâtı yapmak üzere gönderilmiştir.²²⁷

Salih Paşa'nın şark ordusu seraskerliğine gelişinin ardından Kürt aşiretleri ile tekrar görüşüldüğünü görüyoruz. Tatvan hâkimi Han Mahmut, biraderi Han Abdal, Hakkâri beyi Nurullah Bey ve Nakşibendi şeyhi Şeyh Abdulrezzak yardımıyla toplanacak Kürt süvarileri Van'a gönderilecektir.²²⁸ Kars muhafızı Mustafa Paşa emrinde 700 aşiret süvarisi verilmiştir. Muş mutasarrıfı Emin Paşa

²²⁴ BOA, HAT nr. 1017/45538.

²²⁵ BOA, HAT nr. 443 22229 A.

²²⁶ BOA, HAT nr. 783/3613.

²²⁷ BOA, HAT nr. 1071/43848.

²²⁸ Van tarafına gönderilecek bu askerler için Van muhafızı İshak Paşa, silah tedarik etmekte olduğunu ve Haydarlı Aşireti'nden gelen askerlerinin Rus kuvvetlerini arkadan vurmak üzere gönderildiğini belirtmiştir. (BOA, HAT nr. 1082/44107 Ç).

göçebe Kürt aşiretleri ile görüşmesi için kardeşini göndermiştir.²²⁹ Van tarafında ise Timur Paşa'nın o bölgeden toplayacağı süvari askeri ile Beyazıt'a gideceği haberi gelmiştir. Salih Paşa kaimesinin sonunda Kürt emirlerinin istihdamının öteden beri zor olduğunu belirtmiş, bu savaşta ise gaza yapmak adına meyilleri bulunan beylerden asker celbine muvaffak olunacağından ümitvar olduğunu söylemiştir.²³⁰

Rusların Erzurum'u ele geçirip Gümüşhane ve Bayburt üzerine doğru ilerledikleri dönemde cihat çağrılarının arttığından daha önce bahsetmiştik. Bu dönemde yapılan cihat çağrılarının Kürt aşiretleri üzerinde etkisi olduğunu görüyoruz. El-hac Hasan Paşa'nın²³¹1829 Ekim tarihli kaimesinde yapılan cihat çağrılarına²³² Kürtlerin de cevap verdiğini, Siranlı, Çarıklı ve Şeyh Hüseyinoğulları aşiretlerinden gelen askerlerin (sayı belirtilmemiş) Bayburt'ta işgalci olan Ruslara karşı yapılacak harekâta katılacaklarını belirtmiştir.²³³ Cihat çağrılarına cevap veren aşiretlerin yanı sıra Sivas ve Trabzon valilerinin teklif ettiği teşvikler ve hediyelere karşılık olarak Bayburt savunmasına katılmayı kabul eden aşiretler de olmuştur. Hasanlı, Ciranlı, Balabanlı, Fistanlı aşiret reislerine ve sair Kürt ağaları savaşmaya bu şekilde ikna edilmiştir.²³⁴ Bunun yanı sıra bazı Kürt aşiretlerinden ücretli savaşçı alındığını da görüyoruz. Seydanlı Aşireti ağası Kocaoğlu Seyit Han ve Şeyh Hasanlı Aşireti ağası Deyyab Ağa'nın Sivas valisi El-Hac Hasan Paşa'ya gönderdiği mektuplarda aylığı 50 kuruştan mahiyet istedikleri harbe ancak bu şartlar altında katılacakları yer almaktadır.²³⁵

²²⁹ Savaşın başlarında Emin Paşa ve emrindeki Kürt süvarilerinin Rus birliklerine karşı başarılı çevirme ve talan harekâtları gerçekleştirmiştir. Ancak savaşın ikinci senesine girildiğinde Kars ve Van paşalarının esir edilip Tiflis'te tutulduğunu gören Emin Paşa General Paskeviç ile pazarlık etmeye başlamıştır. Para ve rütbe sözü alan Emin Paşa Rus tarafına geçmeyi kabul etmiştir. Paskeviç'in planına göre Ruslar Zivin muharebesinin ardından Erzurum'a ilerlediği sırada Emin Paşa'nın emrindeki Kürt birlikleri beklenmedik şekilde arkadan saldıracaktır. (Averyanov, **a.g.e.**, s. 66-67.)

²³⁰ BOA, HAT nr. 714/34078. Salih Paşa'nın bir başka kaimesinde Van tarafına elli bin kuruş gönderdiğini, Hakkâri ve Şirvan taraflarından bedelli olarak asker toplanılmasını emrettiğini söylemektedir. (BOA, HAT nr. 1082/44107).

²³¹ Erzurum'un kaybının El-hac Hasan Paşa Sivas valiliğine getirilmiştir.

²³² Trabzon Valisi Osman Paşa, Kars, Van ve Muş mutasarrıflarına ve birçok Kürt aşireti reisine gönderdiği mektuplarda, düşmana karşı tek vücut olmalarını tembihlemiş ve ikna etmek için teşviklerde bulunmuştur. (BOA, HAT nr. 1045/43188 A).

²³³ BOA, HAT nr. 1033/42894 G.

²³⁴ BOA, HAT nr. 1033/42894 H.

²³⁵ BOA, HAT nr. 1033/42894 R, BOA, HAT nr. 1033/42894 N.

Kürt aşiret kuvvetlerinin savaştaki rolü ve harekâtlardaki kullanımı diğer asker tiplerinden farklıydı. Çoğunluğunun süvari olduğunu bildiğimiz bu kuvvetler genellikle cephe arkasına yapılan saldırılarda kullanılıyor, mühimmat ve yiyecek depolarının olduğu bölgelere yağma (çapul) için gönderilerek ordunun gayrinizamî harp harekâtlarında önemli rol oynuyorlardı.

Kürtlerin savaştaki yararlarına dair Ahmet Muhtar Paşa şöyle diyordu:

“Hudut boyunca Karadeniz’den Ararat Dağı zirvesine kadar imtidat eden beşyüz kilometre tûlünde bulunan Türkiye memaliki dâhilinde Lazlar ve Kürtler meskûn bulunuyordu. Bunlar gayet cengâver bulunduklarından Rusların cüzi gafletini görür görmez Rus kasabalarına akınlar icra ederlerdi. Hususıyla o vakit Türkiye hudur kalelerinden bulunan Ahıska sekine-i İslamiyesi gayet cesur bulunup Rus memleketine pek şiddetli tecavüzler icrasıyla o havalide bulunan kasabalara büyük dehşet ve hasar iras ediyorlardı...²³⁶ ...Mahaza Paskeviç kendi ordusunun Türkiye Devleti kuvvetine nispetle zayıf bulunduğunu gösteriyordu. Bu azlıkla beraber Paskeviç hercebadâbad tecavüze karar verdi. İlkbahar ibitidasında Kars cihetinden Erzurum üzerine hareket eylemek generalin cümle-i tasminatından idi. Kendisinin Erzurum’a hareketi esnasında gayet külliyetli miktarda Kürt süvari askeri de Sivas üzerine hücum eylemeyi deruhte eylemiş idi.²³⁷”

Rus yazar Averyanov’un aktardıkları, yukarıda yer verdiğimiz alıntıyı destekler niteliktedir. Rusların Erivan’da harekât için hazırlandığı sırada zayıf olduklarını öğrenen Galip Paşa Kürt süvari gruplarına Erivan’a ve Hoy eyaletine devamlı akınlar düzenlemelerini söylemiştir. Kars civarında toplanan Kürt süvarileri 1828 Temmuz ayının sonlarına kadar etkili taarruzlar ve talan harekâtları gerçekleştirmişlerdir. Örneğin 400 kadar Kürt süvarisi Ağrı yakınlarındaki Ahur köyünü yağmamıştır. Gaffar Han komutasındaki iki bin kişilik bir Kürt grubu 800 kişilik bir Türk süvari grubuyla birleşerek Don Kazak

²³⁶ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt I, s.264.

²³⁷ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt II, s. 75.

alaylarının karargâhlarına baskınlar yapmışlardır.²³⁸

Görüleceği üzere savaşta iki cephede mukavemet göstermek zorunda olan Osmanlı Devleti doğu cephesindeki ordusunu oluştururken Kürt aşiretlerinin potansiyel insan kaynağından kısıtlı ölçüde yararlanabilmiştir. Aşiretlerin savaşın gidişatına göre konum alması bunda en büyük etkidir. Asker tipi olarak Kürt süvarileri, Rus ilerleyişi esnasında yürütülen yıpratma taktiğinde etkili olmuş ancak kale savunması ve meydan muharebeleri gibi harekâtın katî sonucunu belirleyen mücadelelerde etkisiz kalmışlardır. Savaşın ilerleyen dönemlerinde Rus tarafına geçen Kürt aşiretlerinin bulunması cephe arkasında tehlike yaratmış Osmanlı'nın şark cephesindeki hâkimiyetini sarsmıştır. Eşkîyalık faaliyetlerinde de bulunan aşiretler bir bütün halinde seferber olması gereken halkı bezdirmiş ve korkutmuştur.

Nefir-i âmm ve ücretli savaşçı vasfında toplanan askerleri açıklarken, araştırmada kullandığımız belgelerde yer alan muntazam asker cetvelleri, toplanan asker sayılarını açıklamak adına bize kolaylık sağlamıştır. Ancak Kürt aşiretlerinden toplanan askerler adına yapılmış asker cetvellerine belgelerde rastlamadık. Yine de hangi bölgelerden ne kadar Kürt süvari toplandığını gösterebilmek adına taradığımız belgelerde yer alan bölgeleri ve sayıları bir tablo halinde sunmayı uygun görüyoruz.

Tablo-12: Kürt Aşiretlerinden Toplanan Asker Sayısı ve Bölgeleri

Bölge	Sayı (Süvari)
Kars	1000
Maraş	500
Antep	500
Muş	300
Mardin	500
	TOPLAM: 2800

²³⁸ Averyanov, a.g.e., s.56-57.

2. Kafkas Kabileleri

Kafkas coğrafyasında bulunan halklar ile Osmanlı Devleti'nin ilişkisi Kürtler ile olduğu kadar geçmişe gitmiyordu. Kürtler özelinde yarı özerk olarak niteleyebileceğimiz sistemleşmiş bir yönetim şekli olmasa da Osmanlı'nın bu uzak coğrafyadaki halkları idare etmek adına benzer yöntemlere başvurduğunu görüyoruz. Kafkasya hâkimiyeti için Ruslarla mücadeleye girildiğinde Osmanlı'nın elindeki en güçlü söylem ve teklif buradaki Müslüman topluluklara sunduğu hamilik anlayışıydı.²³⁹ Kafkas halklarını devletin yanına çekmek için yukarıdaki söylem kullanılsa da bölgedeki dini ve etnik farklılığın bir hayli fazla olması (özellikle etnik farklılığın) Osmanlı'nın bölge üzerindeki söylem ve politikasını uygulamakta yetersiz kalıyordu. Bu durum ise doğrudan Kafkas coğrafyasından asker çıkartma gayesini etkiliyordu. Burada artık Osmanlı'nın Kafkasya'daki halklarının çeşitliğini, kültürlerini ve yaşayış şekillerini ne kadar bildiği devreye girmektedir. Tarihte “Milletler kapısı” ve “diller dağı” olarak nitelendirilerek²⁴⁰ etnik çeşitliğinin bir hayli fazla oluşuna²⁴¹ vurgu yapılmış Kafkasya hakkında Osmanlı'nın ne kadar bilgili olduğunu görmek, buradan asker celp etme konusunu anlamamız için bize yardımcı olacaktır.

Kırım Hanlığı'nın varlığı döneminde görüyoruz ki Osmanlı – Kafkasya ilişkisi hanlık üzerinden yürütülmekteydi.²⁴² XVI. yy. boyunca yürütülen ve bölgenin fethi amacıyla gerçekleştirilen askerî harekâtların da önderliğini üstlenen Kırım Hanları, devam eden süreçte ticari yolların güvenliği, Rus saldırılarına karşı savunma gibi görevleri üstlenmiştir.²⁴³ Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile doğrudan teması ise XVIII. yüzyılı bulmuştur. 1778 yılında Canikli Ali Paşa ve

²³⁹ Savaş öncesinde ve sırasında görüyoruz ki Osmanlı Devleti Kafkasya'da yer alan birçok Müslüman kabileden “din ve devlet adına” savaşmaları üzerine biatlar almıştır. Medazi, İyiga ve Çoza kabilelerinin Osmanlı'ya sadık kalacağına dair sundukları taahhüt senedi bu duruma bir örnek teşkil eder; BOA, HAT 1104 44588 D. Benzer taahhüt ve biat örnekleri için ayrıca bkz.; BOA, HAT 1104 44590 B, C, E, L, M, N, S, T, V.

²⁴⁰ Kadırcan Kaflı, *Şimalî Kafkasya*, İstanbul, 1942, s. 9.

²⁴¹ Grigorianz eserinde bu durumu şöyle açıklar: “Eski çağlardan bu yana ardı ardına gelen işgalci dalgaları yüzünden ovalardan kaçan değişik kökenlerden halklar Kafkasya'nın derin vadilerine ve dağ eteklerine sığınmışlardır.”; Alexandre Grigorianz, *a.g.e.*, s. 13.

²⁴² Kuzeydoğu Kafkasya'da yer alan Dağıstan bölgesini ayrı tutmamız gerekir. Görüyoruz ki XVI. yüzyıldan itibaren bu bölge hanlarının direkt olarak İstanbul ile ilişki içerisindeydi.; Cemal Gökçe, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul, 1979, s. 93.

²⁴³ Kadir Natho, *Çerkezler*, Ankara, 2009, s. 138.

Gazi Hasan Paşa Rus tehdidine karşı Çerkez topraklarına gelmiş ve buradaki halklar ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Kafkas halkları arasında çok fazla Müslüman olmadığı ancak bunlar Osmanlı tarafına çekilirse yerel boylardan sayısı 80.000'e yakın güçlü bir ordu kurulabileceği ve ancak bu suretle Kafkasya'nın Ruslara karşı bir duvar olarak kullanılabileceği yer almıştır.²⁴⁴ Bundan üç sene sonra Ferah Ali Paşa ise Sucuk Kale'ye yerleşmiş ve burada üç sene boyunca kalmıştır. Bu süre zarfında yukarıda bahsedilen hedef doğrultusunda bölgedeki dağınık halkları İslam çatısı altında toplamak üzere uğraş vermiştir. Ferah Ali Paşa'nın maiyetinde yer alan Kesbî Haşim Mehmet Efendi'nin yazmış olduğu hatırat hem birinci elden kaynak olması ve hem de XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı – Kafkasya ilişkisi hakkında oldukça faydalı bilgiler vermesi dolayısı ile önemli bir yere sahiptir. Hatıratta bahsedildiği üzere kuzey Kafkasya'da yaşayan Tatarlar, Kırım'ın elden çıkmasının ardından Ruslara biat etmiştir ve Osmanlı'nın Kuzey Karadeniz'de kalan son birkaç limanını ele geçirmişlerdir. Ferah Ali Paşa'nın bu duruma karşı izlediği politika ise diğer halkları Osmanlı ve İslam adına örgütlemek olmuştur. Aynı amaç doğrultusunda Kafkasya girişinde ve Karadeniz'e sahili bulunan önemli bir konumda Anapa Kalesi'nin kurulması kararı alınmıştır.²⁴⁵

Kafkasya'nın Osmanlı için “yeni dünya” hükmünde olduğunu aktaran Haşim Efendi bölge halkıyla ilgili şöyle diyordu: *“Bu güzel coğrafyayı aslen Koblı ve Saydi olarak adlandırılan iki kökten doğan ve kollara ayrılarak günümüze kadar zincirleme olarak gelen Abaza, Abzeh, Çerkez ve Natuhaç kabileleri vatan tutmuşlardı. Bunlar arasında başları miğferli, üzerleri zırhlı, savaşkan, dağlı, sert tabiatlı, küfür ve İslam'ı ayırmaktan uzak seksen bin bahadır mevcuttu. Ancak aslen bu kabileler Cengiz soyundan gelen sultanların atalıkları olmaları dolayısıyla Tatar kavmi ile kaynaşmış durumdaydılar. Bunlar Osmanlı*

²⁴⁴ a.e., s.140.

²⁴⁵ Kesbî Haşim Mehmet Efendi, “**Ahvâl-i Anapa ve Çerkez**”, İstanbul, 2012, s. 18. Ahmet Muhtar Paşa Anapa kalesinin önemini şöyle aktarmakta: “Anapa kalesi Karadeniz sahil-i şarkisinde ve Kuban Nehri mensubundan 32 kilometre kadar cenupta kâin bulunup Türklere Kafkasya sekene-i cibaliyesi üzerinde icra-i nüfuz etmeleri için esas hareket teşkil etmiş, Türklerce tül müddet istinadgâh makamında kullanılmış bir şehir, Türk'ün meşhur bir askeri limanı idi.”

Devleti'nin ilgisizliğinden ve oraya yönetici ve zabıt gönderilmediğinden Tatarlardan başka yeryüzünde insan olduğunu bilmiyorlardı."²⁴⁶

1828 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın Kafkasya'daki toprakları – daha önceki bölümde bahsettiğimiz üzere – Karadeniz sahil şeridindeki Faş ve Anapa ile güneyde yer alan Ahıska'dan ibaretti. Böylece bölgede yer alan Abhaz, Çerkez ve Ahıska Türkleri ile doğrudan temasta bulunan Osmanlı, bunların haricinde yer alan Gürcistan, Dağıstan ve Çeçen coğrafyası ile dolaylı bir ilişki içerisindeydi. Ahmet Muhtar Paşa, Kafkasya'nın ve coğrafya halkının Osmanlı Devleti için önemini şöyle açıklamaktadır: *"Kafkasya'nın sekene-i İslamiyesi Türk hükümetine in'ikate meyl bulunduğundan Rusya'nın nüfuz-u hakimanesi ancak askerin ikamesi ile ancak muhafaza edilebilirdi. Hususıyla Türkiye devleti o vakit bahr-i siyah şarkındaki Kafkasya sevhilini zapta geçirmek niyetinde bulunduğu ve Anapa Kalesiyle Poti Kalesi gibi iki mevkie dahi malik idiği nazar-ı dikkate alınır ise Rusların Kafkasya'da mevkilerini muhafaza için o sıralarda ne kadar fedakarlığa mecbur bulundukları tezahür eder. Bu sırada Türkiye devleti o havalideki sekene-i İslamiyenin Rusya'ya karşı hissiyat-ı adâvetkâranesini tezyit edecek esbaba tevessül den bittiabî geri durmuyordu"*.²⁴⁷

Görüleceği üzere Osmanlı Devleti'nin yaklaşık elli sene kadar olan bir süre zarfında- Kırım Hanlığı üzerinden yürütülen dolaylı Kafkasya ilişkilerini saymazsak - direkt temas ile bölge halkları ve coğrafyası hakkında edindiği bilgiler ve kurduğu ilişkiler temelinde 1826-1828 savaşında bu coğrafyadan asker çıkartmaya çalışmıştır. Bunun ne kadar yeterli olup olmadığı ise savaşta bu bölge halkından ne kadar faydalandığı incelendikten sonra ortaya çıkacaktır.

Diğer taraftan Rusların Kafkasya coğrafyası ile olan bağları ve etkinliği Osmanlı'nın savaş süresince bu topraklardan asker çıkartma girişimlerini etkilemiştir. Rusların Kafkas halkları ile olan ilişkisi daha önce yer verdiğimiz Kürtlerle olan ilişkisine nazaran daha eskiye dayanmaktadır. Şüphesiz ki coğrafi yakınlık bu konuda en büyük etkidir. Ayrıca Kafkasya'da Gürcülerin başını

²⁴⁶ a.e. s. 21.

²⁴⁷ Ahmet Muhtar a.g.e. Cilt I, s.243.

çektığı hatırı sayılır bir miktarda Hristiyan halkın bulunması Rusların bu coğrafyaya nüfuzunu kolaylaştırmıştır. Kökleri XII. yüzyıla kadar uzanan Rus-Kafkas ilişkileri devam eden süreçte burada bulunan hanlıklar ve prensliklerle mücadele etmek şeklinde gelişmiştir.²⁴⁸ Rusların Kırım'ı ilhakından sonra ise bölgedeki etkinliği artmıştı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Gürcistan artık Rusya tahakkümündeki bir krallık olarak anılmaktaydı. İleride göreceğimiz üzere, Rusların Kafkas coğrafyasındaki etkinliği tıpkı Kürt aşiretlerinin izlediği yol gibi Kafkas halklarının da savaşın gidişatına göre taraf seçmesi veya tarafsız kalması gibi siyasi hamlelere başvurmasına yol açmış, böylece Osmanlı Devleti'nin Kafkas halklarından yararlanma gücü etkilenmiştir.

Kafkasya'daki seferberlik çalışmaları ve çıkarılan askerler konusuna gelirse; çoğunlukla arşiv belgeleri üzerinden ulaştığımız bilgiler ile aktaracağımız bu bölümde görüyoruz ki Kafkasya coğrafyası, şark ordusunun bütünlüğü ve doğu cephesinin Ruslara karşı savunulabilmesi adına önemli bir dayanak noktası olmuştur. Kafkasya halklarından asker çıkartma çalışmalarının yanı sıra bölge kalelerinin tahkimi ve yeni kale inşası gibi hamlelerde bulunan şark seraskerliği, kuzey Kafkasya'dan ve Karadeniz sahili üzerinden çıkartma ile gelen Rus ordusunu durdurmaya çalışmıştır. Bu süreçte Osmanlı'ya itaatlerini bildiren ve savaşta yer alan halkların yanı sıra Rus ordularının bölgeye gelişinin ardından silah bırakmaya zorlandıklarını göreceğiz.

Bölgedeki ilk hazırlıkların Rusların Azerbaycan ve Nahçıvan üzerinden İran'a ilerlediği 1827 senesinde başladığını görüyoruz. Ferah Ali Paşa'nın kurduğunu söz ettiğimiz Anapa kalesinin muhafızı olarak bölgeye gelen Hasan Paşa'nın kalelerin tahkimi, asker toplanması ve Kafkas kabilelerini ikna etmek adına etkin bir varlık gösterdiğini görüyoruz. İstanbul'a sık sık gönderdiği raporlarda bölgenin durumundan ve gereken hazırlıklardan söz etmektedir. Verdiği bilgilere göre; buradaki kabileler Rus sınırı olan Kuban Nehri civarına kaleler yapılmasını talep etmiştir. Ancak kale yapımının masraflı olacağı ve savunmak için en az 15.000 adam gerekeceğini belirten Hasan Paşa, Karadeniz

²⁴⁸ Grigorianz, a.g.e., s. 22.

sahilinde yer alan Soğucak ve Gelincik limanlarını korumak için inşa edilecek iki ufak kalenin yerinde olacağını sadarete iletmiştir.²⁴⁹ Anapa kalesinin durumu hakkında bilgi veren Hasan Paşa burada bulunan cephane, top, hisar tabya, mühimmat ve zahire ambarlarını kontrol etmiş ve eksiklerin giderilmesi için çalışmalar başlatmıştır. Aynı raporda tabyaların ve hisarların çürüdüğü kale için mimar gereksinimin olduğu belirtilir ve ayrıca çürüyen top mühimmatlarının yenisi İstanbul'dan istenir.²⁵⁰

Bölge halkları ve toplanabilecek askerler hakkındaki ilk raporda yine bu dönem Hasan Paşa'dan gelmiştir. Anapa civarında yer alan Abhaz ve Çerkez kabilelerinin²⁵¹ söz verdikleri kendisinin ise kabile beylerine hediyeler vermek ve hükümet tarafından maaş bağlatmak üzere söz verdiğini arızasında dile getirir.²⁵²

Daha önce bahsettiğimiz üzere Kafkas halkları üzerindeki nüfuz mücadelesi tıpkı Kürt aşiretlerinde olduğu gibi grupların taraf değiştirmesine yol açabiliyordu. Hasan Paşa'nın bir başka arızasında bahsettikleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sözleri alınan Netokaç ve Şabsuğ (Şabsığ) kabilelerinin Rusların teklif ettiği külliyetli miktarda para karşılığında taraf değiştirebileceği ve dikkatli olunması gerektiği belirtilmiştir.²⁵³ Benzer şekilde Hasan Paşa'ya sadakatlerini ileten Nogay kabilesi biatlarında, aralarında Rusların teklifine kapılıp fesada karışmış kimseler bulunduğunu söyler.²⁵⁴ Bununla beraber, Rusların Osmanlı'nın emri altındaki halkları yanına çekmek üzere yaptığı hamlelere cevap verildiğini görüyoruz. Trabzon'da birkaç ay ikamet etmiş ve

²⁴⁹ BOA, HAT 1103 44569 G.

²⁵⁰ BOA, HAT 1103 44569 E. Anapa kalesinde bulunan topların ve topçu ortalarının verildiği listeye göre kalede 40 adet çarha, 5 adet obüs, 60 top ortası ve 40 arabacı ortası bulunmaktadır. (BOA, HAT 1087 44250 A)

²⁵¹ Hasan Paşa'ya söz veren kabileler arasında Netokaç, Şabsuğ (Şabsığ), Nogay, Kabartay, Besni, Karaçay, Pezaduğ ve Atıkesik yer almaktadır. (BOA, HAT 1103 44569 M) Bahsedilen kabilelere verilmek üzere hediyeler, zahire ve çadırların defteri tutularak sadarete gönderilmiştir. (BOA, HAT 1104 44590 U) Bir başka belgede Rus topraklarında yer alıp Müslümanlığı benimsememiş Abaza kabilelere imam ve kadıların gönderildiği ve dikkatlerini çekmek üzere hediyeler bahşedildiğinden bahsedilmektedir. (BOA, HAT 1103 44569). Bahsedilen kabilelerden asker çıkartıldığı gibi kış aylarında halktan kimselerin yardımı ile Anapa kalesinin tahkimi için çalışılmıştır. Bu hazırlıkların yapıldığı sırada Hasan Paşa zahire ve top ihtiyacını karşılamak üzere Trabzon'a geçmiştir. (BOA HAT 1088 44267).

²⁵² BOA, HAT 1104 44590 Ü.

²⁵³ BOA, HAT 1104 44590 Z.

²⁵⁴ BOA, HAT 1104 44590 F.

Osmanlı'nın bölgede kullanabileceği etkin bir memur olan Sohumlu Keleş Beyzade Arslan Bey Kura Nehri'nin kuzeyindeki Rus topraklarına gönderilmiş ve kendisinden istihbarat çalışması yapması istenmiştir. Sohumlu'dan Hasan Paşa'ya gelen raporda etrafta olan bitenin tüccarlara sual olunduğu ve Rusya ile husumetleri olan bazı dağlı kabilelerin cephane gönderilmesi halinde Ruslara karşı savaşabileceği yer almıştır.²⁵⁵

Hasan Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri Rusları rahatsız etmiş olsa gerek ki Rus elçiliğinden saraya şikâyetlerde bulunulmuştur. Rusların şikâyetinde Hasan Paşa'nın Çerkez kabilelerini kendi tarafına çektiği aralarında Müslümanlığı kabul edenler dahi olduğu ve hatta bu gruplardan bölük bölük asker tertip ve talim etmeye başladığı yer almaktadır. Karadeniz sahiline ticari amaçla gelen Rus gemilerinin yanaşamadığı ve Kura Nehri üzerindeki Rus – Osmanlı sınırında bazı olayların vuku bulması üzerine sınırdaki asayişin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Sadaret ise durumun Hasan Paşa'ya sorulacağını ve neticenin onun verdiği rapordan sonra aktarılacağını belirtmiştir.²⁵⁶

Buraya kadar aktardıklarımızdan yola çıkarak söyleyebiliriz ki şark seraskerliği Kafkasya'daki hassas duruma erken önlem alma amacındadır ve Rus tehdidinin oluştuğu 1827 senesinden itibaren bölgeden asker çıkarmak için uğraş içerisine girmiştir. İlk neticelerin de alındığını gördüğümüz bu hamlelerin gelişimi ve akıbeti ise buradan sonraki süreçte belli olacaktır. Rusların fiilen ordularıyla birlikte Gürcistan'a gelişine kadar birçok kabilenin Osmanlı tarafında yer alacağına dair biat taahhütlerini ilettiğini göreceğiz.

Bölgedeki durumu ve seferberlik çalışmalarını yine Hasan Paşa'nın sadarete ilettiği raporlardan takip ediyoruz. Birçok kabilenin biat ettiğini belirten Hasan Paşa yine de tedbiri elden bırakmadığını ve söz veren her kabileye itimat etmemek gerektiğini söyler. Anapa ve civarı için ihtiyaç duyulan cephane ve zahirenin kendi emrinde olan Trabzon'dan getirttiğini ancak Anapa'nın

²⁵⁵ BOA, HAT 1063 43654.

²⁵⁶ BOA, HAT 1042 43137.

savunulması için 15.000 askerin gerekeceğinden yardıma ihtiyaç duyduğunu sadarete iletmektedir.²⁵⁷

Daha güneyde ise Ardahan ve civarının benzer şekilde tahkim edildiğini ve çevre halklardan asker tedariki için çalışıldığını görüyoruz. Çıldır beylerbeyinin şark seraskerliğine ilettiği tahriratında Ardahan kalesinin savunması için Acara, Çürüksu (bugünkü Batum ve kuzeyinde yer alan Khobuleti) ile Livane ve Şavşat tarafından çıkartılacak askerin beklendiğini aktarmaktadır. Diğer yandan Acaralı Ahmet Bey, Açıkbaz (İmeret) tarafına Gürcü hanları ile görüşmesi için gönderilmiştir.²⁵⁸ Bu bölgelerde yer alan halklar savaşın başından itibaren Osmanlı tarafında yer almış ve Ahıska'nın kurtarılma çalışmaları dâhil birçok önemli muharebede saf tutmuşlardır.²⁵⁹ Savaşın ikinci senesinde Çıldır Beylerbeyi Ahmet Paşa Acara, Çürüksu, Livane ve Şavşat yöresinden altı bine yakın asker çıkartma imkânı bulmuştur.²⁶⁰

Osmanlı Devleti ile karasal sınırı bulunmasa da yoğun Müslüman nüfusu ile Ruslarla olan savaşta bir hayli asker çıkarma potansiyeline sahip olan Dağıstan şark seraskerliğinin yakından ilgilendiği bir bölgeydi. Osmanlı'nın buradaki amacı bölgeden çıkarılacak askerin direkt olarak orduya dâhil edilmesi şeklinde değildi. Keza bu taraflar fiilen Osmanlı toprağı olmadığından bu mümkün gözükmüyordu. Şark ordusu seraskeri Galip Paşa'nın sadarete ilettiği tafsilatlı yazısından Dağıstan bölgesinde yaşayan halkların²⁶¹ Ruslara karşı ayaklandırılması ve onları cephe arkasından vurarak zor durumda bırakmak gibi bir niyetin olduğunu anlıyoruz. Galip Paşa Dağıstan'da bulunan han ve ümeraya

²⁵⁷ BOA, HAT 734 34824 F.

²⁵⁸ BOA, HAT 1069 43763. Acaralı Ahmet Bey'in çabaları savaşın ikinci senesinde de devam etmiştir. Kendisine gönderilen yardım ile Batum civarından iki bine yakın asker toplayan Ahmet Bey söylenilen yere gitmek için emir beklediğini şark seraskerliğine bildirmiştir. (BOA, HAT 1013 42477 I)

²⁵⁹ Ahıska'nın düşüşü ardından Trabzon ve Erzurum ile olan bağı kesilen Acara ve Çürüksu yerlileri Trabzon'dan cephe yardımı istemiş ancak olası bir Rus çıkarması beklenen Trabzon yerine gereken yardımın Erzurum tarafından sağlanması kararlaştırılmıştır. (BOA, HAT 1014 42484 A). Erzurum'un kaybedilip Rusların Bayburt'a ilerlediği sırada yine Çürüksu tarafından Ahmet Bey ve Arslan Bey'in maiyetindeki askerler yardım için Trabzon'a yönelmiştir. (BOA, HAT 1043 43152 A)

²⁶⁰ BOA, HAT 1082 44110 C.

²⁶¹ Daha önce bahsettiğimiz üzere bu halklar Türk kökenli olan Nogay, Balkar, Karaçay ve Kumuklar ile bugün "Çeçen" olarak andığımız İnguş kabilesi idi.

gizli bazı mektuplar göndermiş ve onları Ruslara karşı mücadeleye çağırmıştır.²⁶² Dağıstanlı Ammalat Bey doğrudan İstanbul'a gelerek Dağıstan halkını isyana teşvik etmek adına görüşmelerde bulunmuş sonrasında Erzurum'a ve Anapa'ya geçmiştir.²⁶³ Dağıstan tarafı ile ilgili böyle bir amaç güdülse ve çalışmalarda bulunulsa dahi Rusların bölgedeki etkinliği bir sonuç alınmasına engel olmuştur.²⁶⁴

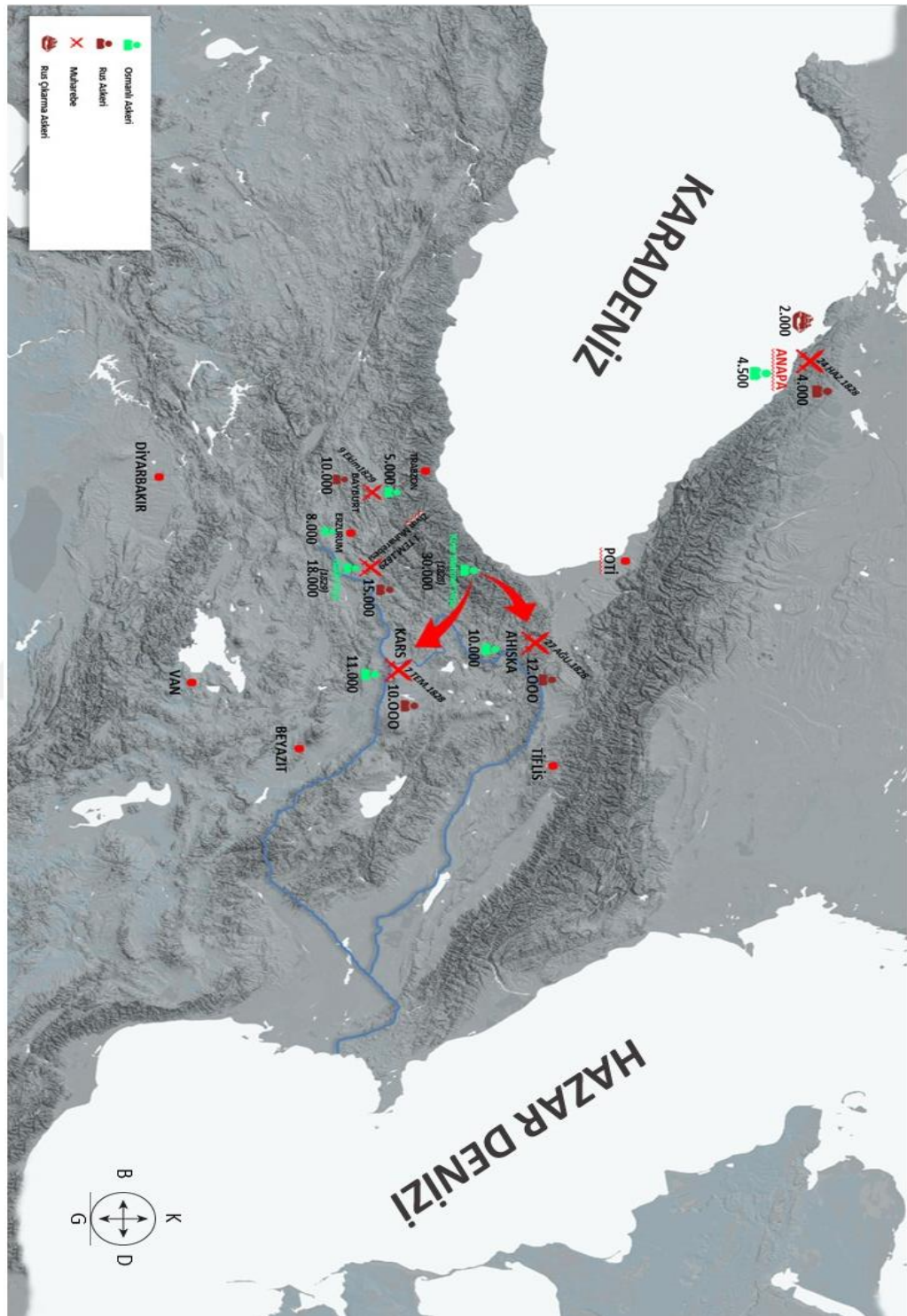
Özetlemek gerekirse, öz topraklarına yapılan “gâvur” istilasına karşı Osmanlı ile İslam ortak kümesinde yer alan Kafkas halkları savaşta Osmanlı'ya Rusları cephe arkasından vurma şansı vermiştir. Yoğun Müslüman nüfusa sahip coğrafyada olası bir isyan ve harekâttan endişelenen Ruslar ordusunun bir kısmını burada bırakmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bölünmüş ve zayıflamış olan Rus ordusu Anadolu üzerine yaptığı harekâtta eksik kalmış bu da şark ordusuna savunma konusunda bir şans yaratmıştır. Savaş boyunca daha çok kendi yurtlarında yer alan Anapa ve Poti kalelerinin savunmasına gayret göstermişlerdir. Osmanlı her ne kadar topyekûn bir Kafkas Müslüman ordusu oluşturma gayreti içinde olsa da hem bölgenin heterojen olan etnik ve dini yapısı hem de Rusların buna karşı aldığı önlemler böyle bir ordunun oluşmasına engel olmuştur.

²⁶² BOA, HAT 783 36613.

²⁶³ BOA, HAT 1105 44642. Başka bir belgede yine Dağıstan hanlarından olan Sadık Bey'e mektupla beraber samur kürkleri ve para gönderildiği belirtilmektedir. (BOA, HAT 767 36138)

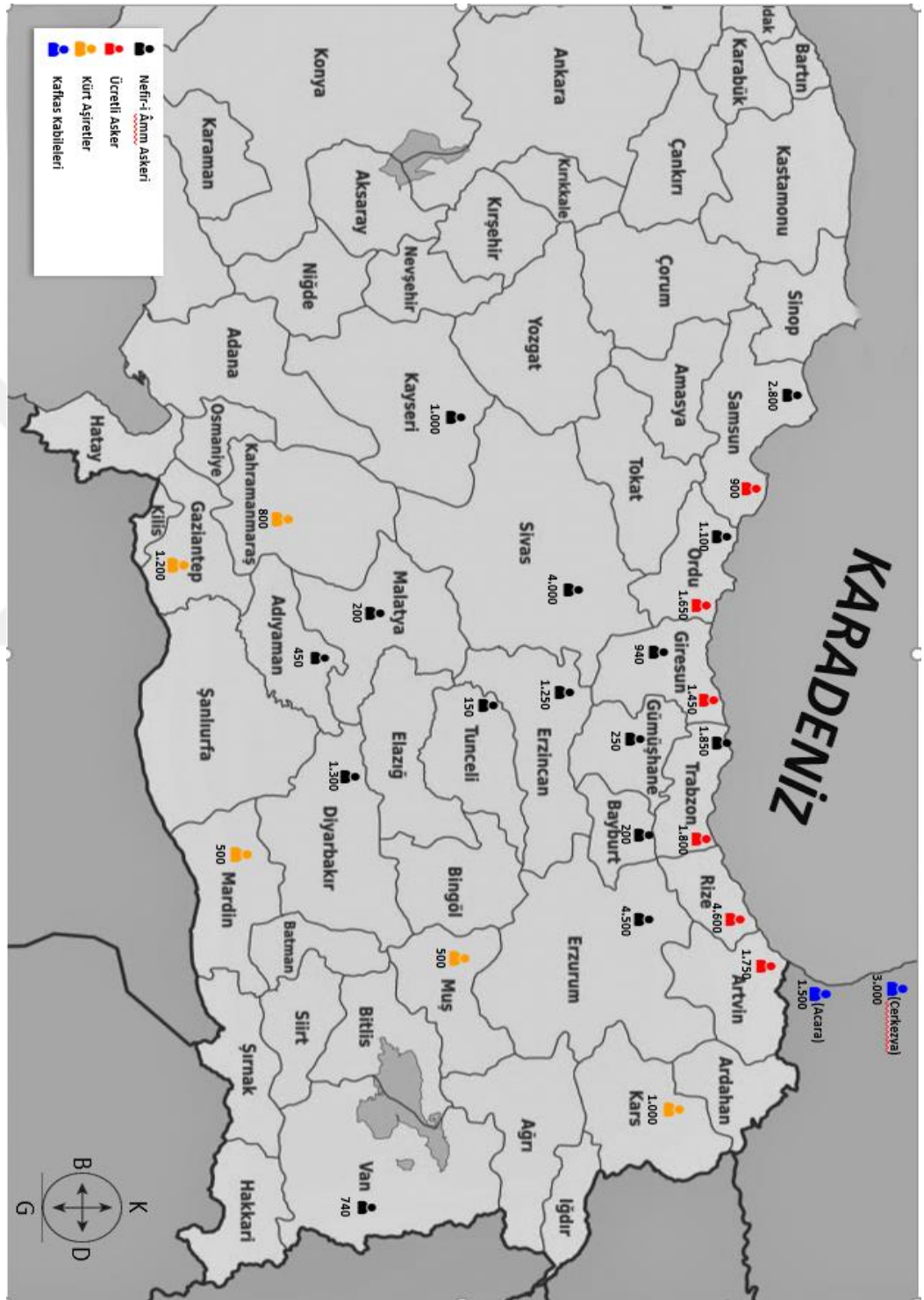
²⁶⁴ Ahmet Muhtar, **a.g.e.**, Cilt 1 s.276; “*Kafkas mıntıkası ve havalisinde islamlardan Çerkesler, Dağıstanlılar ve emsalinden müteşekkil sekene-i cibaliyenin temin-i inkıyadları, bir isyan ve ihtilal çıkarmamaları için Rus kuvvetleri içinden 20.000 askerle 58 kıta top tefrik ve mevaki-i muhtelifeye vaz ve ikame edilmiştir.*”

Harita-4: Muharebe ve Yığınak Noktalarını Gösteren Harita²⁶⁵

²⁶⁵ Bölgelerdeki asker sayıları verilirken Ahmet Muhtar Paşa'nın eseri kaynak olarak kullanılmıştır.

Harita-5: Güncel Türkiye İdari Haritası Üzerinde Nitelik ve Niceliklerine
Göre Toplanan Askerler²⁶⁶

²⁶⁶ Asker sayıları ve bölge bilgileri verilirken arşiv belgeleri kaynak olarak kullanılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı devlet yapılanmasında köklü değişimlerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devleti tebaasıyla yeni bir mutabakat oluşturmaya çalışıyordu. Kadim dönemden baki “padişah ve tebaası” anlayışı ve mutabakatından ayrılarak devlet ve vatandaşına doğru bir dönüşüm yaşanıyordu ve bunun sancıları deneyimlenmekteydi. Söz konusu dönüşümün parçalarından biri olan askeri düzenin, istenildiği gibi modern anlayışa kavuşabilmesi için ihtiyaç olan insan kaynağı artık “tebaa” değil, “vatandaş” olmalıydı. Osmanlı Devleti bunun gerekliliğini, daha önceleri içtimai düzenine dokunmadan sadece askerlik müessesesini yenilemek adına giriştiği daha yüzeysel reform hareketlerinin çoğu acı biten tecrübeleriyle anlamıştı. Anlaşılan diğer bir önemli husus ise “kadim”in mihmandarlığını yapan yeniçerilerin varlığı devam ettikçe köklü reformlar başarıya ulaşmayacaktı. Bu sebeptendir ki II. Mahmut, modern askeri yaratacak yeni yapılandırmayı oluşturmadan önce (ki bu yapılandırmanın resmi deklarasyonu Tanzimat Fermanı’dır) Yeniçeri Ocağı’nın varlığına son vermiştir. Hemen ardından kurulan Asâkir-i Mansure zorunlu askerliğe giden süreçte ilk adımı teşkil etmekteydi. Dönüşüm artık başlamış olsa da yeni askerin insan kaynağının yönetimi ve niteliği hala aynıydı.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’na girilirken devletin elinde merkezi ordu olarak sayılabileceğimiz yeni kurulmuş az sayıda ve deneyimsiz Mansure taburları vardı. Doğu cephesinin Erzurum ve Sivas gibi önemli merkezlerinde Mansure taburları oluşturulmaktaydı. Bu taburlar, görece daha nitelikli gençlerden seçilmiş ve teçhizat bakımından daha modern donatılmışsa da kurmayları yeniçeri bakisi veya ayan kuvvetlerinin deneyimli silahşörânından oluşturulmuştu. Görünüş ve tabur teşkilatlanmasına göre modern bir orduyu andırsa da yeni muharebe düzenini tatbik edecek talimler henüz başlangıç aşamasındaydı. Seraskerlerin ve rütbelilerin modern savaş taktikleri ile ilgili bilgisi merkezden gönderilen Asâkir-i Mansure kanunname ve talimnamelerinden ibaretti.

Doğu cephesine bir ordu gerekliydi ve önceki İran Savaşı’ndan verdiğimiz örnekte olduğu gibi bu tarafta yapılan seferberlik çalışmaları birçok güçlük

içerisinde sürdürülmekteydi. Ayrıca İran Savaşı'ndan farklı olarak halkın Yeniçeri'nin kaldırılmış olmasına verdiği tepki, doğu cephesi kurmaylarının işini hayli zorlaştırıyordu. Savaştan hemen önce kurgulandığını düşündüğümüz seferberlik planına göre, “asker yatağı” olarak nitelenen ve devletle olan bağı daha güçlü Müslüman Türk nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu Sivas, Kayseri, Giresun, Samsun, Karahisar gibi örneğini verebileceğimiz bölgelerden asker çıkartılacaktı. Sancaklara, kazalara ve nahiyelere kadar gönderilen asker toplayıcıları halka, İslam uğruna eli silah tutan herkesin savaşa gelmesini söylüyordu. İslam devlet anlayışında yer alan ve nefir-i âmm olarak adlandırılan bu yöntemin sakıncaları mevcuttu ve uygulamada sorunlar yaşanıyordu. Yeniçerilerin kaldırılmasına tepki olarak savaşa gelmeyen kitleler vardı. Ayrıca askere alınan ve geneli köylü, çiftçi sınıfından oluşan bu kimselerin giyecek, yiyecek, harçlık gibi temel ihtiyaçları karşılanmadan onlardan savaşmaları bekleniyordu. Hal böyle olunca daha ordugâha gelmeden başlayan firarlar doğu cephesini zor durumda bırakmaktaydı. Diğer yandan, normal şartlarda yardımcı kuvvet olarak değerlendirilebilecek nefir-i âmm birliklerinden ordunun asli kuvvetini oluşturması bekleniyor, bu birlikler kale savunmasına veyahut açık sahra muharebesi verecek hareket ordusuna gönderiliyordu. Düşmanın güçlü Rusya ordusu olduğunu düşünecek olursak bu birliklerle başarı sağlanması mümkün görünmüyordu.

Nefir-i âmm'ın durumu böyleyken savaşın ikinci senesinde ağırlık kazandığını gördüğümüz ücretli savaşçı alımına başvurmak diğer bir asker alım yöntemini oluşturuyordu. Özellikle nefir-i âmm askeri yerine aynı insan kaynağı havuzundan bedel toplayarak ücretli savaşçıların finansmanını sağlamak seferberlikteki pragmatik bir çözümdür. Ücretli savaşçı uygulaması nefir-i âmm gibi Osmanlı askerlik tarihinde yeri olan bir uygulamaydı ve diğerine göre daha çok tercih ediliyordu. Tımar Sistemi'nin bozulmasıyla boşta kalan kitlelerin, ayanların kapılarında veya savaşlarda orduda ücretli olarak askerlik hizmeti vermeleri on yedinci yüzyıldan bu yana görülen bir şeydi. Bu kimselerin mesleği savaşmak olduğundan nefir-i âmm ile kıyaslanamayacak kadar nitelik farkı vardı. Belki nefir-i âmm ile olmasa da deneyimli ücretli savaşçılarla bir ordunun merkez kuvveti oluşturulabilirdi. Şark ordusu ücretli savaşçı toplama kararı aldığında

gözünü savaşçı kimliği ile nam salmış Lazistan ahalisine çevirdi. Bu bölgeden toplanan hatırı sayılır sayıdaki asker savaşın ikinci senesinde orduda yerini aldı.

Kürtler bu savaşta önemli bir konumdaydı. Kürtlerin Osmanlı ile olan ilişkisi geçmişten bu yana bir toplumsal sözleşme çerçevesinde gelişmişti. Devletten kendi aşiret yapılarına karışmamasını isteyen kapalı kültürü benimsemiş Kürtler, ihtiyaç duyulduğunda yardım etmeyi kabul etmişti. Ancak bu savaş öncesinde Osmanlı'ya itaatsizlikleri görülen Kürtlerden asker toplama meselesi kolay olmamıştır. Ayrıca Rusya Kürtler ile iletişime geçmiş ve onları kendi ordularında insan kaynağı olarak görmüştür. Kürtler gibi uç bölgede yer alan toplulukların savaş durumunda kendi akıbetlerini düşünmeleri dolayısıyla taraflarını belli etmeme veya taraf değiştirme gibi hareketlerin normal karşılanması gerektiğini burada tekrar vurgulamakta fayda var. Süvari birlikleri ile düşman cephe arkasına sarkmak, yığınak ve düşman köylerini yağmalamak, Osmanlı tarafında yer alan Kürt birliklerinden beklenen askeri niteliklerdi. Ancak Rusların yanında yer alan ve eşkıyalık yapan grupların varlığı bazı yerlerde şark ordusunu cephe arkasından vurmuştur. Kürtlerin askere alımında ortaya çıkan en önemli gerçek, zorunlu askerliğe giden süreçte devletin toplumsal gruplar ile olan ilişkisinin belirleyici olduğudur. Bir toplumsal mutabakat yaratılması gerekliliğinin yanı sıra, asker toplanabilmesi için devletin idaresindeki her bölgede varlığını kuvvetli biçimde hissettirebilecek kadar merkezileşmesi gerektiğini ortaya koyar. Bu savaşta asker alım konusunda Kürtlerle yaşananlar, Osmanlı Devleti'nin zorunlu askerliğe geçiş sürecinde kitlelerle uzlaşmak ve gerektiğinde gücünü göstermek bakımından atması gereken çok fazla adım olduğunu göstermektedir.

Son olarak, Osmanlı'nın bu savaşta yararlanmayı düşündüğü diğer bir insan kaynağı Kafkasya halklarıydı. Osmanlı Devleti ile bağları zayıf olan ve Büyük Kafkas Dağları'nın etkisiyle çoğu bölgeden izole yaşayan bu halklar birçok etnik ve dini çeşitliliğe sahipti. Savaşın başlarında tüm Kafkas Müslüman halklarını Rusya'ya karşı ayaklandırmak gibi bir niyet olsa da bu sonuca ulaşamamıştır. Ancak çeşitli taltif, hediye ve vaatlerle Osmanlı adına savaşmayı kabul etmiş, çoğunluğunu Çerkez, Abaza ve Acaralı kabilelerin oluşturduğu

kitlelerden asker çıkartılmıştır. Bu askerler savaşta Kafkas sahil şerindeki kalelerin savunmasında ve Ahıska-Kars hattında yer alan Ruslar’a arkadan saldırmak üzere kullanılmıştır.

Genel itibarıyla doğu cephesi seferberliği, Osmanlı Devleti’nin yeni askeri yapılanma sürecinde asker alımı konusunda ileride karşılaşacağı sorunlardan kesitler sunmuştur. Bu savaş Ahmet Muhtar Paşa’nın eserine verdiği isimdeki gibi “vakitsiz bir seferdeki ibret ve intibah derslerini” barındırır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Askeriye Belgeleri

Hatt-ı Hümayun Belgeleri

Mühimme-i Asakir Defterleri Nr. 26 – 27

Seyahatnameler

Ali Rıza Seyfi :

Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı (1828-1829 Türk-Rus Harbi) İngiliz Zabitî James Brown’un Hatıratından, İstanbul, Kanaat Yay., 1940.

Kesbî Haşim Mehmet Efendi:

“Ahvâl-i Anapa ve Çerkez”, Kafkas Vakfı Yay., İstanbul, 2012.

MacFarlane Charles:

Constantinople in 1828: A Residence of Sixteenth Months in the Turkish Capital and Provinces with an account of the present state of the naval and military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire, c. I, Londra, 1829.

Puşkin, Aleksandr S.:

Erzurum Yolculuğu, çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul, İş Bankası Yay., 2001.

Araştırma ve İncelemeler

Agoston, Gabor:

“Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya’da Askerî Dönüşüm”, Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç, Timaş Yay., İstanbul, 2012

Agoston, Gabor:

“Ottoman Military Organization (up to 1800)” The Encyclopedia of War, haz. Gordon Martel, Oxford, 2012

- Ahmet Muhtar: **1828-1829 Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi Vakitsiz Seferin İbret ve İntibah Dersleri**, İstanbul, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Matbaası, 1928.
- Aksan, Virginia H.: **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, 2. Baskı, İstanbul, İş Bankası Yay., 2011
- Aksan, Virginia: “Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1750-1850”, **Askerlik İş**, İletişim yay., İstanbul, 2017.
- Aktepe, Münir: “Tuzcuoğulları İsyanı”, **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, Cilt: III, Sayı; 5-6, 1953
- Berkok, İsmail: **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958
- Beşikçi, Mehmet: “Başbozuk Savaşçıdan Makbul Tebaaya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2015
- Beşikçi, Mehmet: *Topyekûn Savaş Çağında Askeri İşgücünü Seferber Etmek, Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti*, **Askerlik İş**, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim yay.
- Beşikçi, Mehmet: “Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı: 198, Haziran 2010
- Bilge, M. Sadık: **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, İstanbul, Eren Yay., 2005
- Bilge, Sadık Müfit: **Osmanlı Çağında Kafkasya 1454 – 1829 (Tarih – Toplum – Ekonomi)**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2012
- Bozkurt, İbrahim: **Aşiretler Tarihi**, İstanbul, 2003
- Cezar, Mustafa: **Osmanlı Tarihinde Leventler**, TTK, Ankara, 2013

- Clausewitz, Carl von: **Savaş Üzerine**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, Eriş Yay., 2003
- Er, Serkan: **Osmanlı Ordusu'nda Seferberlik Planı: Balkan Harbi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012
- Erdkamp, Paul: **A Companion to the Roman Army**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007
- Erkin, Celal: "1828-1829 Türk-Rus Harbi Kafkas Cephesi", **Askerî Mecmua**, Sayı: 117, Ankara, 1940
- Ertaş, Mehmet Yaşar: **Sultanın Ordusu**, Kronik Yay., İstanbul, 2007
- Goltz, Colmer Von Der: **Millet-i Müselleha**, Çankırı, 2013
- Gök, Fatma Yelda: **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2008
- Gökalp, Ziya: **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak Yay., İstanbul, 1992
- Gökçe, Cemal: **Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979
- Gökhan, İlyas: "1821-1823 Osmanlı İran Savaşları ve Kayseri'ye Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 113, İstanbul, 1998
- Grigorianz, Alexandre: **Kafkasya Halkları**, Yeni Binyıl Yay., İstanbul, 1998
- Halfin: **XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler**, İstanbul, Komal Yay., 1992
- Heinzelmann, Tobias: **Cihattan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğunda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856**, çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yay., 2009

- İnalcık, Halil: **“Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700,”** *Archivum Ottomanicum* 6, 1980
- İvanoviç, Uşakov Nikolay: **“İstoriya Voyennih Deystviy v Aziatskoy Turtsii v 1828-1829”**, Petersburg, I. Cilt 1836
- Kaflı, Kadircan: **Şimalî Kafkasya**, Turan Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 1942
- Karadaş, Yücel: **Osmanlı Ordusunda Modernizasyon ve Demodernizasyon 1826-1918**, İstanbul, Doğu Yay., 2016
- Karal, Enver Ziya: **Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları -Nizam-ı Cedit- 1789-1807**, Ankara, TTK., 1988
- Kodaman, Bayram: **“Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu”**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 1, 1986
- Kurat, Akdas Nimet: **Rusya Tarihi – Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, TTK, Ankara, 1987
- Küçükuşurlu, Murat – Çelik, Şemsettin: **Erzurum Kalesi”** Erzurum Belediyesi yay., Erzurum, 2014
- Ludendorff: **Topyekûn Harp**, çev. Hikmet Tuna, Ankara, Ulus Yay., 1936
- Muratoff, Alan: **Rusya Tarihi – Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, TTK, Ankara, 1987
- Natho, Kadir: **Çerkezler**, Ankara, 2009
- Ortaylı, İlber: **“19. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerinde Gözlemler”, Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İş Bankası Yay., İstanbul 2008
- Özcan, Abdülkadir: **“Asakir-i Mansure-i Muhammediye”, DİA., Cilt III.**
- Özcan, Tuğrul: **Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı**, Ankara, Gece Yay., 2014

- Parker, Geoffrey: **Cambridge Savaş Tarihi**, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, İstanbul, İş Bankası Yay. 2006
- Sayin, Cevat - Yıldız, Gültekin: **Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2012
- Sevinç, Tahir: **“1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”** İstanbul, 2010, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Sezen, Tahir: **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006
- Shaw, Standford J. – Ezel Kural Shaw: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt 2, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yay., 2010
- Söylemez, Faruk: **Osmanlı Devleti’nde Aşiret Yönetimi – Rişvan Aşireti Örneği**, Kitabevi yay., İstanbul, 2007
- Sunar, Mehmet Mert: **Arş İleri Asâkir-i Mansure Ordusunda Teşkilat, Talim ve Talimnameler**, İstanbul, Okur Kitaplığı Yay., 2016
- Sykes, Mark: **Darü'l-İslam**, 21. Yy. Yay., Ankara, 2000
Şemsettin Sami: **Kamus-ı Türki**, İstanbul, Çağrı Yay., 2003
- Şimşek, Veysel: **Recruitment**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005
- Şirin, Veli: **Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002
- Tallet, Frank: **“Batı Avrupa’da Askerler 1500’ler – 1790”**, **Askerlik İş**, der. Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim yay., 2017
- Tekdemir, Aziz: **“XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı-İran İhtilafları ve 1821-1823 Savaşı”**, **Karadeniz**, Cilt I, Sayı 4, Ankara, 2009

- Tilly, Charles: **From Mobilization to Revolution**, Michigan, University of Michigan Press, 1977
- Tozlu, Selahattin – Gök, Yaşar: “Erzurum-Kars Topyolu”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, Cilt 13, Sayı 20, Ocak 2008
- Tozlu, Selahattin: ““Trabzon-Erzurum Anayolunun Mevsimlik Güzergâhları (Yaz ve Kış Yolları)”, “Tarih Araştırma Merkezi, Anadolu’da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001), **İ.Ü.E.F.**, İstanbul 2002, s. 179-199.
- Tuğluca, Murat: “Osmanlı’da Nefir-i Âmm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Dinamizme Yansıması”, **Belleten**, Cilt LXXX, Ankara, TTK, 2016
- Tuğluca, Murat: Kutsal İttifaka Karşı Kutsal Çağrı: Osmanlı’da Cihat ve Nefir-i Âmm İlanı (1686), **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı I, Haziran 2016
- Türkdoğan, Orhan: **Doğu ve Güneydoğu Kabile – Aşiret Yapısı**, Çizgi yay., İstanbul, 2005.
- Uyar, Mesut – Edward J. Erickson: **Osmanlı Askeri Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Yay., 2014
- Ünal, Fatih: “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008
- Yağcı, Zübeyde Güneş: “Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki Askerî Yatırımları”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Şubat 2004
- Yaramış Ahmet – Güneş Mehmet: **Askeri Kanunnameler 1826-1827**, İstanbul, A Yay., 2007
- Yeşil, Fatih: **İhtialler Çağında Osmanlı Ordusu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2016

Yıldız, Gültekin:

Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum (1826-1839), İstanbul, Kitabevi Yay.

Yıldız, Hasan:

Aşiretten Ulusallığı Doğru Kürtler, Fırat Yay., İstanbul, 1991

Yücel Demirel – Tamer Erdoğan:

Vak'anüvis Ahmet Lütü Efendi Tarihi, İstanbul, 1999

Zürcher, Erik Jan:

“Askere Alımlarda ve Askeri İstihdamda Dünyadaki Değişiklikleri Anlamak”, **Askerlik İşi,** İletişim yay., İstanbul, 2017